

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЗАҢ ФАКУЛЬТЕТІ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
FACULTY OF LAW

«АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ, ЕҢБЕК
ҚҰҚЫҒЫ» КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРЫ «ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА И ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА,
ТРУДОВОГО ПРАВА»
DEPARTMENT OF «CIVIL LAW, CIVIL PROCEDURE AND LABOR LAW»

Заң ғылымдарының докторы, профессор И.В. Әмірханованың ғылыми -
педагогикалық қызметіне және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университетінің 90 жылдығына арналған «Бала құқықтарын қорғаудың
ұлттық және халықаралық аспектілері» тақырыбындағы халықаралық
ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

25 сәуір 2024

МАТЕРИАЛЫ

Международная научно-практическая конференция на тему:
«Национальные и международные аспекты защиты прав детей»
посвященной научной и педагогической деятельности кандидата
юридических наук, профессора Амирхановой И.В. 90 летию КазНУ им. аль-
Фараби

25 апреля 2024

MATERIALS

Of the International scientific and practical conference on the topic:
«National and international aspects of the protection of children's rights»
dedicated to scientific and pedagogical activities of the candidate of Law, professor
Amirkhanova I.V. and 90th anniversary of Al-Farabi Kazakh National University
25 April 2024

Алматы, 2024

УДК 347.63
ББК 67.400.63
Б22

Жалпы редакцияда: Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары докторы PhD Н.Д. Мырзатаев

Редакциялық алқа: /Редакционная коллегия:

Н.Д. Мырзатаев PhD докторы, Нурахметова Г.Г. з.ғ.к., доценті, Мукалдиева Г.Б. з.ғ.к., доценті, Ермухаметова С.Р. з.ғ.к., аға оқытушы, Омиртай Р. з.ғ.к., аға оқытушы, Худайбердина Г.А. аға оқытушы.

Бала құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері

А 154 Бала құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері: халықаралық ғылыми конференция материалдар жинағы. – Алматы: ҚазҰУ, 2024.- 154 б. – каз.

ISBN 978-601-214-644-8

Балалардың құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері жинағында Қазақстан Республикасының бала құқықтарын қорғаудың ұлттық заңнамадағы әртүрлі аспектілерінде қарастырылды. Конституциялық құқық, азаматтық құқық, еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы, қылмыстық құқық, кәсіпкерлік құқық, білім алу құқығы, неке және отбасы құқығы, әйелдер құқығы, әлеуметтік кодекс, халықаралық құқық, авторлық құқық, әкімшілік құқық және тағы да басқа құқық салаларындағы бала құқықтарын қорғаудың аспектілері баяндалған.

Заң тәжірибесімен айналысушыларға, оқытушылар мен заңгер, құқықтанушы білімалушыларға, студенттер мен магистранттар, доктаранттарға және құқық тәжірибесіне қызығушы барша жұртшылыққа арналған.

УДК 347.63
ББК 67.400.63
Б22

ISBN 978-601-214-644-8

@ҚазҰУ, 2024

МАЗМҰНЫ/ СОДЕЖАНИЕ / CONTENTS

Абайдельдинов Т.М., Карашева Ж.Т.	5
Кәмелетке толмағандардың еңбегін шарттық реттеу	
Алдашев С.М., Исабаева Ж.Н.	10
Кәмелетке толмағандармен еңбек қатынастарын реттеудің ерекшеліктер	
Акимжанов Т.К.	12
Уголовно-правовые средства защиты детства в Республике Казахстан	
Өмірзаққызы Б.	21
Жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмағандардың мінез-құлқының алдын алу мәселесі	
Жандарбек Б.А.	26
Балаларды тәрбиелеу нысандарының кейбір ерекшеліктері	
Бакиров Д.А.	31
Құқықтық мәдениетті жетілдіру – қоғамды жаңғыртудың маңызды кілті	
Есенгазиева А.К.	33
Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша заңнамаларға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар туралы	
Ермухаметова С.Р.	38
И.В.Амирханова- ғалым, педагог	
Ермухаметова С.Р., Дауешова Н.Ж.	39
Азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғау: түсінігі, әдістері мен формалары	
Ермухаметова С.Р.	42
Бала құқықтарын қорғаудың құқықтық қамтамасыз етілуінің негізгі мәселелері	
Нурахметова Г.Г.	47
Удостоверение сделок с участием несовершеннолетних	
Межибовская И.В.	50
Ведущий научный сотрудник Институт защиты материнства и детства в Республике Казахстан в свете правовой казуистики	
Мырзатаев Н.Д.	57
Жоғарғы білім беру саласындағы ұлттық тәрбиенің алатын орны	
Мукалдиева Г.Б.	62
Кәсіпкерлік құқықтың ерекшеліктері анықтаудың құқықтық мәселелері	
Мұқалдиева Г.Б.	65
Қазақстан Республикасында көп некені заңдастыру отбасылық құқықтық мәселе ма?	
Кусаинова А.К., Омарова А.Б.	69
Защита прав детей с инвалидностью в условиях цифровой трансформации	

Кувандиков З. О.	77
Возможности использования искусственного интеллекта: правоприменение в сфере семейного предпринимательства	
Куттыгалиева А.Р.	85
Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың мәселелері	
Қалмырза Ғ.М	89
Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеу	
Қуандық Х.Н., Д.У. Рысқалиев	95
Неке және отбасы дауларын қарау барысында туындайтын мәселелер	
Омиртай Р.	101
Қазіргі таңдағы бала құқығын қорғаудың басты мәселелері	
Рысқалиев Д.У., Тоқан С.М., Тұрысбек А.Б.	103
Особенности организации труда в высших учебных заведениях: вопросы теории и практики	
Рысқалиев Д.У., Адилгазы С., Зулкарнай Г.Б.	110
Коммерческая, служебная тайна: вопросы правоприменения	
Рузиева Д.П.	116
Новшества, вносимые Социальным кодексом Республики Казахстан	
Судейменова С.Ж., Худайбердина Г.А.	120
Международные и национальные аспекты правового положения детей	
Сапаров Б.Ж.	124
Студенттердің құқықтық сауаттылығын арттыру мәселелері	
Тасыбеков А.Е., Байдуллаева С.Ж.	129
Гуманистическая идея в расширении инклюзивного образовательного пространства	
Тыныбеков С., Ложникова О.П.	135
Балалар құқығын заманауи тұрғыда қорғау - уақыт талабы	
Тоқтар Д.Н.	137
Авторлық құқықтың объектілерін құқықтық реттеу сұрақтары	
Тұрысбек А.Б.	141
Мемлекеттің туристік қызметті ұйымдастыру, осы салада мемлекеттік уәкілетті органдармен және басқа да субъектілермен әкімшілік шешімдер қабылдау жүйесі	
Хангельдина З.Қ., Судейменова С.Ж.	146
Обзор международных норм и стандартов в области цифровых денег	
Ерікқызы Ә., Абайдельдинов Т. М.	154
Процедуры рассмотрения трудовых споров	

Абайдельдинов Т.М.,
з.ғ.к., доценті
Карашева Ж.Т.
құқық магистрі

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЕҢБЕГІН ШАРТТЫҚ РЕТТЕУ

Шартты (contractus) рим құқығы үш түрлі мағынада: құқық қатынастарының туындауы ретінде, құқықтық қатынастың өзі ретінде, ең соңында тиісті құқықтық қатынастың нысаны ретінде қарастырады. Еңбек шарттың даму кезеңдерін бірнеше бастапқы және соңғы кезеңдеріне бөліп қарауға болады, яғни әртүрлі бірнеше нормативтік құқықтық актілерін қабылдауына байланысты. І кезең еңбек шарттың даму кезеңі. ХХ ғасырдың бірінші жартысында еңбек шарттың заңи әлеуметтік-экономикалық мәні зерттеген, ең бірінші болып осы мәселені француз ғалымы Б. Рено, неміс ғалымы Лотман жүзеге асырды. ХХ ғасырдың аяғында орыс ғалымдары И.С. Войтинскийдің екі мақаласында және Таля Л.С. өз баяндамасында «азаматтық құқықтың институты ретінде- тарифтік (ұжымдық) шарт» [1,25б]. 1900 – 1918 жылдары еңбек шарттың ең алғашқы арнайы құқықтық негіздер қалыптасты. Сол жылдары еңбек құқығы саласының болмағандықтан еңбек шартты азаматтық шарт негізінде қарады. Бірақ ғалымдар бұл шартты қай салаға жатқызуына қиналды. Кейбір ғалымдар топтық еңбек шарты деп қараса, ал кейбірі - әлемдік шарт деп қарады [1,12б]. Л.С. Тальдің арнайы шарттың құрылымын көрсетті, яғни онда бұл шарттың өзге азаматтық шартпен байланысы жоқ екендігін көрсетті және қоғамдық қатынасты реттейтін қажетті заңнамаларының сипатын анықтады [1,19б].

Л.С. Тальғаның пікірінше ұжымдық шарт – деп топтық немесе оның қызметкерлерінің одағы және жеке жұмыс берушілердің одағы, яғни болашақта жасалатын қызметкер мен жұмыс берушілерінің арасында жасалатын шарттың мазмұны [2,18б]. Л.С. Тальдің пікірінше ұжымдық шарт келесі белгілерден тұрады: а) бір тарабы ретінде ұжым; б) ұжымдық шартында болашақтағы еңбек шарттарының келісімдері анықталады; в) бұл жағдайлар еңбек шартындағы жағдайды анықтайды. Ұжымдық шарттың мазмұны еңбек жағдайлары болып табылады. Осы уақыттан бастап ұжымдық шарт құқықтық нормативтік сипатқа ие болды. нымен қатар, көптеген ғалымдардың ой-пікірі ұжымдық шарттың заңнамасында бекітілді [2]. 1904 жылы желоқсан айында Ресей елінде ең алғаш рет ұжымдық шарт мұнайгаз кәсіпорында жасалған. Осы ұжымдық шарттың тараптары ретінде Баку еліндегі мұнайгаз

қызметкерлері және бір жағынан қызметкерлер болды. Бұл кезең Ресей еліндегі ең алғашқы еңбектік ұжымдық шартты реттейтін қатынасы болып табылды. 1904 ж-1917жыл аралығында жеке мекемелерде ұжымдық шарттарды бекіту кезеңдері басталды. Қазан төңкерілісіне дейін Ресей елінде жұмысшылардың жеңісіне қарамастан ұжымдық шартты жасау әлде қайда төмен болды. Осы төңкерістен кейін көптеген кәсіпорындарда еңбек қатынасын реттеуде ұжымдық шартты пайдалану нысаны пайда бола бастады. 1918 жылы екінші кезең басталды. Ұжымдық шарттың теориялық өңдеу негізі қоғамдағы қатынастарды құқықтық реттеуіне орын берді.

Ұжымдық шарт туралы заңдар Германияда, Чехославакияда, Франция елдерінде көрініс табады. Жаңа экономикалық даму сатысында еңбек қатынасындағы ұжымдық келісім шарты қорғау нысанына ие болды [3,586]. Елімізде соңғы кездердегі қоғамдық қатынастардың, әсіресе экономикалық қатынастардың түпкілікті өзгеруі, соған сәйкес оларды құқықтық реттеудің формаларының өзгеруі ұлттық заңдарымызды және нақты құқық саласының барлық жүйесін қалыптастыратын бастапқы, негізгі ережелерді қайта қарау, зерттеуді қажет етеді.

Еңбек кодексіне өзгерістер енгізу туралы заң жобасын қаңтардың соңында парламент мақұлдаған. Өзгерістер мен толықтырулар жастар саясаты туралы заңға байланысты қабылданған. Түзету бойынша, жұмыс беруші енді жұмысқа орналасқан жас маманмен екі жылдан кем емес мерзімге еңбек келісім-шартын жасасуы тиіс.

Бұған қоса 18 жасқа толмаған жастарды және университет бітіргеніне бір жылдан аспаған адамды мамандығы бойынша жұмысқа алғанда сынақ мерзімін жою да қарастырылған. Жалпы, еңбек шарты еңбек саласында, еңбектік, қызметтік құқықтық мәртебесі- заңнамалық негізде әлі де болса анықтауды қажет етті. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде (4 тарауында) Еңбек шарты бойынша жұмыскер жұмысты (еңбек функциясын) жеке өзі орындауға, еңбек тәртіптемесі қағидаларын сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші жұмыскерге келісілген еңбек функциясы бойынша жұмыс беруге, осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде, еңбек шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, жұмыскерге уақтылы және толық мөлшерде жалақы төлеуге міндеттенеді делінген. Осы кодексінің нормаларының таралатындығы және олардың қызметке қабылдану, тағайындалуы басқа да арнайы нормативтік актілерімен реттелетіндігі көрсетілген. Ең алғаш рет Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 15 мамырдағы N 251 Кодексі қабылданып, 2015 жылы Күші жойылды. Кейін Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексі

2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Кодексі қайтадан өзгерістермен толықтырулар енгізілді. ҚР Еңбек кодексі 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілді. Қарашада парламенттен қолдау тауып, мемлекет басшысының қолы қойылған заң бірінші қаңтардан бастап күшіне алады. Енді еңбек қатынастарына мемлекеттің араласуы барынша қысқарып, жұмыс берушінің жауапкершілігі артады. Жаңа Еңбек кодексіне жұмыс берушінің қызметкер қабылдауына немесе жұмыстан босатуына, қажеттілік бойынша кадрлық өзгерістер жасауына және еңбекақы тағайындауына еркіндік береді. Мемлекет бұлардың ашық, әділ жүруін ғана қадағалайды. Заң жобасын талқылау барысында, демалыс және мереке күндері төленетін еңбекақының ортақ тарифін бекітті. Оған сәйкес үстемақы күндік табыстан бір жарым есе артық болуы тиіс. Ұсыныс қолдау тауып, заңға енгізілді. Сондай-ақ жаңа кодекс жұмыс берушіге штатты емес, жұмыс күнін қысқарту, қызметкерді уақытша басқа жұмыспен қамтамасыз ету секілді міндеттер жүктейді.

Экономикалық қиындықтарға қатысты жұмысшыларды қысқартуға жол беріледі. Бірақ оның өз шарттары бар. Өзгерістер негізінен материалдық жауапкершілік пен қызметкерлерді жұмыстан шығару мәселелеріне қатысты. Мысалы, бұрынғы Еңбек кодексінде қызметкердің толық материалдық жауапкершілігі заңда тікелей көзделген жағдайларда қарастырылатын, ал енді ол норма біраз кеңейтілді: "... заңда көзделген және еңбек, ұжымдық шарттарда келісілген өзге де жағдайларда". Еңбек кодексіне өзгерістер енгізу туралы заң жобасын қаңтардың соңында парламент мақұлдаған. Өзгерістермен толықтырулар жастар саясаты туралы заңға байланысты қабылданған. Түзету бойынша, жұмыс беруші енді жұмысқа орналасқан жас маманмен екі жылдан кем емес мерзімге еңбек келісім-шартын жасасуы тиіс. Бұған қоса 18 жасқа толмаған адамды және университет бітіргеніне бір жылдан аспаған адамды мамандығы бойынша жұмысқа алғанда сынақ мерзімін жою да қарастырылған. Жалпы, сынақ мерзімі Зайдан аспауы тиіс. Енді еңбек кітапшасы электрондық жүйе көшті. Еңбек кодексі 341 баптан тұрған, енді 204 бапқа қысқартылды. Аптасына 40 сағат 8 сағаттан аспауы керек. Ең төменгі еңбек демалысы 24 күн болуы тиіс. Зейнеткерлік жасқа жеткен 63 жас яғни, жұмыс беруші бір жақты еңбек шартын бұза алады. Ал әйел адамдарға қатысты әрбір жарты жыл қосылып отырады.

Заң бойынша 1964 жылғы әйел адамдары 63 жаста зейнеткерлік жасқа шығады. Көп балалары (3 бала) бар әйел заты 55 жаспен шығады. Ұжымдық дауға бұрын қызметшілер өз бетімен жинала беретін, енді рұқсат алу керек. Жиналысты өткізетін орнын, уақытын, регламентін және қанша адам қатысатынын келісіп отыруға міндетті. Ескі Кодекстен не қалды? Жұмыс уақытынан бөлек және демалыс күндері қызмет істегені үшін төленетін

еңбекақы коэффициенттері (сәйкесінше 1,5 және 2) өзгеріссіз қалды. Бастапқыда оларды 1,25 дейін төмендеткісі келген. Түптеп келгенде, бұл құқықтық емес, экономикалық мәселе. 2017 жылғы 1 қаңтардан бастап: - қызметкер өткізуі тиіс құжаттар тізімі; қызметкерді жұмысқа қабылдау кезінде рәсімдеу жөніндегі жұмыс берушінің міндеттері; - сынақ мерзімінің шарттары; - еңбек шартын жасау ережелері; - еңбек шартының өзі өзгерді. Нәтижесінде, қызметкерді жұмысқа қабылдау және еңбек қатынастарын рәсімдеу жөніндегі 6 процедура мен 15 құжатқа өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Айталық, жұмысқа қабылдау шарттарында не өзгерді? Бұған дейін жұмыс беруші - аяғы ауыр әйелдерді; - үш жасқа толмаған баласы бар тұлғаларды; - кәмелет жасына толмағандарды; - мүгедектерді жұмысқа қабылдаудан бас тартқан жағдайда, себебін жазбаша түсіндіруі керек болатын. 2016 жылдан бас тарту себебін жазбаша түсіндірмесе де болады.

Он алты жастағы адам жұмысқа тұрғысы келсе ше? Бұған дейін он сегіз жасқа толмаған тұлғаларды жұмысқа қабылдау кезінде олардың ата-анасының, қамқоршысының немесе асырап алушылардың жазбаша келісімін алу керек болған. Оның үстіне, олар кәмелетке толмаған тұлғамен бірге еңбек шартына қол қоюы тиіс болатын. 2016 жылдан бастап жазбаша келісімнің қажеті жоқ. Ата-анасы, қамқоршылары немесе асырап алушылары кәмелетке толмаған жеткіншекпен бірге еңбек шартына қол қоюы жеткілікті. Кәмелетке толмағандарды жұмысқа алу шарттары өзгерді ме? Бұған дейін он сегіз жасқа толмаған азаматтарды ауыр, зиянды немесе материалдық жауапкершілігі бар жұмысқа қабылдап, еңбек шартын жасауға болмайтын. Ендігі жерде кәмелетке толмағандарды денсаулығына және ар-ожданына зиян келтіруі мүмкін жұмысқа да қабылдауға болмайды.

Мысалы, ойын бизнесіне, түнгі көңіл көтеру орындарына, алкоголь, темекі, наша, психотроп заттар мен прекурсорлар өндіретін, тасымалдайтын және сататын орындарға. Жұмысқа тұру үшін қажет құжаттар саны азайды ма? Иә. 2016 жылдан бастап қызметкер мына құжаттарды өткізуге міндетті емес: - әскери есепке тіркеу құжатын; - мекен жай анықтамасын. Алайда, жұмыс беруші мына құжаттарды сұратуы мүмкін: - өзге жұмыс берушімен ортақтаса отырып жұмысқа қабылдау туралы еңбек шартын жасау үшін - негізгі жұмыс орнындағы еңбектің сипаты мен жағдайлары туралы анықтама; мемлекеттік кәсіпорындарға, ұлттық холдингтерге және олардың еншілес компанияларына жұмысқа тұрып жатсаңыз - коррупциялық қылмыс жасаған-жасамағаныңыз туралы анықтама. Бұған дейін еңбек шартында кепілдіктер мен өтемақы, оларды төлеу реті, сақтандыру шарттары көрсетілетін.

Енді ондай талап жоқ. Алайда, мүгедек адамдармен еңбек шартын жасағанда оларға арналған жұмыс орнын жеке бас мүмкіндіктерін ескере отырып жабдықтау туралы талаптарды енгізу керек. Бұрын жұмысқа жаңа кірген жас маманмен екі жылдан кем емес мерзімге еңбек шартын жасау керек болатын. 2016 жылдан бастап ондай шартты бір жылдан кем емес мерзімге жасауға болады. Бұдан былай зейнет жасына жеткен қызметкермен арадағы еңбек шартын бұзуға да, жыл сайын ұзартып отыруға да болады. Яғни, жыл сайын бір жыл мерзімге жасалады. Бұрын ондай болмаған. Сынақ мерзіміне қатысты не өзгерді? Бұған дейін барлық қызметкерлер үшін сынақ мерзімі үш айға тең болатын. 2016 жылдан бастап: - басшылар мен олардың орынбасарларына; - бас бухгалтерлер мен олардың орынбасарларына; - ұйымдардың бөлімшелері мен өкілдіктерінің жетекшілеріне алты ай сынақ мерзімін тағайындауға болады. 2016 жылдан бастап сынақ мерзімін барлық қызметкерлерге, тіпті 18 жасқа толмағандарға да тағайындауға болады. Бұған дейін жұмыс кестесінің ережелерін жұмыс беруші қызметкерлердің өкілдерімен ақылдаса отырып белгілейтін. Енді қызметкерлердің өкілдерімен ақылдасу керек емес.

Енді іссапарға қалай бару керек? Бұған дейін он сегіз жасқа толмаған, аяғы ауыр және мүгедек қызметкерлерді іссапарға жіберуге тыйым салынатын. 2016 жылдан бастап, медициналық көрсетілімдері бойынша тыйым салынбаған болса, он сегіз жасқа толмаған, аяғы ауыр және мүгедек қызметкерлерді іссапарға жібере беруге болады. Алайда, олар іссапарға барудан бас тартуына да болады. Мереке және демалыс күндері істеген жұмысымының ақысы қалай төленеді? Бұрын мереке және демалыс күндері істеген жұмысы үшін қызметкерге екі еседен кем емес көлемде ақы төлеу керек болатын. 2016 жылдан бастап бір жарым есе көлемінде төлеуге болады. Биыл 2024жылдың қаңтар айынан бастап ең төменгі жалақы- 85мың теңгені құрайды. Айлық есептік көрсеткіш-3692теңге, мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі -28215теңге, зейнетақының ең төменгі мөлшері-57853теңге, ең төменгі күн көріс деңгейі-43407теңгені құрайды. Жоғары жалақы елімізде шектелмеген. Қорыта келгенде, еңбек шартының ерекшелігі ол жұмыскерге кепілдік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 30қарашадағы Қазақстан халқына жолдауының негізгі бағыттары // Егемен Қазақстан - 2015 жыл 30 қараша. //adilet.zan.kz.
- 2 Мухтарова К.С., Кенжебаева А.Р., Тумбетова А.С. Экономическая безопасность в условиях глобализации: Учебное пособие /Под. ред. Профессора Ш.С. Ахметовой. - Алматы: Юрист, 2010. - 150 с.

- 3 Бегичев Б.Н. Трудовая правоспособность советских граждан. М., 1972. — с. 111.
- 4 К вопросу о защите прав потребителей // Юридическая газета от 29 марта 2009 г. //adilet.zan.kz.-2018
- 5 Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации: Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. – Алматы: Жеті Жарғы. 2008 – 64с. adilet.kz.-2018
- 6 Д.Сон. Участие институтов гражданского общества в борьбе с преступностью и коррупцией. // К обществу без коррупции. Информационно-аналитический журнал. №4 (21) декабрь 2004.

С.М. Алдашев,
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
з.ғ.к., аға оқытушы

Ж.Н. Исабаева
педагогика ғылымдарының магистрі

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРМЕН ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақаланың зерттеу тақырыбы- Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың еңбек қатынастарын реттеудің ерекшеліктері. Авторлар жасөспірімдердің еңбек құқықтарын реттейтін қолданыстағы заңнаманың нормаларын, сондай-ақ елдегі қазіргі құқықтық жағдайдын талдайды. Азаматтардың осы санатын бір жағынан еңбекке баулу қажеттілігіне, екінші жағынан ерекше құқықтық қорғау қажеттілігіне назар аударылады.

Түйін сөздер: кәмелетке толмағандардың еңбегі, еңбек қатынастары, құқықтық қорғау, құқықтық реттеу, жұмысқа орналастыру, кәсіптік бағдарлау.

Қазіргі заманның еңбек құқығы саласындағы мәселелері мен ережелері бойынша еңбек заңнамасы 18 жасқа дейінгі азаматтардың олардың құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері, жұмысқа қабылдау және еңбек қатынастарын тоқтату, бұзу тәртібінің ерекшеліктері, еңбек функцияларын жүзеге асырудағы ерекше жағдайлар, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың еңбегін шектеу кешенді түрде зерттеуді талап етеді .

Еңбек қатынастарының еңбек құқығы саласына байланысты кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету үшін қолданыстағы заңнамаға толықтырулар мен өзгертулер енгізу қажет.

Заңнамалық реттеудің жеткіліксіздігі кез-келген саладағы кәмелетке толмағандарды, жұмысқа орналастыру мүмкіндігін қамтамасыз етпейді, ал жұмыс берушілер жұмыскерлерді жұмысқа қабылдауға мүдделі емес, өйткені

олардың саны көп қажетті дайындығы бар және оқытуды қажет етпейтін жұмыскерлер және жұмысберушілерге жұмысқа қабылдау кезінде таңдау құқығы берілген

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашада қабылданған және Еңбек Кодексінің 23-бабының талабына сәйкес жұмыс берушінің негізгі құқықтары мен міндеттері ретінде жұмысқа қабылдау кезінде таңдау еркіндігіне құқық берілген [1].

Кәмелетке толмағандармен еңбек шартын жасасудың негізгі аспектілері мынадай сипаттамалар болып табылады: жұмысқа қабылдау кезінде сынақ жүргізілмейді, алдын ала медициналық тексеру міндетті, жұмыс уақыты және демалыс уақытының тәртібі регламенттеледі, 18 жасқа толмаған азаматтардың еңбегіне тыйым салынған жұмыстардың белгілі бір түрлерінде жұмысқа орналасуға шектеулер енгізілген. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі сонымен қатар кәмелетке толмағандардың денсаулығына немесе моральдық дамуына зиян келтіретін жұмысқа қабылдауға не жұмысқа орналастыруға орналастыруға тыйым салатын нормаларды белгілейді.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 31-бабының екінші бөліміне сәйкес:

Еңбек шарты:

1) орта білім беру ұйымында негізгі орта, жалпы орта білім алған жағдайларда, он бес жасқа толған азаматтармен;

2) оқудан бос уақытта, денсаулығына зиян келтірмейтін және оқу процесін бұзбайтын жұмысты орындау үшін он төрт жасқа толған оқушылармен;

3) кинематография ұйымдарында, театрларда, театр және концерт ұйымдарында, цирктерде денсаулығына және имандылық тұрғысынан дамуына нұқсан келтірмей, шығармалар жасауға және (немесе) орындауға қатысу үшін осы тармақтың 2) тармақшасында айқындалған талаптарды сақтай отырып, он төрт жасқа толмаған адамдармен еңбек шарты жасалуы мүмкін.

3.31 - баптың 2-тармағында айқындалған жағдайларда еңбек шартына кәмелетке толмаған адаммен қатар оның заңды өкілдерінің біреуі қол қоюға тиіс.

Осыған байланысты 1989 жылы 20 қарашада Бала құқықтары туралы Конвенцияның қабылдануы балаларды құқығын қорғау үшін үлкен маңызға ие болды. Конвенцияны БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдады және 1990 жылы біздің мемлекет ратификациялады. Халықаралық шартқа қол қоя отырып, Қазақстан Республикасы Конвенцияның барлық ережелерін мүлтіксіз орындауға міндеттеме алды және Конвенцияның ережелерін балалар мен ересектер арасындағы олардың өмірінің негізгі салаларындағы қатынастарды реттейтін ұлттық нормативтік құқықтық актілерде, оның ішінде баланы экономикалық қанаудан және оның денсаулығына қауіп төндіретін кез-келген жұмысты орындаудан қорғау саласында жүзеге асыру міндетін алды немесе оның білім алуына кедергі ретінде қызмет ету немесе оның денсаулығы мен физикалық, психикалық, рухани және моральдық дамуына зиян келтіру

Қорытындылай келе, кәмелетке толмағандардың еңбек ету құқығының тиімділігі мен толыққанды іске асырылуын арттыру үшін, біздің ойымызша, заңнаманы мынадай тезистермен толықтыру қажет:

Осылайша, біздің елімізде кәмелетке толмағандардың еңбегін пайдалануға заңды түрде рұқсат етілген деген қорытынды жасауға болады. Алайда, қазіргі әлеуметтік құқықтық мемлекеттің еңбек қатынастары саласындағы басты міндеті 18 жасқа толмаған азаматтардың еңбегін пайдалануды шектеу болып табылады. Он сегіз жасқа толмаған азаматтар еңбек қатынастарында еңбек ұжымының жұмыскерлерінің құқықтарымен теңестірілген. Алайда, еңбекті қорғау, жұмыс уақыты, демалыс және басқа да еңбек жағдайлары Еңбек Кодексінде және еңбек заңнамаларының басқа актілерінде белгіленген жеңілдіктерді пайдаланады. Қорытындылай келе, кәмелетке толмаған жұмыскерді жұмысқа қабылдау кезінде жұмыс беруші олардың ерекше еңбек мәртебесі еңбек заңнамасында жұмыс беруші сақтауға міндетті арнайы құқықтар, міндеттер мен кепілдіктер түрінде бекітілгенін еңбек заңнамаларына сәйкес жүзеге асыру керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

Акимжанов Т.К.
директор НИИ права
университета «Туран»,
научный сотрудник НИЦ Алматинской
Академии МВД РК имени М.Есбулатова
доктор юридических наук, профессор,
заслуженный работник МВД РК,
(г. Алматы, Республика Казахстан)
E-mail: akimzhanovtk@mail.ru

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ДЕТСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Түйіндеме. Мақала балаларды қорғау сияқты маңызды мәселені қарастыруға арналған. Қарастырылып отырған мәселенің өзектілігі кәмелетке толмағандардың қазіргі азаматтық қоғамдағы ең осал санат болып табылатындығында. Сондықтан мемлекет оларды қорғау үшін құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың тұтас кешенін қабылдауда.

Автор Қазақстан Республикасында заңмен бекітілген бұл құқықтық қатынастардың құқықтық реттелуіне жан-жақты талдау жасаған. Балаларды қорғаудың қылмыстық-құқықтық құралдарына басты назар аударылады.

Резюме. Статья посвящена рассмотрению такой важной проблемы как защита детства. Актуальность рассматриваемой проблемы заключается в том, что несовершеннолетние являются самой уязвимой категорией в современном гражданском обществе. Поэтому государство предпринимает целый комплекс правовых и организационных мер по их защите.

Автором сделан подробный анализ правового регулирования данных правовых отношений, который закреплен законодательно в Республике Казахстан. Основной упор сделан на уголовно-правовые средства защиты детства.

Summary. The article is devoted to the consideration of such an important problem as child protection. The relevance of the problem under consideration lies in the fact that minors are the most vulnerable category in modern civil society. Therefore, the state is taking a whole range of legal and organizational measures to protect them.

The author made a detailed analysis of the legal regulation of these legal relations, which is enshrined in law in the Republic of Kazakhstan. The main emphasis is on criminal legal means of protecting children.

В Конституции Республики Казахстан провозглашены основные права и свободы человека и гражданина с рождения, которые являются неотчуждаемыми (п.2 ст.12), а забота о детях и воспитании являются естественным правом и обязанностью родителей (п.2 ст.27). Поэтому все другие права детей, возникающих до 18 лет, защищены и охраняются высшим законом страны [1, с. 10].

Забота о детях является, поэтому, частью государственной политики нашего государства.

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года утвержденной Указом Президента РК № 674 от 15 октября 2021 года записано, что защита основных прав, свобод и законных интересов физических лиц и организаций относится к числу основных, которые подлежат первоочередной и эффективной защите во всех сферах общественной и государственной жизни.

Деятельность органов судебной и правоохранительной системы в данной сфере представляет важность, поскольку служит гарантом восстановления нарушенных прав и свобод.

В этой связи является необходимым постоянное развитие вышеуказанных органов не только посредством совершенствования соответствующей законодательной базы, но и путем принятия надлежащих институциональных мер. [2]

Подрастающее поколение является для любого государства перспективным направлением, поскольку от его состояния зависит будущее благополучие не только самих детей, но и всего общества.

В Республике Казахстан проблеме защиты детства уделяется большое внимание со стороны государства.

В Послании Президента Республики Казахстан К-Ж.К.Токаева от 1 сентября 2023 года было сказано, что ежегодно в нашей стране рождается более 400 тысяч детей. Уже до конца года население Казахстана достигнет 20 миллионов человек. Растет и средняя продолжительность жизни, по итогам прошлого года она превысила 74 года. Наша страна считается одной из самых «молодых» в мире – средний возраст граждан составляет всего 32 года. Около трети населения – молодежь. Задача Правительства – превратить текущие демографические тенденции в конкурентные преимущества.

Основы формирования гармоничной личности и ответственного гражданина закладываются в детском возрасте. У каждого ребенка в стране должно быть счастливое и безопасное детство.

В качестве Главы государства требую ужесточить наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних.

Особое внимание следует уделить вопросам безопасности дорожной инфраструктуры, зданий, одежды, продуктов питания для детей.

Важно также психическое здоровье подрастающего поколения. Требуется институционально усилить в образовательных учреждениях службу психологической поддержки, организовать единый телефон доверия и разработать действенную программу помощи жертвам насилия и буллинга. [3]

Одним из неиспользованных резервов в противодействии преступности является необходимость усиления профилактической направленности государства и его органов, и особенно в использовании в первую очередь педагогических аспектов профилактики правонарушений среди несовершеннолетних.

В Казахстане созданы необходимые предпосылки для укрепления данной сферы деятельности, основы которой заложены в Конституции Республики Казахстан и принятых на ее базе новых законов таких как:

-Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 г. № 590 - П «О профилактике бытового насилия» [4] // <http://online.zakon.kz/>

-Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 591-П «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности»[5] //<http://online.zakon.kz/>

-Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 590-П «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка»[6] // <http://online.zakon.kz/>

- Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года №380-IVЗРК «О правоохранительной службе»[7].

- Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 г. №271-IV «О профилактике правонарушений»[8]

В Толковом словаре русского языка (С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова) под словом «воспитать» подразумевается вырастить (ребенка), воздействуя на духовное и физическое развитие, дав образование, обучив правилам поведения. [9, с.98]

Как известно, процесс воспитания детей представляет собой сложный и длительный процесс, начинающийся от его рождения и достижения совершеннолетия, то есть 18 летнего возраста.

Поскольку уголовная политика является частью политики государства, то она имеет самое непосредственное отношение к воспитанию подрастающего поколения.

Как правило, содержание уголовной политики любого государства определяется содержанием действующего уголовного законодательства Республики Казахстан и особенно связано с разделом наказаний общей части уголовного кодекса и предусмотренными санкциями статей особенной части уголовного кодекса Республики Казахстан.

В уголовном законодательстве, государство определяет свое отношение к совершаемым преступлениям и правоприменению, и особенно к ненадлежащему воспитанию несовершеннолетних.

Как известно, в настоящее время у нас в стране был принят 3 июля 2014 года и вступил в действие 1 января 2014 года новый Уголовный кодекс Республики Казахстан. [10]

Принятие нового уголовного законодательства, особенно в сфере уголовно-правовых отношений это не праздный вопрос. От содержания уголовного законодательства зависит очень многое.

Во-первых, определяется суть уголовной политики государства. Это следует из самой дефиниции «уголовной политики». В толковом словаре русского языка «уголовный» это относящийся к преступности, преступлениям и их наказуемости. [9, с. 824]

По мнению российских ученых термин «уголовное право» больше тяготеет к наказанию, чем к преступлению. И в этом смысле «уголовное право» есть, по сути, синоним права «наказательного». [11, с.14]

Поэтому, уголовная политика должна охватывать в первую очередь вопросы наказуемости деяний, содержания самого наказания и его назначения.

Еще древнегреческий философ Платон в своих ранних трудах писал, что наказание – благо для преступника, которое способно восстанавливать гармонию в его душе. Он допускал смертную казнь. Но при этом Платон обращал внимание на законотворческий процесс, отмечал необходимость учитывать человеческое несовершенство, стремиться предупредить преступление, добиваться того, чтобы в результате наказания человек становился лучше. Платон также отмечал личный характер наказания, считал,

что оно не должно распространяться на потомков преступника даже в случаях посягательства на государственный порядок. [12, с.19]

Во-вторых, целесообразность принятия нового уголовного законодательства была очевидной, так как многие положения ранее действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан, в том числе, глава 2 Особенной части УК РК «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних» нуждались в дальнейшем переосмыслении.

В-третьих, новое уголовное законодательство стало намного эффективным, менее затратным и способствующим поступательному развитию нашего государства.

В новом Уголовном кодексе РК 2014 года предусмотрены следующие нововведения, направленные на совершенствование уголовного законодательства Республики Казахстан, в том числе и в вопросах уголовной ответственности за ненадлежащее воспитание несовершеннолетних:

- введена новая дефиниция в уголовное право как уголовное правонарушение, предусматривающее наряду с понятием преступления и понятие уголовного проступка, то есть, предусмотрена двухзвенная система уголовно наказуемых деяний;

- снижено применение такого вида наказания как лишение свободы путем значительного расширения возможности применения альтернативных мер лишению свободы, в виде крупных денежных штрафов, привлечения к общественным работам;

- внесены определенные изменения в вопросы содержания и порядка исполнения исправительных работ, предусматривающие возможность замены исправительных работ штрафом, а также конкретизированы размеры сумм, подлежащие уплате в бюджет, при замене исправительных работ штрафом;

- в целях усиления коррекции посткриминального поведения значительно повышена роль пробационного контроля путем установление ограничения свободы, распространяющейся на все преступления небольшой и средней тяжести, а также на часть тяжких преступлений. (Данное положение предусматривает нахождение осужденного вне изоляции от общества под пробационным контролем, а также привлечение его к общественно полезному труду);

- ограничено в новом уголовном законодательстве применение такого вида наказания как лишение свободы путем введения запрета на назначение лишения свободы за совершение экономического преступления, если виновным лицом будет полностью возмещен причиненный его деянием ущерб;

- усилена мера воздействия за коррупционные уголовные правонарушения, путем ужесточения уголовной ответственности за их совершение. (Предусмотрен пожизненный запрет на право занимать определенные должности лицам, осужденным за совершение коррупционных преступлений, усилены санкции за взяточничество);

- в целях защиты подрастающего поколения, предусмотрено усиление санкции за уголовные правонарушения против несовершеннолетних, введен

пожизненный запрет на право заниматься деятельностью, связанной с работой с детьми, осужденным за преступления сексуального характера в отношении малолетних;

- в целях повышения уровня медицинского обслуживания населения страны, введена специальная Глава о медицинских уголовных правонарушениях, в том числе об уголовной ответственности за незаконный оборот фальсифицированных лекарственных средств;

- для повышения мер информационной безопасности, введена отдельная Глава о компьютерных уголовных правонарушениях, направленная на исполнение международных обязательств, обеспечивающих противодействие киберпреступности;

- для повышения мер национальной безопасности страны, предусмотрено усиление уголовной ответственности за проявления экстремизма и терроризма, распространение радикальных идеологий, в том числе с использованием новых технологий.

Так, в главе 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Уголовные правонарушения (преступления, уголовные проступки) против семьи и несовершеннолетних» предусмотрены ряд статей обеспечивающих защиту несовершеннолетних от уголовных правонарушений (преступлений, уголовных проступков), в совокупности предусматривающих уголовную ответственность за ненадлежащее воспитание детей.

Первая группа – это уголовные правонарушения (преступления, уголовные проступки) *против семьи*: 1) Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений (ст. 132 УК); 2) Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий (ст. 133 УК); 3) Торговля несовершеннолетними (ст. 134 УК); 4) Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 140 УК); 5) Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей (ст. 141 УК).

Вторая группа - это уголовные правонарушения (преступления, уголовные проступки) *против самих несовершеннолетних*:

1) Подмена ребенка (ст. 136 УК); 2) Разглашение тайны усыновления, (удочерения) (ст. 138 УК); 3) Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги); 4) Злоупотребление правами опекуна или попечителя (ст. 142 УК).

Уголовный кодекс РК предусматривает и ряд других норм, направленных на защиту несовершеннолетних, которые имеют самостоятельный непосредственный объект посягательства и поэтому находятся за рамками 2-й главы Особенной части Уголовного кодекса РК: «Убийство матерью новорожденного ребенка» — ст. 100 УК; «Половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим 16-летнего возраста» — ст. 122 УК; «Развращение малолетних» — ст. 124 УК; «Истязание» — п. «1») ч. 2 ст. 110 УК; «Заражение венерической болезнью» — ч. 2 ст. 117 УК; «Заражение вирусом иммунодефицита человека ВИЧ /СПИД» — ч. 3 ст. 118

УК; «Похищение человека» – п. «д» ч. 2 ст. 125 УК; «Незаконное лишение свободы» — п. «5» ч. 2 ст. 125 УК.

15 апреля 2024 года Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей» согласно которому:

-криминализованы умышленное причинение легкого вреда здоровью и побои. Ужесточена ответственность за умышленное причинение средней тяжести и тяжкого вреда здоровью;

-предусмотрены новые принципы брачно-семейного законодательства, основанные на укреплении института брака и семьи, отцовства, материнства и детства, а также принцип обеспечения нравственного и духовного воспитания детей в духе уважения к общечеловеческим, национальным, традиционным, культурным и семейным ценностям;

-созданы правовые основы функционирования контакт-центра по вопросам семьи, защиты прав женщин и детей, в роли которого будет выступать юридическое лицо, определяемое уполномоченным органом в сфере информатизации. При этом введена обязанность госорганов не только взаимодействовать по вопросам семьи, защиты прав женщин и детей, но и предоставлять в контакт-центр информацию о принятых мерах по итогам рассмотрения обращений граждан;

-законодательно закреплены вопросы создания и функционирования центров поддержки семьи для оказания специальных социальных услуг потерпевшим от бытового насилия;

-введена уголовная ответственность за склонение и содействие в совершении самоубийства, а также за пропаганду самоубийства;

-введена уголовная ответственность за приставание сексуального характера к лицам, не достигшим 16-летнего возраста. Существенно ужесточены наказания за похищение и незаконное лишение свободы несовершеннолетнего;

-впервые введена административная ответственность за травлю (буллинг, кибербуллинг) несовершеннолетнего;

-установлена обязанность организаций образования незамедлительно сообщать правоохранительным органам о совершении несовершеннолетними или в отношении них противоправных деяний;

-в целях обеспечения безопасности детей до 16 лет введен запрет на их принудительную высадку из общественного транспорта при отсутствии у них оплаты за проезд.[13]

В целом законом предусматривается внесение изменений и дополнений в 15 законодательных актов, в том числе в семь кодексов и восемь законов.

Вместе с тем, несмотря на всеобъемлющий охват уголовным законодательством Республики Казахстан всех противоправных норм в отношении ненадлежащего воспитания несовершеннолетних, степень профилактического воздействия в отношении последних со стороны

правоохранительных органов нашей страны далека от желаемого и значительно уступает многим зарубежным странам в организации этой деятельности и ее эффективности.

Проблема воспитания подрастающего поколения в Республике Казахстан, как и во многих странах дальнего и ближнего зарубежья, остается еще достаточно острой. О чем свидетельствуют не иденичные факты совершения, как самими несовершеннолетними, так и в отношении них тяжких и особо тяжких резонансных преступлений в городах Караганде, Шымкенте, Таразе и др.

Непреступные антиобщественные проявления несовершеннолетних, механизм их возникновения и перерастания в преступное поведение в предыдущие годы уже были предметом исследований известных российских ученых криминологов — Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаева, А. И. Долговой, В. Д. Ермакова, Г. М. Миньковского, а также казахстанских ученых - Н.М.Абдирова, Т.К.Акимжанова, Г.С.Мауленова, М.С.Нарикбаева и многих других.

Однако, применительно к педагогическим аспектам профилактики правонарушений среди несовершеннолетних, данная проблема практически не рассматривалась.

Исключение составляет работа известного ученого А.И.Алексеева, посвященная данной проблеме. В этой связи представляется весьма перспективным направление криминологической педагогики[14], которое наиболее полно соответствует применению специальных мер предупреждения преступлений несовершеннолетних.

Следует принимать во внимание, что при организации воспитания детей необходимо учитывать, что, во-первых, что личность несовершеннолетнего—активно развивающаяся личность, т.е. ценностные ориентации, потребности, взгляды, интересы лишь начинают формироваться; во-вторых, взаимодействие подростка ограничивается главным образом социальными институтами, основной функцией которых выступает воспитательная функция (семья школа); в-третьих, личностные деформации подростка, как правило, результат недавнего по времени неправильного воспитания; в-четвертых, глубина деформации личности несовершеннолетнего в результате «издержек воспитания» еще не столь велика, что позволяет чаще всего ограничиваться именно педагогическими средствами в предупреждении преступлений.

Вместе с тем, современной теории уголовного права предстоит продолжить исследование уголовно-правового законодательства и правоприменительной практики.

Задача государства состоит в том, чтобы, с одной стороны обеспечить неотвратимость наказания за совершенное уголовное правонарушение (преступление, уголовный проступок), в отношении несовершеннолетних, а также их ненадлежащего воспитания, а с другой стороны сделать данное наказание наиболее справедливым и эффективным, максимально уменьшив

социальные последствия, как для самого осужденного, так и для государства, в целом.

И поэтому, во-первых, речь должна идти в первую очередь о педагогических аспектах воздействия на правонарушителей и их семьи. Во-вторых, антиобщественное поведение, подлежащее воспитательно-профилактическому воздействию со стороны субъектов профилактики должно ориентироваться в первую очередь на педагогические аспекты воздействия. В-третьих, на усиление педагогических аспектов профилактики правонарушений нацеливает принятый Закон Республики Казахстан «О профилактике правонарушений»[8], поскольку комплексная профилактика преступности – широкая общегосударственная задача социального характера.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2024. - 48 с.
2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
3. Экономический курс Справедливого Казахстана. Послание Президента Республики Казахстан К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2023 года // «Казахстанская правда». - 2023. -2 сентября.
4. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 г. № 590 - П «О профилактике бытового насилия» // <http://online.zakon.kz/>
5. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 591-П «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности» // <http://online.zakon.kz/>
6. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 590-П «Об участии граждан в обеспечении общественного порядка» // <http://online.zakon.kz/>
7. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года №380-IVЗРК «О правоохранительной службе». – Алматы: ЮРИСТ, 2019.- 64 с.
8. Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 г. №271-IV «О профилактике правонарушений». – Алматы: ЮРИСТ, 2012.-12 с.
9. Ожегов С.И и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений/ Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999.-944 с.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2024. -276 с.
11. Полный курс уголовного права: В 5т./ Под ред. А.И.Коробеева. Т.1. Преступление и наказание. – СПб, 2008.-1133 с.
12. Криминология: учебник/ под общ. Ред. А.И.Долговой.- 4-е изд., перераб. И доп.- М, 2010. -1008с.
13. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в

некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей» от 15 апреля 2024 года // [Zakon.kz https://www.zakon.kz](https://www.zakon.kz) ›

14.Алексеев А. И. Педагогические основы предупреждения преступлений органами внутренних дел—М.: ВНИИ МВД СССР, 1984.-92 с.

Б. Өмірзаққызы.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры (Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. e-mail: bota_18.90@mail.ru)

ЖЫНЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ҚҰРБАНЫ БОЛҒАН КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Мақалада еліміздің кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын алудағы негізгі мәселелері қарастырылады. Кәмелетке толмаған жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлқында пайда болатын ауытқулар қылмыстық және жәбірленушілік мінез-құлықты қалыптастыруға байланысты талданады. Зорлық-зомбылық құрбандарын оңалтуға жәрдемдесу саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасының нормативтік-құқықтық актілері талданды. Жәбірленушілерге бірқатар нақты криминологиялық және виктимологиялық профилактикалық ұсыныстар мен іс-шаралар ұсынылды.

Түйін сөздер: криминологиялық профилактика, мінез-құлық, кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар, жыныстық зорлық-зомбылықтың салдары, қылмыстық мінез-құлық, кәмелетке толмағандар, профилактика.

ПРОФИЛАКТИКИ ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СТАВШИХ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

Аннотация. Статья посвящена вопросам профилактики правонарушений, направленных против половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних. Аномалии в поведении несовершеннолетних жертв сексуального насилия анализируются с целью выявления криминального и потерпевшего поведения. Проанализированы правовые акты, регулирующие деятельность в области реабилитации жертв насилия в Республике Казахстан. После получения информации о конкретных криминологических и виктимологических методах профилактики, потерпевшим предложены ряд конкретных рекомендаций по их выполнению.

Ключевые слова: криминологическая профилактика, поведение, преступления против половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних, последствия сексуального насилия, преступное поведение, несовершеннолетние, профилактика.

PREVENTION OF THE BEHAVIOR OF MINORS WHO ARE VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE

Annotation. The article is devoted to the prevention of offenses against sexual freedom and sexual integrity of minors. Anomalies in the behavior of underage victims of sexual violence are analyzed in order to identify criminal and victimized behavior. Legal acts regulating activities in the field of rehabilitation of victims of violence in the Republic of Kazakhstan are analyzed. After receiving information about specific criminological and victimological methods of prevention, victims are offered a number of specific recommendations for their implementation.

Keywords: criminological prevention, behavior, crimes against sexual freedom and sexual integrity of minors, consequences of sexual violence, criminal behavior, minors, prevention.

Қазіргі таңда елімізде кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар санының өсуі ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өкінішке орай, байқап отырғанымыздай мемлекет балаларды бұрын кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылып бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардан толық қорғай алмайтындығын көрсетеді.

Сотталғандар үшін "педофилдер" тізілімін енгізу, электрондық білезіктерді пайдалана отырып, кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігі мен жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар жасаған адамдардың орналасқан жерін қадағалау және бақылау, 14 жасқа дейінгі адамның жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар үшін өмір бойына бас бостандығынан айыру тағайындау және криминологиялық профилактиканың өзге де шаралары балаларды рецидивист педофилдерден қорғауға көмектесетіні сөзсіз.

Кәмелетке толмағандар тек бейтаныс және таныс адамдар тарапынан ғана емес, сонымен бірге жақын туыстары, ата-аналарын алмастыратын адамдар және бала бірге тұратын немесе олармен жиі араласатын басқа туыстары тарапынан жыныстық зорлық-зомбылыққа тап болады. Педофилдердің негізгі бөлігі таныс балаларға мен кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыс жасайды және олардың басым көпшілігі әкелері, өгей әкелері және басқа туыстары болып келеді. Жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын адамдар-бұл әрдайым педофил бола бермейтін, артықшылықты және ситуациялық қылмыскерлердің өте гетерогенді тобы. Педофилия немесе педофилдік бұзылыс – бұл жыныстық жетілу жасына жетпеген балаларға

тұрақты жыныстық құмарлықпен көрінетін жыныстық артықшылықтың психикалық бұзылуы. Бірқатар авторлар педофильді бұзылулары бар қылмыскерлерді ақтайды, оларға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын міндетті түрде жазаның тәуелсіз түрі ретінде қолдануды, сондай-ақ оларға білікті көмек көрсетуді талап етеді. Біздің ойымызша, жыныстық сипаттағы қылмыс жасаған адамда педофилияның болуы немесе болмауы сот тарапынан бейтарап немесе жеңілдететін жағдай ретінде ескерілмейді. Білікті психиатриялық, педагогикалық және психологиялық көмек көбінесе педофилдік қылмыскерлерге емес, балаларға, жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарына қажет.

Кәмелетке толмағандардың жасына, жеке психологиялық ерекшеліктеріне, кәмелетке толмағанның психосексуалдық даму кезеңіне, сондай-ақ жасалған жыныстық зорлық-зомбылық жағдайларына (қай жерде және кім жасаған, қандай нысанда, зорлық-зомбылық бір реттік немесе ұзақ уақытқа созылған ба) байланысты жыныстық сипаттағы қылмыстардың құрбандарынан түрлі психоэмоционалды бұзылуларды байқауға болады. Бала кезіндегі жыныстық зорлық-зомбылықтың салдары бірнеше жылдан кейін дамиды және жасөспірім кезінде де, ересек жаста да сақталуы мүмкін. Оларда есірткі мен алкогольге тәуелділіктің, суицид әрекеттерінің, терең депрессиялық бұзылулардың, девиантты жыныстық мінез-құлықтың даму қаупі жатады. Сонымен қатар жасөспірімнен сексуалдық мінез-құлықтар, яғни құрдастар тарапынан жыныстық қудалау; басқа балаларды жыныстық қатынасқа шақыратын әңгімелер мен ойындарға тарту; жыныстық қатынас туралы жасына сәйкес емес білім; жыныстық арандатушылық мінез-құлық; жыныстық серіктестерді жиі ауыстыру, жыныстық қызметтерді ұсынуы байқалуы мүмкін [1].

Бұл әрекеттердің кейбірі қылмыстық болып табылады, дегенмен жас ерекшеліктеріне байланысты олар жазасыз қалуы мүмкін. Сонымен қатар, балалық шақтағы жыныстық зорлық-зомбылық немесе қанаудың травматикалық тәжірибесі жыныстық жетілуге дейінгі немесе ерте жыныстық жетілу кезінде, сонымен қатар ересектерде де жыныстық ауытқулардың қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Криминологиялық зерттеулердің көпшілігінде педофил қылмыскердің тұлғалық қалыптасу архетипіне жыныстық зорлық-зомбылық көрсету факторы жатады, басқаша айтқанда, зорлаушылардың өздері олардың құрбандары болды. Сондай-ақ жыныстық зорлық-зомбылық тәжірибесі зорлаушыға қарсы қылмыс жасауға мотивацияның қалыптасуына әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн [2].

Сондай-ақ сексуалдық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмағандардың мінез-құлқы қылмыстық және құрбандық болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Жәбірленушінің мінез-құлқы жыныстық зорлық-зомбылықтың кәмелетке толмаған құрбандарының жиі бірнеше рет жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырауынан, ал кәмелеттік жасқа жеткенде олардың ата-анасынан немесе жұбайынан тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырауынан көрінеді. Жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарында жәбірленуші қасиеттер (дәрменсіздік, зорлық-зомбылық құрбанының жағдайға сәйкес

әрекет ете алмауы) өмір бойы қалады. Сонымен қатар, жыныстық зорлық-зомбылық құрбандары көбінесе нашақорлыққа, жезөкшелікпен айналысуға бейім [3].

Осылайша, жыныстық зорлық-зомбылықтың немесе жыныстық қанаудың құрбаны болған кәмелетке толмағандар өздерінің криминализациясына және (немесе) жәбірленуіне әсер ететін жағымсыз жақын және алыс мінез-құлық-жеке өзгерістерге әсер ететін травматикалық тәжірибе алады. Сонымен қатар, жыныстық қылмыстардың құрбандары бірқатар психоәлеуметтік проблемалардың даму қаупін арттырады - нашақорлық пен алкогольге тәуелділік, өз-өзіне қол жұмсау әрекеттері және негізгі депрессиялық бұзылулар. Осыған байланысты сексуалдық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен кәмелетке толмағандар виктимогендік және криминогендік жеке ауытқулардың қалыптасуына барынша бейім және жан-жақты медициналық-психологиялық-педагогикалық көмекті қажет етеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Ерекше бөлігінің 120-бабы 3-1 тармағы "1" - тармақшасы «олар кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалса»; 121-бабы 3-1 тармағы "1" тармақшасы - «олар кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалса»; 122-бабы – «он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау»; 123 бабының 2 тармағы – «жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету»; 124 бабы – «жас балаларды азғындық жолға түсіру» кәмелетке толмағандарға жыныстық зорлық-зомбылық жасау жеке адамның жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық бостандығына қарсы қылмыс болып саналатыны көрсетілген [4].

Жоғарыда аталған кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстардың көпшілігінің латенттілігі жоғары, өйткені көптеген балалар оларға қарсы жасалған әрекеттердің қылмыстық сипатын түсінбейді және бұл туралы айтуға батылы бармайды. "Жыныстық зорлық-зомбылық пен қанауға байланысты қылмыстардың белгілерін көбінесе ата-аналар, туыстар, тәрбиешілер және басқа да мамандар анықтайды және баланың әдеттен тыс мінез-құлқына, баланың денесінде дене жарақаттарының пайда болуына, оның ішінде онымен жыныстық қатынасқа тән, оның заттарының, ақшасының пайда болуы, заттардың, шығу тегі ол қаламайтын немесе түсіндіре алмайтын өнімдердің, бала қолданатын гаджеттерде күдікті контактілердің, суреттердің, сайттарға сілтемелердің және т. б. пайда болуы". Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес кәмелетке толмаған куәлар мен жәбірленушілерден жауап алу кезінде тергеуші баланың психологиялық жағдайына әсер ететін зиянды барынша азайту үшін психологты тартуға міндетті. Алайда тергеу әрекеттерін жүргізу, қылмыстық істі одан әрі тергеп-тексеру және оны сотта қарау процесінде маманның болуының өзі кәмелетке толмағанның екінші рет виктимизациялануын болдырмауға кепілдік бере алмайды. Тергеу және процессуалдық әрекеттерді жүргізу кезінде кәмелетке толмағандарға мемлекет тарапынан қолдау көрсету шараларына қарамастан, кәмелетке толмаған зорлық-зомбылық құрбандарына толыққанды психологиялық көмек

көрсетілмейді. Сот талқылауы аяқталғаннан кейін кәмелетке толмаған жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарына білікті психологиялық көмек көрсету ата-анасының немесе олардың заңды өкілдерінің өтініші бойынша міндетті емес болып табылады [5].

Өкінішке орай, көптеген ата-аналар, тіпті егер бала жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраса да, балаларына психолог немесе психотерапевт көмегі қажет емес деп санайды. Ата-аналар немесе заңды өкілдер уақыт емдейді, олардың баласы зорлық-зомбылықтың травматикалық тәжірибесін өз бетінше жеңе алады деп санайды.

Кәмелетке толмаған жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарына психологиялық көмек көрсету криминологиялық және виктимологиялық профилактиканың өзекті бағыты болып табылады. Зорлық-зомбылық құрбандарын оңалтудың маңыздылығы Бала құқықтары туралы Конвенцияның 39-бабында көрсетілген. Осылайша, қатысушы мемлекеттер қатыгездіктің, қараусыздықтың, қанаудың, азаптаудың немесе басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын, ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас түрлерінің құрбаны болған балалардың физикалық, психологиялық қалпына келуіне және әлеуметтік реинтеграциясына жәрдемдесу үшін қажетті шараларды қабылдауы тиіс.

Баласына білікті психологиялық көмек алу үшін маманға жүгіну туралы шешім ата-аналардың мойнына түседі, олар көп жағдайда кәмелетке толмаған жәбірленушілерге әлеуметтік-психологиялық көмектің маңыздылығын түсінбейді. Жыныстық зорлық-зомбылықтың және басқа да зорлық-зомбылықтың құрбандарының балаларын оңалту баланың психикалық денсаулығын қалпына келтіруге көмектеседі, ал нәтижесінде алынған кешенді психологиялық-педагогикалық көмек кәмелетке толмағандардың жалпы криминологиялық қауіпсіздігіне ықпал етеді, ол қылмыстық және құрбандық мінез-құлқының алдын алудан тұрады.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта жеке профилактиканың (кәмелетке толмағандардың белгілі бір санатына, атап айтқанда, жыныстық зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықтың басқа да нысандарының құрбандарына назар аудару) бағытын нақтылаудың нақты әлеуметтік қажеттілігі бар екенін атап өтеміз. Профилактикалық жұмыстың маңызды бағыты психологиялық көмек, атап айтқанда, бюджеттік негізде балалармен түзету-оңалту жұмысы, осыған байланысты кәмелетке толмағандардың ата-аналары мен заңды өкілдерін қараусыз қалудың және кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесінің органдары мен мекемелерімен келесі бағыттар бойынша ақпараттандыру тәжірибесіне онтологиялық қажеттілік бар:

1) кәмелетке толмағандарға бюджеттік немесе коммерциялық негізде психологиялық көмек көрсететін мекемелермен, орталықтармен және ұйымдармен таныстыру;

2) жыныстық зорлық-зомбылықтан және зорлық-зомбылықтың өзге де түрлерінен, қылмыстық қол сұғушылықтан зардап шеккен балаларға көрсетілетін көмектің сапасын арттыру;

3) жыныстық зорлық-зомбылықтан және басқа да зорлық-зомбылық пен қылмыстық қол сұғушылықтан зардап шеккен балалармен жұмыс істейтін мамандардың кәсібилігін арттыру.

4) орталықтар мен ұйымдарда бюджеттік негізде психологиялық көмек көрсету үшін құжаттарды жинауға жәрдемдесу;

5) Кәмелетке толмағандар мен ата-аналардың (занды өкілдердің) жеке қауіпсіздік тәсілдері, тәрбиенің зорлық-зомбылықсыз нысандары және балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың әртүрлі нысандарының салдары, балаларға қарсы бағытталған іс-әрекеттер үшін жауапкершілік, интернет кеңістігіндегі балалар үшін қауіпсіздік ережелері туралы хабардар болуын арттыру.

б) балаларға психологиялық көмек көрсету қажеттілігі, оның ішінде тұлғалық өзгерістердің ықтимал теріс салдары кезінде;

Жоғарыда көрсетілген шаралар жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмағандардың мінез-құлқының виктимизациясы проблемасын жоймайды, дегенмен олардың жалпы декриминализациялық әлеуеті бар. Қазіргі уақытта сексуалдық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған адамдардың виктимизациясы мен қылмыстық мінез-құлқының алдын алу мәселесі құзыретті мамандардың жетіспеушілігінен (мамандарға сенім), дамымаған профилактикалық жүйеден байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Каменсков М.Ю. Психические расстройства у несовершеннолетних жертв сексуального насилия / М.Ю. Каменсков, А.А. Ткаченко // Психическое здоровье. 2014. № 11. 33 б.

2. Ильюк И.В. Архетип криминального и виктимного поведения / И.В. Ильюк // Виктимология. 2017. № 2(12). 41 б.

3. Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: причины, проявления, последствия : оқулық жәрдемақы. М., 2007. 85 б.

4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

5. Русаковой М.М. Сексуальное насилие и эксплуатация детей: выявление, оказание помощи и профилактика : науч.-метод. пособие / М.М. Русаковой, В.А. Одиноквой, 2020. 61 б.

Жандарбек Б.А.

заң ғылымдарының докторы, аль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің азаматтық құқық және азаматтық процесс, еңбек құқығы кафедрасының доценті

БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ НЫСАНДАРЫНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бала құқықтары мәселелері бүкіл әлемдегі балалардың жағдайын анықтайтын негізгі санат болып табылады. Соңғы уақытқа дейін балалардың құқықтарын қорғау мәселесі халықаралық-құқықтық деңгейде қарастырылмаған, ал тиісті мәселелер отбасында, жергілікті және ұлттық деңгейде шешілген (Қазақстан Республикасы 1994 жылы БҰҰ-ның Балалар құқықтары туралы Конвенциясын ратификациялады). Баланың құқықтарын қорғау көбінесе қоғамның балалардың құқықтары мен оларды іске асыру және қорғау тетіктері туралы қаншалықты хабардар екендігіне байланысты.

Қазіргі уақытта балалардың жағдайы күрделене түсті: заңсыз сауда, контрабандалық тасымалдау, ұрлау, экономикалық және жыныстық қанау, сондай-ақ биоэтика және балалардың денсаулығын теріс пайдалану, қанау және коммерциялық пайдалану мәселелері әлемнің барлық аймақтарында күнделікті жағдайларда шындыққа айналды. «Бишімбаев заңы» деп халық атап кеткен кеше ғана қолданысқа енген нормативтік құқықтық актінің өзекті болып тұрғаны айтпасада белгілі.

Бүгінгі таңда баланың құқықтары туралы мәселе күннен күнге өзекті бола түсуде. Олардың көпшілігі балалар еңбегінің ең ауыр түрлеріне қатысады, олар тұрақты физикалық немесе психологиялық зиян шегуде немесе тіпті олардың өміріне қауіп те төнетін кез аз емес. Бұл жағдай әр баланың құқықтарының төзімсіз бұзылуына әкеп соғады.

Отбасы әр адамның өмірінде, әсіресе баланың өмірінде үлкен рөл атқаратынына ешкімнің дауы жоқ екені шындық, өйткені отбасы баланы өмірге дайындайды, оның алғашқы және ең маңызды көзі болып табылады, әлеуметтік мінез-құлықтың негізін қалайды. Отбасында баланың өмірге деген белгілі бір көзқарасы қалыптасады. Ата-аналардың балалары еңбекқорлықты, әлеуметтік, мәдени, адамгершілік тәжірибені қабылдайды. Ата-аналарына қарап, балалар отбасылық қарым-қатынастың қалай дамитынын біле бастайды, шешеге қарап қыз өсер, әкеге қарап ұл өсер, - дейді дана халқымыз.

Баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы тұлғаның қалыптасу процесінде маңызды жүйелік рөл атқарады. Әр баланың ата-анасымен бірге тұруға құқығы бар және оған ешкім кедергі бола алмайды: мемлекеттік органдар да, жеке адамдар да.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеудің басқа нысандарына назар аударайық. Бала тәрбиесінің өзге де нысандары шеңберінде бала құқықтарын іске асыру кезінде бірқатар мәселелер туындайды.

Қазіргі заманғы ұлттық неке-отбасы заңнамасы ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеудің отбасылық құрылымның төрт балама түрі бар: бала асырап алу, қорғаншылық (қамқоршылық), бала қабылдайтын отбасы және патронат. Соңғы мәліметтер бойынша Қазақстанда 22081 жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар бар. Оның ішінде 18291 бала отандық отбасыларда тәрбиеленуде: қорғаншылықта, қамқоршылықта - 16197, патронаттық тәрбиеде кәмелетке толмаған – 1743 бала және бала қабылдайтын отбасында – 351 бала орналастырылған. Орайы

келіп тұрғанда айта кететін маңызды жәйт: қазіргі таңда заң шығарушы органда таңы да бір тәрбие нысаны – ол фостерлік отбасы туралы заңның жобасы дайындалуда.

Отбасында берілетін тәрбие мен басқа адамдардың тәрбиесі мағыналы тұрғыдан айтарлықтай ерекшеленбеуі керек. Айырмашылығы: тек баланы тәрбиелеуді кім жүзеге асыратындығында.

ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің 2017 жылғы 27 желтоқсандағы бұйрығына сәйкес жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар туғаннан бастап үш жасқа дейін, психикалық және физикалық даму кемістігі бар балалар туғаннан төрт жасқа дейін балалар үйінде болуы мүмкін.

Патронаттық кәсіптік отбасы - бұл психологиялық дайындықтан өткен, қорғаншылық және қамқоршылық органдарынан рұқсат алған, тәуліктің кез келген уақытында денсаулығының жай-күйіне қарамастан төрт баланы қабылдауға дайын отбасы деп болжанады. Асырап алушы кәсіби отбасына жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, оларға көмек көрсету үшін әлеуметтік бейімсіздікке және әлеуметтік депривацияға (негізгі жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігінің азайуы немесе олардан айырылуы) ұшыраған, қатыгез қарым-қатынастың салдарынан өмірлік қиын жағдайдағы панасыз, қараусыз қалған балалар айқындалатын болады. Айта кету керек, балалар интернаттық ұйымдарды айналып өтіп, анықталғаннан кейін бірден патронаттық кәсіби отбасыларда анықталады.

Кәсіби тәрбиешілерді қабылдауға белгілі бір талаптар бар екенін ескеру қажет. Өздеріңіз білетіндей, олар 30-бен 63 жас аралығындағы азаматтар болуы мүмкін. Бұл шектеулер балаларға тиісті материалдық және психологиялық қолдау көрсету үшін анықталған.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 9 қыркүйектегі № 1346 қаулысымен бекітілген «Патронат туралы ереже» балаларды тәрбиелеудің осы нысанының мәселелерін шешуге тым жеңілдетілген түрде қарайды. Онда ҚР Н(Е-3)жОК-те берілетін патронат ұғымы қайталанатын Жалпы ережелер қамтылған, оның 1-бабына сәйкес: «Патронат - ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар баланы тәрбиелеуге алуға ниет білдіргендерге уәкілетті мемлекеттік орган және тұлғамен (патронат тәрбиешімен) жасасатын келісім бойынша азаматтардың отбасыларына тәрбиелеуге берілетін тәрбие нысаны».

Сондай-ақ оларда Патронат туралы келісімнің мазмұнына қойылатын талаптар белгіленген. Патронаттың мерзімі -1 жыл.

Патронаттық тәрбие келісімі - бұл, ең алдымен, балаларды отбасына тәрбиелеуге орналастыруға делдал болатын келісім, содан кейін балаларды тәрбиелеуге байланысты қызметтер көрсету келісімі. Оны отбасылық-құқықтық келісімнің бір түрі деп санаған жөн. Қызмет көрсету келісімінің элементі патронат тәрбиешінің баланы күтіп-бағу жөніндегі шығыстарды өтеуге, сыйақы алуға құқығын анықтайды.

Бұл келісімнің идеологиясы өзгеруі керек.

ҚР Н(Е-3)ЖОК-ң 18-1-тарауының негізінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 28 маусымдағы № 402 бұйрығымен қонақтайтын отбасы туралы ереже бекітілді.

Бала қонақтайтын отбасы - білім беру процесіне байланысты емес кезеңдерде (каникул, демалыс және мереке күндері) жетім балаларды, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған, барлық типтегі ұйымдарда (білім беру, медициналық және басқалар) (бұдан әрі - ұйым) балаларды тәрбиелеуге уақытша қабылдаған отбасы.

Баланы (балаларды) күтіп-бағуға ақшалай қаражат төлеу және баланы (балаларды) қонақтайтын отбасына қабылдаған адамдардың еңбегіне ақы төленбейді.

Бала асырап алушыларға 75 айлық есептік көрсеткіш (әрі қарай -АЕК) (276 900 теңге) мөлшерінде біржолғы ақшалай төлем төленеді. Қорғаншылар мен қамқоршыларға баланы күтіп-бағуға 10 АЕК (36 920 теңге) мөлшерінде ай сайынғы жәрдемақы төленеді. Сондай-ақ, патронат тәрбиешілерге баланың жасына байланысты ай сайынғы жәрдемақы төленеді: мектепке дейінгі балалар - 9 АЕК (33 228 теңге), оқушылар-10 АЕК (36 920 теңге). Бұдан басқа, патронат тәрбиешілердің қызметтері ай сайын 35 АЕК (129 220 теңге) мөлшерінде төленеді.

Фостерлік отбасы. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Парламентінде баланы тәрбиелеу нысандарының бірі - фостерлік отбасы нысаны көзделген ҚР Н(Е-3)ЖОК-не өзгерістер мен енгізу туралы заң жобасы бар.

Көптеген елдерде балалар үйлеріне балама ретінде фостерлік отбасылары бар, олар тұрақты патронаттық ата-аналарын тапқанға дейін немесе қандас туыстарына оралғанға дейін балаларды уақытша тәрбиелеуге және оңалтуға арналған. Балаларды асырап-бағу мемлекет бюджетінен төленеді.

Қазақстанда Оқу-ағарту министрлігі осындай тәжірибені енгізуді ұсынады. Ол үшін патронаттық кәсіптік отбасылар институтын көздейтін заңнамалық нормалар әзірленді, бұл одан да көп балаларды отбасылық қамқорлықпен қамтуға мүмкіндік береді. «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне білім беру және бала құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасы қазір Парламент Мәжілісінде қаралуда.

Фостерлік отбасы - бұл кез-келген басқа жұмыс сияқты төленуі керек кәсіби қызмет. Мысалы, балалар үйінің қызметкерлері өз еңбектері үшін жалақы алады. Сондықтан мемлекет кәсіби тәрбиешілерді материалдық жағынан көтермелеуге ниетті.

Заң жобасында әрбір жетім баланы күтіп-бағуға 10 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде отбасына қорғаншылыққа (қамқоршылыққа), патронаттық тәрбиеге, асырап алушы отбасына берілген балаларды асырап-бағуға төленетін төлемдерге ұқсас ай сайынғы жәрдемақы төлеу көзделеді, сондай-ақ әрбір қабылдаушы кәсіби тәрбиешінің қызметтеріне 70 АЕК мөлшерінде ақы төлеу ұсынылады.

Мұндай отбасыларда тәрбиеленетін балаларды бақылау мәселесі келесідей болып шешіледі: ол үш сатылы болады.

Біріншіден, отбасылар тоқсан сайын арнаулы әлеуметтік қызметтерге мұқтаж балалардың денсаулық жағдайы, оларды тәрбиелеу жөніндегі жұмыс, тәрбиеленушілерді күтіп-бағуға бөлінген қаражаттың жұмсалуды, сондай-ақ олардың мүлкін басқару жөніндегі есептерді ұсынатын болады.

Екіншіден, жетім балаларға арналған білім беру ұйымдары немесе отбасына орналастыруға жәрдемдесу жөніндегі ұйымдар отбасыларды сүйемелдеп қана қоймай, оларды бақылауды жүзеге асыратын болады.

Үшіншіден, отбасы мен балалар туралы ақпарат мектептерге, балабақшаларға, емханаларға, құқық қорғау органдарына және өзге де әлеуметтік мекемелерге қосымша көмек көрсету және қорғаншылық органдарын бұзушылықтың ықтимал фактілері туралы хабардар ету үшін берілетін болады.

Балалар кәсіби патронаждық тәрбиеде өмір сүргенше, қорғаншылық және қамқоршылық органдары олардың ата-аналары мен туыстарын іздеумен айналысады, олардың түпкілікті әлеуметтік мәртебесін анықтау және тұрақты отбасына одан әрі орналасу бойынша жұмыс жүргізіледі. Қалай десек те, заң шығарушының әрекеті дәл осы бағытқа бағытталған.

Баларды тәрбиелеудің заңнамамыздағы нысандардың әрқайсысына құқықтық сипаттамалар бердім, олардың ерекшеліктеріне назар аудардым.

Осы айтылғандарға тағы да қоса кететін ойда жүргендерімді айта кетейін. Құдай қаласа, тәуелсіздік алғанымызға 33 жыл болады. Тәуелсіздікпен бірге елімізге шетелдерден, бірінші кезекте, Батыс Еуропадан дүние-мүлік пен қоса біздің ұлтымызға жағымсыз бөтеннің жақсысы мен жасығы, адалы мен арамды, өзіне қажетсіз болып қайда жіберерін білмей отырған қоқыр-соқыры сияқтылары лап қойды. Аңғал халқымыз олардың оң солына қарамай, талдамай, талғамай қабылдады. Бұрынғы ата-бабамыздан мирас болып келе жатқан құндылықтарымыздан лезде жеріп шықтық. Жылтырағанның бәрі алтын емес. Сол «жылтырағанның» біреуі - ұлттық білім жүйесіне енген Болон хартиясы. Қазақстан осы хартияға кіргеннен бастап білім жүйесі түгел құлдырай бастады. Қазір толық деградация үстінде. Оған көптеген мысал келтіруге болады. Өйткені, біз екі дәуірдің де білім жүйесін көрдік, салыстыра аламыз. Білім мәселесінде тоқ етерін айтарым, бізге Болон хартиясынан тез арада шығу керек.

Қазақ «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дегенді дәл айтқан. Барлық нәрсе, жамандық та, жақсылық та отбасынан басталады. Заман өзгерді деп жатады. Заман өзінен өзі өзгермейді, оны өзгертетін адам. Бәрі адамның ниетіне байланысты.

Ұлттық заңнамамыздың құрылысы басталғалы да отыз жылдан асты. Отбасы құқығы біздің отандастарымыздың барлығына қатысты екеніне ешкімнің дауы жоғына көзіміз жетеді. Дәл қазір өз қолымыз өз аузымызға жеткен кез. Осы тұрғыдан алғанда ұлттық неке-отбасы заңнамасын түбегейлі өзгертіп, оның ішінде бала құқықтарын жан-жақты қорғау мәселесін қайта қарастыру қажет, өйткені қазіргі қолданыстағы заңнамада олқылықтар көп.

Жаңа заңнама ықшамды да қомақты, қарапайым, халыққа түсінікті, ұлттық ерекшеліктер, қазақ халқының өзіндік калориті нақты көрсетіліп, ұлттық, отбасылық ерекшеліктер қамтылып, бекітілген болуы керек. Сондықтан болашақ ұрпақ үшін жоғарыда айтылған критерийлерге жауап беретін, жаңартылған ұлттық неке-отбасы кодексі жасалынып қабылдануы керек.

Дархан Бакиров

«Тұран» университеті «Заңтану және халықаралық құқық» кафедрасының 3 курс докторанты, E-mail: dbakirov@mail.ru, Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекші: **Мырзатаев Н.Д.,**

ҚазҰУ Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары, PhD докторы

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ЖЕТІЛДІРУ – ҚОҒАМДЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ МАҢЫЗДЫ КІЛТІ

Әрбір қоғамның құқықтық мәдениетін жетілдіру, оның деңгейін көтеру өзекті мәселелердің бірі. Реформалар мен мемлекеттік стратегиялардың тиімділігі көп жағдайларда қоғамның, азаматтардың мәдениеті, санасы, оның ішінде құқықтық мәдениетіне тәуелді болады. Құқықтық мәдениетті қалыптастырмай құқықтық мемлекетті құру мүмкін емес. Бүгінде Қазақстанның стратегиялық мақсаттарына жетуінде құқықтық сана және құқықтық мәдениетті қалыптастыру және жетілдіру мемлекет және қоғам алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі деп айтсақ артық болмас.

Қазақстандағы саяси, экономикалық, құқықтық салаларда жүргізіліп жатқан реформалар мемлекеттік аппарат, қоғамдық институттардың қызмет нысандары мен мазмұның жетілдіруді, демократиялық қағидаларды қатаң сақтауды, құқық қорғау органдарынан өз қызметін ұйымдастыруды одан әрі жетілдіруді талап етеді. Олардың қызметінде жариялылықты қамтамасыз ету, бұқаралық ақпарат құралдары және қоғаммен іскерлік келісімшарттарды кеңейту және тереңдету мәселелері өзекті болып табылады.

Осы орайда, қоғамды рухани және мәдени жаңғыртуда көпұлтты қазақстандық қоғамның дәстүрі, әдет-ғұрыптары, құндылықтары және мәдениетін ескеру, мемлекеттік және құқықтық жүйенің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, мемлекеттік басқару процестерін, іргелі даму мәселелерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Дегенмен, қазақстандық қоғамды бірқатар әдеттер мен стереотиптерді өзгертпестен жаңғырту мүмкін емес [1]. Қазақ тарихында шынайы прагматизмнің көптеген көріністерін байқауға болады. Мысалы, қазақ

даласында ғасырлар бойы ата-бабаларымыз өмір сүру ортасын, жер қорларын сақтап, оның ресурстарын өте тиімдіжәне үнемді жұмсай отырып, экологиялық тұрғыдан дұрыс өмір салтын сақтап келді. Бұл ұлттық мәдениетіміздің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Басқа көрінісі ретінде дала заңың, басқаша айтқанда, қазақтың әдет ғұрып нормаларының ұзақ уақыт бойы тиімді әрекет етуін айтуға болады. Ата бабамыздың құқық, дін және әдет ғұрып ережелеріне деген қарым қатынасы және оларды ұстануы, ұлттық құқықтық мәдениеттің қалыптасқандығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясында қазақстандық патриотизм, қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық, жалпы елдің мүддесін қамтитын экономикалық даму секілді маңызды конституциялық қағидалар бекітілген, олар мемлекетіміздің тұғырлы дамуының конституциялық негізі мен бағдарын көрсетеді. Конституция мемлекеттің ең қымбат қазынасы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары екенін жария етті [2]. Бұл құндылықтардың Негізгі заңда белгіленуі мемлекеттің демократиялық және құқықтық сипатын білдіреді. Мәселе осы ресми жария етілген құндылықтарды шын мәнісіндегі қоғаммен қабылданған және жүзеге асырылатын құндылықтар жүйесіне айналдыруда. Осы орайда, құқықтық мәдениетті жетілдіру осы құндылықтардың шынайы маңызды идеяларға айналуына, біздің ойымызша, құқықтық мәдениетті жетілдіру үлкен зор әсерін тигізеді.

Құқықтық мәдениет – рухани сипаттарды (көзқарастар, идеялар, білімдер, құндылықтар жүйесі), сондай-ақ құқық және мінез-құлық қатынастарының әртүрлі институттарын қамтиды. Ол, ең алдымен, азаматтардың құқықтық санасының даму деңгейіне, адам құқықтары мен бостандықтарының құндылығын, сот ісін шешудегі құқықтық процедуралардың құндылығы секілді құқықтық құбылыстарды қаншалықты терең меңгергендігіне байланысты болады.

Қоғамның құқықтық мәдениетін бағалаудағы маңызды элемент – мемлекеттің құқықтық жүйесі. Кез келген құқықтық акт қоғам санасында үстемдік ететін әділдік, теңдік, бостандық идеяларына сай болуы керек. Құқықтық мәдениеттің барлық элементтерінің өзара тығыз байланысының маңыздылығы мынада: құқықтық көзқарастар дамымай, терең, саналы және игерілген құқықтық білімсіз нақты құқықтың, мемлекет пен құқықтық қатынастың дамыған нысандарының қалыптасуы мүмкін емес.

Кейбір зерттеушілер Қазақстанның модернизациялау қағидаларының болашағын қалыптастыру алдымен, азаматтық қоғам қағидаларының қалыптасу деңгейі мен дайындығына байланысты болады деп есептейді [3]. Қазақстанның құқықтық мәдениетін модернизациялауды азаматтық сана-сезімін қалыптастыру мен тұлғалардың қоғам өміріне араласуынан бастау

керек. Бұл пікірмен толық келісуге болады. Азаматтық сана сезімнің қалыптасуы біздің қоғамымыздың жаңғыруының маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Қорытындылай келе, біздің қоғамымыздың жаңа уақыт, жаңа заман талаптарына сай жаңаруы еліміздің болашақтағы перспективалары мен әлеуетін анықтайды деп айтуға болады. Қоғамды жаңғырту барысында ұлттық мәдениет, салт дәстүрлеріміздің мазмұны мен нысандарының бірігейлігін сақтап, оларды сапалы жақсарту, жаңа жағдайларға бейімдеу, жоғарыда көрсетілген құндылықтардың азаматтардың санасына жаппай енуіне қолайлы жағдай жасау маңызды болып табылады. Бұл үдерісте қоғам және азаматтардың құқықтық мәдениетін жетілдіру өзінің орасан зор рөлін атқаратындығын атап өткен жөн.

Әдебиеттер:

1. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі алты бағыты бойынша технологиялық пакеттер «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізгі алты бағыты бойынша технологиялық пакеттер - Астана: «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, 2020 жыл.

2. Қазақстан Республикасы Конституциясы. - [Электронный ресурс] // <https://adilet.zan.kz/> (Жолдану күні: 03.04.2023).

3. Серкебаев Д. Ж. Құқықтық мәдениет — Қазақстанның құқықтық саясатының маңызды факторы / Д. Ж. Серкебаев, К. З. Кипшакбаев. // Молодой ученый. - 2021. №5 (347). - С. 380-383. URL: <https://moluch.ru/archive/347/78272/> (дата обращения: 05.04.2024).

Есенгазиева А.К.

М.Өтемісов атындағы

Батыс Қазақстан университеті

құқықтану білім беру бағдарламасының

аға оқытушысы, з.ғ.м:

БАЛАЛАРДЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ЗАҢНАМАЛАРҒА ЕНГІЗІЛГЕН ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ТОЛЫҚТЫРУЛАР ТУРАЛЫ

Бала құқықтарын қорғау қай кезде де мемлекет, қоғам назарынан тыс қалған емес. Қазақстан өркениетті демократиялық құқықтық мемлекет ретінде

кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асырады. Бала құқықтарын қорғау кешенді әлеуметтік-экономикалық сипатқа ие және түрлі мемлекеттік шаралар мен бағдарламаларды қабылдау арқылы, заңнамаларға өзгерістер мен түзетулер енгізу арқылы іске асырылуда.

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ-на сәйкес бала қауіпсіздігін қамтамаасыз ету бойынша бірқатар заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Заңнама әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың кез келген көрінісі үшін жауапкершілікті күшейтетін, сондай-ақ отбасы институтын, кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігін нығайтуға арналған нормалар енгізіледі. Оның ішінде денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру және ұрып-соғу қылмыстық жауапкершілікке тартылатындығы бекітілді. Қасақана ауырлығы орташа және денсаулығына ауыр зиян келтіргені үшін жауапкершілік күшейтілді.

Отбасы қатынастарын құқықтық реттеудің негізі болып табылатын неке, отбасы заңнамаларына неке және отбасы, әке болу, ана мен бала институтын нығайтуға негізделген неке-отбасы заңнамасының жаңа қағидаттары, сондай-ақ жалпыадамзаттық, ұлттық, дәстүрлі, мәдени және отбасылық құндылықтарды құрметтеу рухында балалардың адамгершілік және рухани тәрбиесін қамтамасыз ету қағидаты көзделді.

Қазіргі әлеуметтік желілердің және бұқаралық ақпарат құралдарының бала қауіпсіздігі туралы дер кезінде ақпарат таратушы құрал ретінде бала қауіпсіздігін қамтамсыз етуде ақпараттандыру саласындағы уәкілетті орган айқындайтын заңды тұлға рөлінде болатын отбасы, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі байланыс орталығының жұмыс істеуінің құқықтық негіздері құрылғаны осы мәселені шешудегі үлкен қадам. Бұл ретте мемлекеттік органдардың отбасы, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзара іс-қимыл жасап қана қоймай, азаматтардың өтініштерін қарау қорытындылары бойынша қабылданған шаралар туралы ақпарат беру міндеті енгізілді.

Қазіргі кезде тұрмыстық зорлық зомбылықтан зардап шеккендерге арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету үшін отбасын қолдау орталықтарын құру және олардың жұмыс істеуі мәселелері заңнамалық түрде бекітілген. Әсіресе мұндай орталықтардың білім беру мекемелерінде құрылуы маңызды.

Қылмыстық заңнамаларға да өз-өзіне қол жұмсауға итермелеу және жәрдемдесу, сондай-ақ өз-өзіне қол жұмсауды насихаттау үшін қылмыстық

жауапкершілік енгізілді. Оған сәйкес, 16 жасқа толмаған адамдарға жыныстық сипаттағы қателік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді. Кәмелетке толмағанды ұрлағаны және заңсыз бас бостандығынан айырғаны үшін жазалар айтарлықтай күшейтілді. Алғаш рет кәмелетке толмаған баланы қорлау (қорқыту, кибербуллинг) үшін әкімшілік жауапкершілік енгізілді. Бала кәмелеттік жасқа толғанға дейін негізгі уақытын білім беру ұйымдарында өткізетіні анық. Сондықтан білім беру ұйымдарының кәмелетке толмағандардың немесе оларға қатысты құқыққа қайшы әрекеттер жасағаны туралы Құқық қорғау органдарына дереу хабарлау міндетін бекітті.

Тағы бір айта кететін өзгеріс аясы 16 жасқа дейінгі балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оларда жол ақысы болмаған кезде оларды қоғамдық көліктен мәжбүрлеп түсіруге тыйым салынды. Бұл бала құқықтарын қорғауға бағытталған кезекті қадам.

Елімізде болып жатқан түрлі келеңсіз жағдайларды саралай келе неке-отбасы заңнамасының негіздерін дәстүрлі отбасылық құндылықтарды нығайту және ілгерілету сияқты жаңа қағидаттармен кеңейту, сондай-ақ жергілікті өкілді және атқарушы органдардың неке және отбасы институтын нығайту, әлеуметтік-экономикалық қолдау, қиын өмірдегі адамдарға (отбасыларға) жан-жақты қолдау көрсетуді анықтау және ұйымдастыру жөніндегі құзыретін кеңейту қарастырылды.

Неке отбасы заңнамалрынан өзге «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне әйелдер құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға да Мемлекет басшысы қол қойды.

Жалпы әйелдер мен балаларға қатысты Мемлекет басшысы 2022 жылғы 16 наурыздағы және 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауларында әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жасағаны үшін жазаны қатандату жөніндегі тиісті тапсырмаларды да бекітті.

Бұл өзгертулер мен толықтырулар тек қана заңгерлермен ғана емес, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың да қызу талқылауына түсті.

Әрине Президент жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның, адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықтың және Бала құқықтары жөніндегі уәкілдер мен олардың өкілдеріне әйелдер құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша ауқымды жұмыстар атқаруды қажет етеді.

Бала құқықтарын қорғау халықаралық нормалармен де жүзеге асырылады және халықаралық, ұлттық құқықтық нормалар өзара байланысты әрекет етеді.

Себебі әлемдік қоғамдастыққа мүше мемлекеттер халықаралық заңнаманың талаптарын ақтауға міндетті. Бұл кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласында да іске асырылады.

Халықаралық заңнама әртүрлі құқықтық құралдар мен тетіктерді пайдалана отырып бала құқықтарын тиісті қорғауды қамтамасыз етеді. Бала құқықтарын қорғау қажеттілігі әртүрлі негіздерге байланысты. Отбасылық дағдарыс, оның қиын қаржылық жағдайы, дәстүрлі отбасылық қатынастардың бұзылуы, ажырасулардың көбеюі балалардың жағдайының нашарлауының маңызды алғышарты болды.

Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай кейінгі жылдары республикада ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар санының өсуі байқалады, бұл балалардың аз ғана бөлігі қайтыс болуына байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалды, қалғандары әлеуметтік жетімдерге, яғни тірі ата-анасының жанындағы жетімдерге жатады.

Тірі ата-аналарда жетім балалар санының көбеюінің негізгі себептері некеден тыс туудың өсуі, әлеуметтік емес өмір салтын ұстанатын ата-аналардың жоғары пайызы болып табылады.

Сондықтан да ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау маңызды мәнге ие болады және оны отбасына мүмкіндігінше жақын тәрбиелеуді және оның отбасында өмір сүру және тәрбиелеу құқығын қамтамасыз ету тұрғысынан жүзеге асырылуы керек.

Әрине бұл бағытта Қазақстан көптеген халықаралық нормаларды ратификациялады. Олар «Балаларға алименттерді және отбасын күтіп-бағудың басқа да нысандарын өндіріп алудың халықаралық тәртібі туралы конвенцияны және «Алименттік міндеттемелерге қолданылатын құқық туралы хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 9 сәуірдегі № 492-V ҚРЗ; «Балаларды халықаралық ұрлаудың азаматтық-құқықтық аспектілері туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 қарашадағы № 48-V Заңы; Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы т.б.

БҰҰ-ның «Бала құқықтары туралы» конвенциясы, ҚР «Бала құқықтары туралы» Заңы жалпы кәмелетке толмағандардың құқықтарын, атап айтқанда, қылмыстық және ажырасу істері, сондай-ақ бала асырап алу істері бойынша сот төрелігін іске асыруды қозғайтын балалардың құқықтарын қамтамасыз етудегі маңызды құқықтық құжаттар болып табылады.

Бұл конвенцияның да қабылданғанына отыз жыл уақыт өтіпті. Осы жылдар аралығында соңғы үш онжылдықта Қазақстан бес жасқа дейінгі

балалардың өлімін бес есеге төмендете алды. 2016 жылы Президенттің Жарлығымен Бала құқықтары жөніндегі Уәкіл институты құрылды, ал 2022 жылы Қазақстанның әр аймағында «Бала құқықтары жөніндегі уәкілдер» тағайындалды. Бұл баланың құқықтары мен мүдделері бұзылған жағдайда көмек сұрауға мүмкіндік береді.

2023 жылы Қазақстан әлеуметтік кодексті қабылдады, онда бала күтімі бойынша мемлекеттік жәрдемақылар мен әлеуметтік төлемдерді төлеу кезеңін бір жарым жылға дейін ұлғайтты. 2024 жылы «Ұлттық қор – балаларға» жобасы іске қосылды.

Сонымен қатар «Бала құқықтары туралы конвенцияға хабарлар рәсіміне қатысты факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 19 желтоқсандағы № 47- заңын қабылдады. Бұл мемлекеттің Балалардың құқықтарын қамтамасыз етуге және оларды құқықтық қорғау тетіктерін кеңейтуге бейілділігін растайды.

Мемлекет балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі бірыңғай ұлттық стратегияны әзірлеу және іске асыру қажеттігін бекітіп отыр. Бұл елімізде ісуге асырылып жатқан тұрақты даму мақсаттарына сәйкес балалардың құқықтарын қорғауда ілгерілеуді жеделдетуге көмектеседі.

ҚР Білім министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау Комитеті Нидерланды Корольдігінің депозитарийінде «Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы бірқатар халықаралық конвенциялардың ережелерін» орындауға, БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитетіне елдегі балалардың жағдайы туралы мерзімді есеп беруге жауапты уәкілетті орган ретінде тіркелді.

Әрине мемлекет тарапынан атқарылып жатқан жұмыстар бала құқықтарын қорғау, қауіпсіздігін қамтамасыз етуде алғашқы және соңғы шаралар емес. Бірақ ең алдымен ол ата-аналарымен қамтамасыз етілуі тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072>

2. Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400>

3. Балаларға алименттерді және отбасын күтіп-бағудың басқа да нысандарын өндіріп алудың халықаралық тәртібі туралы конвенцияны және Алименттік міндеттемелерге қолданылатын құқық туралы хаттаманы

ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 9 сәуірдегі № 492-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000492/history>

4. Бала құқықтары туралы конвенцияға хабарлар рәсіміне қатысты факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 19 желтоқсандағы № 47-VIII ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000047>

Ермухаметова С.Р.

әл- Фараби атындағы ҚазҰУ
азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымдарының кандидаты

И.В.АМИРХАНОВА- ҒАЛЫМ, ПЕДАГОГ

Адам өмірінде кездесетін, соның ішінде сен үшін тұлға, жанашыр, сенің өмірінде орын алған адам туралы ой қозғау сол адаммен тілдескендей әсер қалдырады (егерде ол адам өмірден өтіп кетіп, сен өз ойыңды айта алмасаң).

Иә, сондай адам менің өмірімде де кездесті. Ол Амирханова Ирина Викторовна.

Заң ғылымдарының докторы, профессор. Ирина Викторовна Амирханова 1966 жылы 25 сәуірде Алматыда дүниеге келген. 1996 жылы 23 мамырда з.ғ. д., профессор Ю. Г. Басиннің ғылыми жетекшілігімен «Қазақстан Республикасындағы азаматтардың кәсіпкерлігін құқықтық реттеу» тақырыбында 12.00.03 мамандығы бойынша заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады.

1998 жылы Ирина Викторовна Амирхановаға доцент атағы берілді. 2005 жылдың қыркүйегінде И.В.Амирханова з.ғ.д., профессор А. Е. Бектұрғановтың жетекшілігімен «Кәсіпкерлердің мүдделерін азаматтық-құқықтық қамтамасыз ету» тақырыбында докторлық диссертация қорғады.

Ирина Викторовнаның барлық еңбек жолы әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік ұлттық университетімен байланысты. Азаматтық және кәсіпкерлік құқық кафедрасының стажер-зерттеушісі ретінде еңбек жолын бастап, осы кафедраның меңгерушісі лауазымына дейін көтерілді.

Қысқа ғана ғұмырында Ирина Викторовна 50-ден астам ғылыми мақала шығарды, «Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытуды азаматтық-құқықтық қамтамасыз ету» монографиясы (2003 ж.), «Қазақстан Республикасындағы азаматтардың кәсіпкерлігін құқықтық реттеу мәселелері» (1997 ж.); «Жеке кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету: теория мен практика мәселелері» (2003 ж.) оқу құралдары жарық көрді.

Өмірден өткеннен кейін шәкірттерінің қолдауымен «Келісім-шарт құқығы» (2010ж.) жарық көрді.

Ирина Викторовна Амирханова заңгерлер, шәкірттері үшін Бас әріппен жазылған адам, әдемі ана, ата-анасының қамқоршы қызы, сенімді дос ретінде және өз өмірін заң ғылымына берген кәсіби қалыптасқан, талантты заңгер ғалым тұлға ретінде сақталады.

Ирина Викторовна Юрий Григорьевич Басиннің шәкірті. Ең бастысы Ирина Викторовнаға ғылым жолындағы ұстазынан ғылымға деген шексіз сүйіспеншілік пен адалдық берілді. Ол бұл қасиетті өмір бойы өзімен бірге алып жүрді және бұл махаббатты көптеген студенттеріне сіңірді.

Ирина Викторовна еңбектерінде абсолютті және салыстырмалы азаматтық қатынастар, кәсіпкерлік құқықтың негізгі мәселелері мен контракт құқығының негізгі ғылыми зерттеулерінің бастамасы болды.

И.В.Амирханова әрдайым «алдымен ғылым, содан кейін практика» деп айтатын және соңғы күндерге дейін өзі ғылыммен айналысқан. Ол әрқашан жаңа нәрсеге қызығушылық танытты. Ғалым ретінде шәкірттеріне талапшыл адам болатын.

И.В.Амирханованың Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін құруға қосқан үлесі баға жетпес болып табылады. Кафедраның барлық жетістіктері Ирина Викторовна есімімен тығыз байланысты, кафедра меңгерушісі қызметін атқара отырып, өмірінің соңғы күндеріне дейін жұмыс істеді.

Міне бірнеше жылдан бері ол біздің қасымызда жоқ ... Оны білетін және онымен бірге жұмыс істегендердің бәрі адал, талантты, жанашыр, шынайы адам және оны өз ісінің керемет маманы ретінде еске алады.

И.В.Амирханованың Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін құруға қосқан үлесі баға жетпес болып табылады. Оның жемісті қызметінің ерекшелігі – оның ерекше жұмысқа қабілеттілігі мен кез - келген мәселені шешудегі іскерлігі. Бүгінде біздер әріптестері мен шәкірттері заң ғылымының, оның ішінде кәсіпкерлік құқықтың қалыптасуы мен дамуына елеулі із қалдырған ғалым Ирина Викторовна Амирханованы ерекше құрметпен еске алады.

Өзінің қысқа ғұмырында 100-ден астам ғылыми еңбек жазды. Әттең! Бір кем дүние. «Тау алыстаған сайын биіктей беріп, тұлғалана түседі» демекші Ирина Викторовнаның бұл өмірдегі істеген жақсылығы, құндылығы жоғары ғылыми еңбектері өскелең ұрпақ үшін маңыздылығын жоғалтпайды дегіміз келеді.

Дауешова Н.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Заң факультеті, 7М04207 – Азаматтық құқық 1 курс магистранті

Тәжірибе жетекшісі: з.ғ.к., доцент
Ермухаметова С.Р.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАР МЕН МҮДДЕЛЕРДІ ҚОРҒАУ: ТҮСІНІГІ, ӘДІСТЕРІ МЕН ФОРМАЛАРЫ

Аннотация: Мақалада Қазақстандағы азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғаудың негізгі аспектілері зерттеледі. Азаматтық құқықтар мен мүдделер ұғымдарын анықтауға, сондай-ақ оларды қорғау тәсілдерін, мысалы, сот және соттан тыс қорғауды талдауға баса назар аударылады. Құқықтық қорғаудың әртүрлі формалары, соның ішінде әкімшілік процедуралар мен дауларды шешудің балама әдістері талқыланады. Сот практикасынан құқық қорғау тетіктерін іске асыруды суреттейтін мысалдар келтірілген. Мақалада сондай-ақ азаматтардың өз құқықтарын қорғау кезінде кездесетін проблемалары мен қиындықтары қарастырылады және қазіргі қазақстандық заңнама жағдайында қорғаудың қолданыстағы әдістерінің тиімділігін арттыру бойынша шаралар ұсынылады.

Abstract: The article "protection of civil rights and interests: concept, approaches and forms in Kazakhstan" examines the main aspects of the protection of civil rights and interests in Kazakhstan. The emphasis is on defining the concepts of civil rights and interests, as well as analyzing ways to protect them, for example, Judicial and extrajudicial protection. Various forms of legal protection are discussed, including administrative procedures and alternative dispute resolution methods. Examples from judicial practice illustrating the implementation of law enforcement mechanisms are given. The article also discusses the problems and difficulties faced by citizens in protecting their rights and proposes measures to improve the effectiveness of existing methods of protection in the context of modern Kazakh legislation.

Аннотация: В статье исследуются основные аспекты защиты гражданских прав и интересов в Казахстане. Основное внимание уделяется определению понятий гражданских прав и интересов, а также анализу способов их защиты, таких как судебная и внесудебная защита. Обсуждаются различные формы правовой защиты, включая административные процедуры и альтернативные методы разрешения споров. Приведены примеры из судебной практики, иллюстрирующие реализацию правоохранительных механизмов. В статье также рассматриваются проблемы и трудности, с которыми сталкиваются граждане при защите своих прав, и предлагаются меры по повышению эффективности существующих методов защиты в условиях современного казахстанского законодательства.

Қазақстандағы азаматтық құқықтарды қорғау тарихы елдегі саяси, әлеуметтік және экономикалық өзгерістерді көрсететін бірнеше негізгі кезеңдерден өтеді.

Кеңес кезеңі (1991 жылға дейін) Кеңес Одағы кезінде азаматтық құқықтар мен бостандықтар өте шектеулі болды. Басты назар ұжымдық мүдделер мен идеологиялық адалдыққа аударылды. Азаматтық құқықтар кеңестік заңдармен реттелді, олар көбінесе мемлекеттік мүдделер үшін бұзылды. Сөз, жиналыс және қауымдастық бостандығы сияқты жеке құқықтар қатаң бақылауда болды. Тәуелсіздік және 1993 жылғы Конституция 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан өзінің құқықтық жүйесін қалыптастыра бастады. 1993 жылы қабылданған Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Конституциясы құқық үстемдігі қағидатын жариялап, негізгі азаматтық құқықтар мен бостандықтарды бекітті. Алайда, экономикалық қиындықтар мен саяси тұрақсыздыққа байланысты бұл құқықтар көбінесе декларативті болып қала берді. 1995 жылғы Конституция және реформалар

Бүгінгі күнге дейін қолданыста болған 1995 жылғы Конституция Қазақстанның құқықтық базасын нығайтудағы аса маңызды қадам болды. Ол азаматтық құқықтардың кең спектрін, соның ішінде жеке меншік құқығын, сөз бостандығын, қозғалыс еркіндігін және басқа да негізгі құқықтарды бекітті. Содан бері Қазақстан азаматтық құқықтарды тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін өзінің құқықтық жүйесін реформалаудың біртіндеп процесін бастады. Құқық қорғау институттарын дамыту. 1990 жылдардың аяғы мен 2000 жылдардың басында әртүрлі құқық қорғау институттары құрылды, соның ішінде Конституциялық Кеңес, Жоғарғы Сот, және Омбудсмен институты. Бұл институттар азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғауда маңызды рөл атқарады. Халықаралық міндеттемелер Қазақстан Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (МППМПП) және азаптауға қарсы Конвенция сияқты түрлі халықаралық шарттар мен конвенциялардың қатысушысы болды. Бұл елдің халықаралық деңгейде азаматтық құқықтарды қорғау жөніндегі міндеттемелерін күшейтті.

Қазақстандағы азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға және қалпына келтіруге бағытталған құқықтық нормалар мен тетіктер жүйесін қамтиды. Азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғаудың негізгі ұғымдары, әдістері мен формалары келесі аспектілерді қамтиды.

Азаматтық құқықтарды қорғау ұғымы. Азаматтық құқықтарды қорғау-бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, олардың бұзылуын болдырмау және келтірілген залалды өтеу үшін қабылданатын шаралар жиынтығы. Қазақстанда азаматтық құқықтарды қорғау Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен (ҚР Азаматтық Кодексі) және басқа да заңнамалық актілермен реттеледі. Азаматтық құқықтарды қорғау жолдары

Азаматтық құқықтарды қорғаудың негізгі әдістеріне мыналар жатады:

1. Құқықты тану: адамға тиесілі құқықты заңды растау.
2. Құқық бұзылғанға дейін болған жағдайды қалпына келтіру: құқық бұзылғанға дейінгі күйге оралу.
3. Құқықты бұзатын немесе оны бұзуға қауіп төндіретін әрекеттердің жолын кесу: заңсыз әрекеттерді тоқтату.

4. Даулы мәмілені жарамсыз деп тану және оның жарамсыздығының салдарын қолдану: құқықтарды бұзатын мәміленің күшін жою.
5. Жарамсыз мәміленің салдарын қолдану: алдыңғы тармаққа ұқсас.
6. Мемлекеттік органның немесе жергілікті өзін-өзі басқару органының актісін жарамсыз деп тану: заңсыз актілердің күшін жою.
7. Азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау: өз құқықтарын қорғау үшін өз бетінше шаралар қабылдау.
8. Шығындарды өндіріп алу: материалдық залалды өтеу.
9. Тұрақсыздық айыбын өндіріп алу: міндеттемелерді орындамағаны үшін айыппұл санкцияларын төлеу.
10. Моральдық зиянды өтеу: келтірілген моральдық азапты өтеу. Азаматтық құқықтарды қорғау нысандары. Қазақстанда азаматтық құқықтар мен мүдделерді қорғау әртүрлі құқықтық құралдар мен тетіктерді қамтитын көп деңгейлі жүйе болып табылады. Бұл жүйе әділеттілікті қамтамасыз етуге, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге және зиянды өтеуге бағытталған. Бұл жүйенің тиімді жұмыс істеуі заңнамалық негіздерге, құқық қолдану практикасына және азаматтардың құқықтық сана деңгейіне байланысты.

Дереккөздер:

1. Е.Баянов «Мемлекет және құқық негіздері» Алматы 2001 ж.
2. Е.Баянов «Қазақстан Республикасының мемлекеті мен құқығының негіздері» Алматы 2003 ж.
3. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B0>
4. Құқықтану: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық / А.Ибраева, Б.Қуандықов, Ш.Маликова, С.Есетова. — Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. — 192 бет.

С.Р.Ермухаметова

заң ғылымдарының кандидаты
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІНІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада балалар құқықтарын қорғаудың құқықтық қамтамасыз етілуінің негізгі мәселелері қарастырылады. Баланың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін заңнамаларға талдау жасалады.

Түйін сөздер: бала, құқық, тәрбие, зорлық, ата-ана, мүгедек отбасы.

Егер бала дүниеге келгеннен мемлекеттің қорғауында болмаса, қоғам мен отбасы үйлесімді дами алмайды. Демократиялық дамуға бағытталған мемлекетте бала құқығын қорғаудың болмауы, қоғамның қалыпты дамуына

жойқын әсер етеді. Қазіргі кездегі балаларды қорғау саласындағы реформалар бірінші кезекте қатыгездікпен күресу, жетімдікті жою, салауатты өмір салтын қалыптастыру, мүгедек балаларға, босқын балаларға қолдау және тәуелсіз тұлға бола алатын азаматты қалыптастыру.

Сондықтан қоғам, мемлекет, адам, бала, отбасы бір-бірімен сәйкес келген жағдайда өмір сүрудің белгілі бір арифметикасы сияқты. Дегенмен ол үйлесімін таппаса салдары не болатыны айтпасақ та түсінікті. Әлеуметтік желі, бұқаралық ақпарат құралдарын қараудың өзі келеңсіздік пен бал анаға қатысты жасалған зорлық-зомбылықты жасағандар мен қарапайым сол ақпаратты алып отырған адам арасында өшпенділікті тудырады. Ал, сол оқиға салдарынан жәбірленуші болып отырғандар үшін тіпті анықтама немесе баға беріп бір нәрсе айтудың өзі де мүмкін емес.

Қазіргі отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесі әлеуметтік ортаның, ғылымның да, қоғамның да назарын аударуда. Денсаулық сақтау, әлеуметтану, баспасөз мәліметтеріне сәйкес зорлық-зомбылық қатынастары нормаға айналып бара жатқандай. Отбасылық зорлық-зомбылықтың негізгі құрбандары-балалар, әйелдер, мүгедек отбасы мүшелері. Қоғам жағдайына араласу, отбасындағы зорлық-зомбылықты оны шешуге бағытталған профилактикалық және түзету шараларының кешенді жүйесін қажет ететін ерекше проблема ретінде түсіну арқылы ғана бұл келеңсіздікті азайтуға болады. Әрине отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту, ана мен баланы қорғау, жетімдік пен балалардың қараусыз қалуын болдырмау үшін бірқатар мемлекеттік шаралар жүргізіліп те жатыр. Біз «Балалар жылы» деп те біраз ұрандаттық, жұмыстар жасадық. Алайда, бұл саладағы жағымсыз тенденцияларды түбегейлі өзгерту мүмкін емес: қараусыздық, балалар суицид жағдайлары, кәмелетке толмағандардың қылмыстары және оларға қарсы жасалған қылмыстар, балаларға қарсы ата – аналарының жасаған зорлық-зомбылығы тағы бар. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың көп бөлігі, кем дегенде, бала дамуының әртүрлі кезеңдерінде болатын тұлғааралық зорлық-зомбылық.

Балалар мұндай жағдайларға көбінесе қараусыз, көзден таса болу жағдайында ұшырап жатады. Ал, оған себеп болатын жағдайлар да әртүрлі. Қазіргі кезде балаға қатысты зорлық-зомбылық, қауіп ата-аналары, қамқоршы, қорғаншылары, туыстары, бөгде адамдар, тіпті өзі қарайлас балалардан да болып жатады. Балалар кибербуллинг, балалар тобының жағымсыз агрессивті мінез-құлқының да құрбаны. Зорлық-зомбылық балалар мен жастар арасында шоғырланған, көбінесе таныстар мен бейтаныс адамдар арасындағы қоғамдық орындарда кездеседі, қару-жарақпен немесе өзге де құралдармен қорлау, қорқыту және физикалық зорлық-зомбылықты қамтиды және топтық зорлық-зомбылықпен байланысты да болуы мүмкін.

Зорлық-зомбылық қыздарға немесе ұлдарға биологиялық жынысына немесе гендерлік сәйкестігіне байланысты бағытталған кезде, жыныстық зорлық-зомбылықты да білдіруі мүмкін. Зорлық зомбылық өлімге, ауыр жарақаттарға, ми мен жүйке дамуының бұзылуына, қан айналымы, тірек-қимыл аппараты, репродуктивті, тыныс алу және иммундық жүйелерге зиян

келтіруі мүмкін. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық дамуға теріс әсер етуі мүмкін және білім беру мен кәсіптік оқытудағы үлгерімнің жеткіліксіздігіне әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар зорлық-зомбылыққа және басқа да қолайсыз факторларға ұшыраған балалардың темекі шегу, алкоголь мен есірткіні теріс пайдалану және қауіпті жыныстық мінез-құлық жасау ықтималдығы жоғары, мазасыздық, депрессия, басқа психикалық денсаулық проблемалары және суицид деңгейі жоғары болады.

Бала ол ертеңгі қария, қарт ана. Сондықтан зорлық зомбылық салдары көптеген аурулардың кең спектрінің пайда болуына ықпал етеді. Жүрек-қан тамырлары аурулары, қатерлі ісік, қант диабеті және басқа да денсаулық жағдайлары қауіптің жоғарылауы негізінен зорлық-зомбылыққа байланысты жағымсыз мінез-құлыққа және денсаулыққа қауіп төндіретін ауруларға шалдығуына әкеп соғатыны да жоққа шығарылмайды.

Зорлық-зомбылыққа және басқа да қолайсыз факторларға ұшыраған балалардың мектепті тастап кетуі, жұмыс табу және сақтау қиынға соғуы және кейіннен құрбан болу немесе балаларға қатысты зорлық-зомбылық келесі ұрпаққа әсер етуі мүмкін тұлғааралық және өзіне бағытталған зорлық-зомбылық жасау қауіпі жоғары. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы балаларға қатысты зорлық-зомбылықты тоқтатудың жеті стратегиясын бекітті. Олар заңдарды енгізу және орындау, нормалар мен құндылықтардың өзгеруі, қауіпсіз орта, ата-аналар мен қамқоршыларды қолдау, табыс пен экономиканы арттыру, әрекет ету қызметтерін ұсыну, білім және өмірлік дағдылар. Сонымен қатар балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың ауыртпалығы, қауіп факторлары және салдары туралы ғылыми деректерді, сондай-ақ оның алдын алу мүмкіндігі туралы нақты деректерді жинақтайтын электрондық ақпараттық жүйені қолдау шаралары[1].

Статистикалық мәліметтер ата-аналары ажырасқаннан кейін зорлық-зомбылыққа бейім ата-ананың біреуі бұрынғы жұбайын бақылау немесе жазалау үшін балаларды қолданатындығын да жоққа шығармайды. Ата - аналары ажырасқаннан кейін балаларға зиян келтіру қауіпі артады. Сондықтан отбасындағы зорлық- зомбылық пен балаларға қарсы жасалатын зорлық-зомбылық көп жағдайда бір- біріне себеп болады. Отбасындағы зорлық-зомбылық балалар үнемі қорқынышпен өмір сүретін үй жағдайын жасайды. Отбасындағы зорлық-зомбылыққа куә болған балалар физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар сияқты әсер етеді. Олар көбінесе ата-аналарының ешқайсысымен достық қарым-қатынас орната алмайды. Егер балалар зорлық-зомбылық үстемдік ететін отбасында тұрса, балалар қатыгездік пен қараусыз қалу қауіпіне ұшырайды.

Адам құқықтарын қамтамасыз ету кез-келген мемлекеттің өркендеуінің негізі болып табылады. Адам қай жерде өмір сүрсе де, оған білім, медицинаға қол жетімділік, құқық қорғау органдарының қорғауы және қозғалыс еркіндігі қажет. Әсіресе, бұл тұрғыда баланың құқықтары мен бостандықтарын қорғау маңызды, себебі бала жасына байланысты «өзін қорғау алмайтын» қоғамның өсіп келе жатқан азаматы. Балаларды қорғау-өзара байланысты жүйе. Бала

құқықтарын қорғау мемлекеттің, қоғамның, сондай-ақ халықаралық және отандық үкіметтік емес ұйымдардың өзара байланысты іс-қимыл жүйесі. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі негізгі халықаралық құжаттар ратификацияланды. Сондай-ақ, мемлекетте кәмелетке толмағандардың құқықтары жазылған заңдар мен жарлықтар қабылданды.

Ең алғаш рет балаларды қорғау орталықтары «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» 2004 жылғы 9 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру мақсатында «Кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталықтары туралы ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің 2004 жылғы 25 желтоқсандағы N 708 бұйрығы негізінде құрылған болатын[2]. Кейіннен «Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарында кәмелетке толмағандарды күтіп бағу ережесін бекіту туралы» 2011 жылғы 10 қаңтарда бұйрығы қабылданды[3]. Кейінен бұл орталықтар «Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығы» деп аталса, қазір «Өмірлік қиын жағдайдағы балаларды қолдау орталығы» деп аталады. Орталық қызметінің мақсаты уақытша болу және одан әрі өмір сүруді қамтамасыз ете отырып, өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларға арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету, сондай-ақ ақпараттық, консультациялық, делдалдық қызметтер көрсету болып табылады. Өмірлік қиын жағдайға тап болған балар туралы ақпарат түскен жағдайда, полиция қызметкерлері баланы заңды өкілдерінде қалдыру мүмкін болмайтын болса, осы орталықтарға орналастырады және келесі жұмыс күнінде қамқоршы және қорғаншы органдарына ата-аналарға қатысты шара қолдану үшін материалдардың көшірмесі жіберіледі. Ал, бала үш жасқа дейін болса, балалар емханасына орналастырылады.

Әрине, балаларды қорғауға байланысты мемлекет тарапынан жасалып жатқан мұндай шаралар құптарлық және «Бала құқықтары туралы» Конвенция «Қатысушы мемлекеттер баланы мәртебесі, қызметі, баланың, баланың ата-анасының, заңды қамқоршыларының немесе отбасының өзге де мүшелерінің білдірілген көзқарастары немесе сенімдері негізінде кемсітушіліктің немесе жазаның барлық түрлерінен қорғауды қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдау» қажеттігін бекітті [4]. Аталған Конвенцияның 3-бабы «Қатысушы мемлекеттер заң бойынша бала үшін жауапкершілікті мойнына алған оның ата-анасының, қамқоршыларының немесе басқа да адамдардың құқықтары мен міндеттерін назарға ала отырып, баланың игілігі үшін қажетті қорғау мен қамқорлықты қамтамасыз етуге міндеттенеді және осы мақсатпен барлық тиісті заң шығару және әкімшілік шараларын қабылдайтындығын» міндеттеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар Қорының 2022 жылдық есебіне сәйкес, 2022 жылы Қазақстан отбасы және гендерлік саясат тұжырымдамасын 2030 жылға дейін жаңартты, оған гендерлік теңдікті қамтамасыз ету, балалар мен әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және отбасының

тұрақтылығын қолдау бойынша неғұрлым қатаң міндеттемелер енгізілді. Сондай-ақ, елде балалар мен мүгедектердің құқықтарын қорғау үшін жаңа заңдар қабылданды. 2020 жылдан бастап медициналық мекемеде туылған әрбір бала анасының құқықтық мәртебесіне қарамастан туу туралы куәлікті ала алады. Бұл өзгеріс балаға туу туралы куәлік алуға және қызметтерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Алайда, құжаттары жоқ және медициналық мекемелерден тыс әйелдерден туылған балалар жеке басын куәландыратын құжаттарды алу кезінде әлі де қиындықтарға тап болып отыр[5].

Еліміздің «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023 - 2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы № 748 қаулысы қабылданды және осы құжатта көрсетілгендей бүгінгі таңда балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау саласында шешуді талап ететін мынадай жүйелі проблемалар байқалады:

қолайсыз отбасылармен жұмыстың жеткіліксіздігі;

- көптеген білім беру ұйымдарында әлеуметтік педагогтің болмауына байланысты оның жұмысы әлсіретіп алынды;

- медициналық-әлеуметтік есепке алуды жүргізудің құқықтық талаптары жоқ;

- балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларына мемлекеттік органдардың ден қою алгоритмі және әлеуетті зорлықшылардың мінез-құлқын түзету жөніндегі шаралар кешені жоқ;

- орталық мемлекеттік органдарда балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық нысандарының бірыңғай есебін жүргізу жүйесі енгізілмеген;

- мектептердің әлеуметтік педагогтары мен педагог-психологтары мектептердегі балалар санын есепке алмай бөлінеді, аталған мамандар жүктемесінің шамадан тыс болуы оқу-тәрбие процесінің тиімділігіне және білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың саламаттылық деңгейіне айтарлықтай әсер етеді;

- білім беру ұйымдарында жәбірлеудің профилактикасы кешенді бағдарламалары жоқ[6]. Бұл осы бағытта жұмыс жасауды қажет етеді.

Қазақстан Республикасы

Президентінің 2023 жылғы 8 желтоқсандағы № 409 Жарлығымен «Адам құқықтары мен заң үстемдігі саласындағы «Іс-қимыл жоспары» Бала құқықтары жөніндегі өңірлік уәкілдердің мәртебесін заңнамалық тұрғыдан бекіту және олардың күш-жігерін ҚР Бала құқықтары жөніндегі уәкілмен біріктіру туралы» заң жобасын 2024 жылға дайындауды тапсырды [7]. Әрине бұл да балалар құқықтарын қорғау бағытындағы шаралардың бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Child-Victims/Executive-Summary-Russian.pdf>

2. Кәметке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталықтары туралы ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі

істер министрлігінің 2004 жылғы 25 желтоқсандағы N 708 бұйрығы.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591>

3. Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарында кәмелетке толмағандарды күтіп бағу ережесін бекіту туралы» 2011 жылғы 10 қаңтарда бұйрығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1100006734> (күшін жойған)

4. Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы/ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400>

5. <https://www.unicef.org/kazakhstan/medi>

6. Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023 – 2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы № 748 қаулысы/
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P230000007>

7. Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 8 желтоқсандағы № 409 Жарлығымен «Адам құқықтары мен заң үстемдігі саласындағы «Іс-қимыл жоспары» /https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35159574

Нурахметова Г.Г.

к.ю.н., ассоциированный профессор
кафедры гражданского права, гражданского
процесса и трудового права
юридического факультета
КазНУ имени аль-Фараби

УДОСТОВЕРЕНИЕ СДЕЛОК С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Основной критерий определения правового положения физических лиц - их правосубъектность. По общему правилу правосубъектность в полном объеме наступает с восемнадцатилетнего возраста. В целях защиты имущественных прав несовершеннолетних законодатель предусмотрел, что сделки, связанные с распоряжением недвижимым имуществом на условиях опеки, а также сделки по отчуждению недвижимого имущества, принадлежащего несовершеннолетнему гражданину, подлежат нотариальному удостоверению.

В Гражданском кодексе РК несовершеннолетние подразделяются на две категории – несовершеннолетние, не достигшие четырнадцати лет (малолетние), и несовершеннолетние в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Вторая категория отличается от первой тем, что наделена большими правами при заключении гражданско-правовых сделок. Иначе говоря, частичная дееспособность и неполная дееспособность. В связи с тем, что несовершеннолетние не обладают в полной мере дееспособностью, но

имущественные права свои должны осуществлять и реализовывать, закон предусматривает следующие особенности заключения сделок.

Так, в соответствии с п. 1 ст. 22 Гражданского кодекса РК, несовершеннолетние в возрасте от 14 до 18 лет совершают сделки с согласия родителей и иных законных представителей (усыновителей, попечителей) [1]. В договоре это выглядит следующим образом, ребенок подписывает его сам, но рядом ставит подпись один из родителей с отметкой, что он согласен на совершение данной сделки.

Согласно, п. 1 ст. 23 Гражданского кодекса РК, от имени несовершеннолетних в возрасте до четырнадцати лет сделки совершают их законные представители: родители, усыновители, опекуны [1]. В этом случае в договоре стоит подпись родителя, а также отмечается, что он действует от имени несовершеннолетнего ребенка.

На сегодняшний день очень часто встречаются ситуации, когда несовершеннолетний ребенок является собственником квартиры, дома, земельного участка или имеет долю в праве собственности на них, когда дети становятся владельцами или совладельцами имущества после получения его в наследство или в дар. При этом собственник, не обладая в силу своего возраста полной дееспособностью, не может наравне с дееспособными взрослыми людьми осуществлять свои права и защищать свои интересы. Обязанность защиты интересов несовершеннолетних возложена на их законных представителей (родителей, усыновителей, опекунов и попечителей). Но последние не всегда с этими обязанностями справляются. Поэтому законодательство уделяет данному вопросу отдельное внимание, что обязывает правоохранительные органы, органы опеки и попечительства, нотариусов, регистрирующие органы, а также самих участников сделок проявлять повышенную осмотрительность с к сделкам с участием несовершеннолетних.

Когда возникает необходимость каким-то образом распорядиться этим имуществом, к примеру, продать или обменять квартиру, то потребуются согласие родителей или законных представителей (опекунов или попечителей, усыновителей, патронатных воспитателей, приемных родителей), а также разрешение с органов опеки и попечительства. Как показывает практика, родители не всегда в полной мере заботятся об интересах своих несовершеннолетних детей. Поэтому государство вынуждено предусмотреть специальные правила. Так, в соответствии с п. 3 ст. 13 Закона РК «О жилищных отношениях», если сделка затрагивает интересы несовершеннолетних, являющихся собственниками жилища, требуется согласие органа опеки и попечительства [2].

Согласие органа опеки и попечительства не требуется в случае, если несовершеннолетний проживает в жилище, но не является собственником недвижимости или ее части.

В некоторых случаях несовершеннолетний, достигший 16 лет, способен совершать самостоятельно сделки. Ребенок признается полностью дееспособным, если работает по трудовому договору или с

согласия его законных представителей занимается предпринимательской деятельностью. Эмансипация производится по решению органа опеки и попечительства с согласия его законных представителей либо при отсутствии такого согласия – по решению суда. Законные представители не несут ответственности по обязательствам эмансипированного несовершеннолетнего.

Законные представители подтверждают свои полномочия соответствующими документами: родители – паспортом (удостоверением личности) и свидетельством о рождении ребенка, усыновители – свидетельством об усыновлении, опекуны и попечители – документами, выданными органами опеки и попечительства. Если ребенок воспитывается в приемной семье, то представляется документ о передаче ребенка на воспитание в приемную семью, выданный органами опеки и попечительства. Если ребенок находится в государственном учреждении для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, то руководитель данного учреждения является его опекуном, который действует от имени и в интересах ребенка на основании решения уполномоченного органа о помещении ребенка в учреждение, а иное лицо представляет доверенность, подтверждающую его полномочия действовать от имени учреждения (если функции опекуна/попечителя осуществляются таким учреждением).

Согласие органа опеки и попечительства является обязательным в следующих случаях: сдача имущества, принадлежащего несовершеннолетнему, в аренду; отчуждение имущества, принадлежащего несовершеннолетнему; передача имущества несовершеннолетнего в безвозмездное пользование; передача имущества несовершеннолетнего в залог; отказ от принадлежащих несовершеннолетнему прав, в том числе отказ от права преимущественной покупки доли в праве собственности, отказ от участия в приватизации, отказ от наследства; раздел имущества несовершеннолетнего; сделки, влекущие уменьшение имущества несовершеннолетнего; отчуждение жилого помещения, в котором проживают находящиеся под опекой или попечительством члены семьи собственника данного жилого помещения либо оставшиеся без родительского попечения несовершеннолетние члены семьи собственника (о чём известно органу опеки и попечительства), если при этом затрагиваются права или охраняемые законом интересы указанных лиц.

Необходимо иметь в виду, что согласие органа опеки и попечительства потребуется не только при отчуждении имущества несовершеннолетнего. Например: ребенок может получить в наследство или в порядке дарения денежные средства, и, следовательно, может быть способным оплатить расходы, связанные с приобретением недвижимости на свое имя. Если недвижимость приобретается за счет средств несовершеннолетнего, и таким образом уменьшаются его денежные средства как вид имущества, то в данном случае необходимо также получить согласие органа опеки и попечительства на совершение такой сделки.

В соответствии со ст. 509 ГК не допускается дарение от имени малолетних их законными представителями, запрещена и безвозмездная уступка имущественного права ребёнка [3]. Законодательством установлены следующие основания для признания сделок с участием несовершеннолетних недействительными: совершение сделки малолетним, не достигшим 14 лет; совершение сделки несовершеннолетним в возрасте от 14 до 18 лет без письменного согласия его родителей или усыновителей. Сделка, не соответствующая требованиям закона, ничтожна, и в ее регистрации будет отказано.

Список использованных источников

1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=733;-58#pos=733;-58

2 Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658&pos=18;-58#pos=18;-58

3 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.03.2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&pos=113;-50#pos=113;-50

Межибовская И.В.,
ведущий научный сотрудник
Института государства и права
Казахского национального университета
им. аль-Фараби, к.ю.н., доцент, Академик МАИН,
Республика Казахстан, Алматы,
e-mail: raya_m@mail.ru

ИНСТИТУТ ЗАЩИТЫ МАТЕРИНСТВА И ДЕТСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В СВЕТЕ ПРАВОВОЙ КАЗУИСТИКИ

Вопросы защиты материнства и детства занимают особое место в кадастре основных прав и свобод человека и гражданина, поскольку определяют будущее социо-геополитическое место государства в международном сообществе. Следует отметить, что сегодня вопросы института защиты семьи, материнства, детства, брака, отцовства, переживают в рамках международного права и права многих зарубежных государств, серьезные метаморфозы. В частности, данные правовые категории во многих странах активно регламентируются в свете гендеро-социальной многополярности, небинарности. Однако Республика Казахстан остается приверженцем традиционных ценностей, не присоединяется к новым международным стандартам по данным вопросам, хотя и не принимает

законодательные акты, запрещающие пропаганду таких новых гендерно-социальных трендов.

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан, государство утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Так же, как и в Конституции Российской Федерации, главный казахстанский закон провозглашает и гарантирует основные права и свободы человека и гражданина, составляющие базовые ценностные категории любого цивилизационного общества. В частности, ст. 27 провозглашает, что брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства, забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей, при этом, совершеннолетние трудоспособные дети обязаны заботиться о нетрудоспособных родителях [1]. Детализация данного конституционного посыла представлена в Кодексе Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье», принятом 26 декабря 2011 года. Представляя терминологические субъектные категории, данный Кодекс определяет ребенка как лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста (совершеннолетия) [2]. В данном случае наблюдаются фактически единые правовые критерии к определению понятийных стандартов на территориях государств СНГ и многих зарубежных стран. Однако Конституция страны представляет данные обязательственные гарантии в весьма усеченном варианте, вкладывая в эту понятийную категорию лишь возрастные классификаторы. Вместе с тем, как в научном плане, так и в правоприменительном, в частности в социальном законодательстве, детство, как правило, является квалификационным критерием понятия нетрудоспособности. К сожалению, до настоящего времени отсутствуют единые как общеправовые, так и междисциплинарные научные квалификационные критерии определения границ детской нетрудоспособности и правового статуса детей. С точки зрения социальной психологии, понятие «детство» в нынешнем социовозрастном понимании утвердилось не ранее первой трети XIX века, а «юности», как периода «социальной отсрочки» - только в XX [3].

Сегодня существует большое количество и иных концепций, определяющих статус детей, отличающихся базисными приоритетами, начиная с биологических характеристик и заканчивая социальными. В этой связи полагаем целесообразным остановиться на уникальном, как нам кажется, документе, нормативном Постановлении Конституционного совета Республики Казахстан от 18.05.2015 г. № 3 об официальном толковании п. 1 ст. 27 Конституции Республики Казахстан и о проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан Закона Республики Казахстан «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» и Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» [4]. С представлением о даче официального толкования обратились председатели

палат казахстанского Парламента. В частности указывалось, что Конституцией страны определена гарантия «материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства». В этой связи, вправе ли государство в целях обеспечения реализации этой конституционной нормы принимать законы, ограничивающие права, предусмотренные данной конституционной нормой? Конституционный Совет определил, что данные права являются фундаментальными конституционными ценностями, при этом, дети в силу их возраста нуждаются в усиленной охране и заботе, и государство обязано создавать необходимые условия для полноценного и гармоничного развития несовершеннолетних, защищать их права, свободы и законные интересы от противоправных посягательств и воздействия различных неблагоприятных факторов, в том числе от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию. Поэтому при принятии законов необходимо учитывать пределы «допустимого ограничения прав и свобод человека и гражданина, не искажая существа конституционных прав и свобод и не вводя таких ограничений, которые не согласуются с конституционно определенными целями». В данном случае, ограничения и запреты являются юридически допустимыми. При этом, было отмечено, что некоторые положения в законах сформулированы недостаточно четко и могут спровоцировать негативные ситуации на практике. Конституционный совет рассмотрел конкретные правовые нормы, нуждающиеся в корректировке. Именно в силу данных положений законы Республики Казахстан «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» были признаны не соответствующими определенным конституционным нормам.

Реальным показателем защиты семьи, детства, материнства и отцовства, иных семейных ценностей всегда являлось законодательство и правоприменительная практика в области социально-трудовых правовых отношений. Так, ст. 28 Конституции страны устанавливает: «1. Гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям». Данная правовая норма соответствует международным стандартам. Однако, анализ законодательства Республики Казахстан в области социального обеспечения и трудового права показывает наличие правовых норм, вступающих, с нашей точки зрения, в противоречие с данным конституционным принципом и не соответствующих морально-этическим установкам. Сегодня в Казахстане установлена четкая система выплат пособий и льгот для определенных групп населения. Так, в соответствии с главой 9 Социального кодекса Республики Казахстан от 20.04.2023 г. регламентируются почти все выплаты на детей и порядок их назначения, исчисления, выплаты, при этом в кодексе объединены как социально-страховые выплаты, так и пособия, выплачиваемые за счет средств государственного бюджета. В частности, поименованы социальные выплаты по случаю потери дохода в связи с беременностью и родами,

усыновлением (удочерением) новорожденного ребенка (детей), а также уходом за ребенком по достижении им возраста полутора лет. Следующим видом социальных платежей являются пособия. Среди них поименованы: единовременное государственное пособие в связи с рождением ребенка, ежемесячное государственное пособие по уходу за ребенком по достижении им возраста полутора лет, ежемесячное государственное пособие многодетным семьям, имеющим четырех и более совместно проживающих несовершеннолетних детей, в том числе детей, обучающихся по очной форме обучения по общеобразовательным или профессиональным программам в организациях общего среднего, технического и профессионального, послесреднего, высшего и (или) послевузовского образования, после достижения ими восемнадцатилетнего возраста до времени окончания организаций образования (но не более чем до достижения двадцатитрехлетнего возраста), ежемесячное государственное пособие многодетным матерям, награжденным подвесками «Алтын алқа», «Күміс алқа» или получившим ранее звание «Мать-героиня», награжденным орденами «Материнская слава» I и II степени (пособие награжденной матери). Данные награды являются аналогом наград многодетным матерям, установленным в Российской Федерации (орден и медаль «Родительская слава» и орден и звание «Мать-героиня»). В соответствии с Законом Республики Казахстан от 12 декабря 1995 г. «О государственных наградах Республики Казахстан». Эти награды имеют статус ордена. «Алтын алқа», или золотой подвеской (в переводе на русский язык) награждаются многодетные матери, родившие (усыновившие) и воспитавшие семь и более детей. Главным условием получения государственной награды является достижение последним ребенком годовалого возраста и наличие в живых всех детей. Исключение составляют случаи, когда один из детей погиб или пропал без вести, выполняя военный или гражданский долг. Подвеской «Күміс алқа» (в переводе на русский язык серебряная подвеска), награждаются матери, родившие (воспитавшие) шесть детей, при достижении шестым ребенком возраста одного года и при наличии в живых остальных детей, с аналогичным исключением.

Новым видом социальной помощи является субсидирование дополнительно установленных обязательных пенсионных взносов в пользу получателей социальной выплаты по случаю потери дохода в связи с уходом за ребенком по достижении им возраста полутора лет за счет бюджетных средств [5].

Остановимся подробнее на данных выплатах. Так, социальные выплаты по случаю потери дохода регламентировались ранее законодательством об обязательном социальном страховании. Не изменили они своей правовой сути и в новом правовом поле Социального кодекса, поскольку назначаются лишь участникам системы обязательного социального страхования, однако, что касается самой модели социального страхования, то ее правовая природа отличается от соответствующей, действующей сегодня во многих других странах. Данный факт мы связываем с определенными негативными

метаморфозами самого института социального страхования в Республике Казахстан, имевшими место быть. В результате вынужденно проведенной, в чем мы уверены, социальной реформы, внебюджетный фонд государственного социального страхования с 01 января 1998 года был упразднен, как впрочем и все другие внебюджетные фонды, а вместе с ним в республике был упразднен и сам институт социального страхования. Выплаты, производимые ранее за счет этого фонда, частично были переброшены на государственный бюджет и работодателей. История возрождения данного фонда началась в 2003 году, когда 25 апреля 2003 года был принят новый закон Республики Казахстан «Об обязательном социальном страховании». Работа над новым проектом закона была довольно сложной, поскольку перед разработчиками была поставлена задача создания новой социально-страховой модели. Именно этим следует объяснить и тот факт, что закон, принятый в 2003 году, вводился в действие лишь с 1 января 2005 года, более того, за два года до установленного срока введения его в действие, в закон дважды вносились изменения и дополнения, внимание обращает на себя и тот факт, что изменения вносились законами от 13 декабря 2004 г. и от 20 декабря 2004 г. В дальнейшем данный законодательный акт подвергался изменениям и дополнениям ежегодно, с 2006 года по 2019 включительно. Объясняется это тем, как мы полагаем, что вновь вводимая система социального страхования предполагала не основную, а дополнительную систему поддержки и была ориентирована на многоуровневую модель. Этим следует объяснить и изменение модели определения размеров таких выплат, они довольно сложные в математическом изложении, по отношению к ранее действующим моделям расчетов, прежде всего в части исчисления среднемесячного размера дохода. Критически мы относимся и к некоторым законодательным положениям в части самого механизма исчисления. Так, п. 2 ст. 78 устанавливает, что «среднемесячный размер дохода, учтенного в качестве объекта исчисления социальных отчислений, определяется путем деления суммы доходов, с которых производились социальные отчисления за последние двенадцать календарных месяцев (независимо от того, были ли в этот период перерывы в социальных отчислениях), предшествующих месяцу, в котором наступило право на социальную выплату, на двенадцать». Данная запелляционная формулировка, часто встречалась и в более раннем социально-обеспечительном, социально-страховом законодательстве, однако, как правило, оговаривалась возможность замены месяцев, с отсутствием заработка, дохода или его уменьшением в следствие уважительных причин, или его устранения из системы подсчета с соответствующим изменением количества учитываемых месяцев. К сожалению, в данном случае такие исключения не допускаются, что, естественно, негативно отразится на размере назначаемых выплат.

Далее, социальные выплаты по уходу, также относятся к социально-страховым и назначаются только застрахованным гражданам. Выплаты на ребенка или детей производятся до достижения им/ими полутора лет на каждого отдельно, с даты рождения (усыновления, удочерения или

установления опекунов) и только одному из лиц, осуществляющих уход. В случае смерти ребенка, выплата производится по месяц смерти включительно. В качестве временного отрезка, учитываемого для исчисления среднемесячного дохода, берется двухлетний период (двадцать четыре месяца). Анализируя правовую регламентацию данного вида социальных страховых выплат, наше недоумение вызывает положение о том, что с них взыскиваются обязательные пенсионные взносы.

Все виды пособий, перечисленные нами в данном пункте, относятся к системе социального обеспечения и, соответственно, выплачиваются за счет средств государственного бюджета. Выплата таких пособий имеет довольно длительную историю и, вероятно в силу этого, сохраняет многие базовые положения, действующие ранее. Единовременное государственное пособие в связи с рождением ребенка, ежемесячное государственное пособие по уходу за ребенком по достижении им возраста полутора лет, пособия многодетной семье и награжденной матери выплачиваются в твердой сумме, исчисляемой в процентном отношении к месячному расчетному показателю. Однако и в данных, относительно стабильных положениях, недавно появились правовые нормы, вызывающие недоумение. Так, до недавнего времени социально-обеспечительные выплаты, и, прежде всего пособия, получали, наравне с гражданами Республики Казахстан и иностранцы, постоянно проживающие в стране, то есть, имеющие вид на жительство. Ст. 12 Конституции Республики Казахстан устанавливает, что иностранцы и лица без гражданства пользуются в Республике правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами. При этом детализация статусных позиций представлена в специальном законе от 19 июня 1995 г. «О правовом положении иностранцев», устанавливающим, что постоянно проживающими в Республике Казахстан признаются иностранцы, получившие на это разрешение, при этом, ст. 8 устанавливает, что «Иностранцы, постоянно проживающие в Республике Казахстан, в вопросах социального, в том числе пенсионного, обеспечения имеют те же права и несут те же обязанности, что и граждане Республики Казахстан» [6] Действительно, Кодексом Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» предусматривается одинаковая система налогообложения, как в отношении казахстанских граждан, так и иностранцев, постоянно проживающих в Республике Казахстан [7]. Однако в новом Социальном кодексе данное право значительно урезано, поскольку правовая норма нового кодифицированного акта предоставляет иностранцам право на получение пособий только в том случае, если это предусмотрено международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан. Такая формулировка не вызвала бы критических замечаний с нашей стороны, если бы она касалась исключительно иностранцев со статусом временного пребывания, а не постоянного проживания в стране. В данном же случае мы сталкиваемся с аномальными правовыми метаморфозами, когда с этих субъектов взыскиваются в полном объеме обязательные налоги и сборы в

бюджеты страны, как и с казахстанцев, а вот социальные гарантии, предусмотренные законодательством, на них не распространяются, если отсутствует ратифицированное соглашение. В настоящее время Казахстан ратифицировал соответствующие соглашения с малым количеством государств, кроме того, в соответствии со ст. 4 Конституции страны, факт ратификации придает таким международным актам безапелляционный статус приоритета над законами страны. Мы полагаем что данная правовая норма вступает в противоречие с специальным законодательством и надеемся, что в ближайшее время она будет изменена.

Правом на получение данных видов пособий пользуется еще одна категория граждан, именуемая сегодня кандасами. В соответствии с законом Республики Казахстан от 22.07.2011 г. «О миграции населения» кандас, это «этнический казах и (или) члены его семьи казахской национальности, ранее не состоявшие в гражданстве Республики Казахстан, получившие соответствующий статус в порядке, установленном уполномоченным органом по вопросам миграции населения. Кандасы имеют право одновременно подавать документы на получение разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан и принятие в гражданство Республики Казахстан в упрощенном (регистрационном) порядке» [8]. Поскольку данная субъектная группа наделена правом самостоятельного статусного выбора, в том числе правом на получение разрешения на постоянное проживание в Казахстане, то рассмотренная нами ранее проблема касается и их правовых гарантий. Именно так и звучат правовые нормы, касающиеся пособий, выдаваемых кандасам, а также иностранцам в случаях, если это предусмотрено международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан.

Аналогичные субъектные правовые метаморфозы, к сожалению, наблюдаются и при регламентации большинства иных видов пособий. Данные положения мы относим к категории серьезных правовых казусов, которые в ближайшее время необходимо исправить во избежание социальных негативных последствий.

Список источников:

1. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. [Электрон. ресурс] /Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан · Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>
2. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26.12.2011 г. [Электрон. ресурс] //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан · Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>
3. Социальная политика. Под ред. Борко Ю.А. и др. Ассоциация Европейских исследований (АЕВИС). Малая библиотека ЕС на русском языке., М., 1996., с.69.

4. Нормативное постановление Конституционного совета Республики Казахстан от 18 мая 2015 года № 3

Об официальном толковании пункта 1 статьи 27 Конституции Республики Казахстан и о проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан Закона Республики Казахстан «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» и Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» [Электрон. ресурс] //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан · Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>

5. Социальный кодекс Республики Казахстан от 20.04.2023 г. [Электрон. ресурс] /Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан · Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>

6. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 г. «О правовом положении иностранцев» [Электрон. ресурс] //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан · Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>

7. Кодекс Республики Казахстан от 25.12.2017 г. «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» [Электрон. ресурс] //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>

8. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 г. «О миграции населения» [Электрон. ресурс] //Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Институт законодательства и правовой информации Министерство юстиции URL: <https://adilet.zan.kz>

Мырзатаев Н.Д.

Азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрa
меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және
халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары
PhD докторы

**ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ
АЛАТЫН ОРНЫ**

Қолданыстағы ӘЖБТК 10-тарауы «Жеке бастың құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» [1] - деп аталған. Осы тарауда Отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттер, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру, ұрып-соғу, жала жабу т.б. құқықбұзушылықтарға қарасы жазалар қарастырылғын. Біздің ойымызша, отбасындағы дау жанжалдың шығуына себептердің өзектісі ретінде мыналарды атауға болады: отбасы мүшелерінің еңбекті бөлісу мен еңбек ету құқығының өзара рұқсатымен болуы, қаржы мәселесі, білім алу құқығын жүзеге асыру үшін отбасының рұқсаты алу. Білім алу ол қосымша екінші, жоғары немесе жоғары білімнен кейінгі білім беру магистратура не доктарантура болуы мүмкін. Отбасы мүшесінің кез келгені қазіргі заңнама бойынша ешкімге тәуелсіз өз бетімен жүзеге асыру оның ішінде жоғары білім алуы. Жоғары білім алу қазіргі уақытта ақылы және ақысыз және күндізгі бөлім болғандықтан отбасында көптеген дау-жанжалдың басты себебі, адамдардың білім деңгейі мен мәдениеттілігінде. Отбасы қатыныстарының берік болуына гендерлік теңдіктің болуын алдыңғы қатарлы дамыған елдер мәселе көтеріп жүрген секілді көрінеді. Алайда, мұсылман мемлекеттердегі гендерлік ахуалды теріс мақсаттарына пайдалану үшін бүкіл әлемге құбыжық қылып көрсету әлі күнге жүргізіліп отырған саясат. Ал шын мәнінде ислам өркениетінде адамның жынысына қарай бөлу мүлдем жоқ. Адамның табиғатына қарай әр кімге жүктелген міндеттері мен жауапкершілігі бар. Адамның физикалық жағдайы оның еңбек ету қабілетіне бұрын қол күші керек замандарда қажет болған. Ал қазіргі техникалық өндіруші құралдардың дамыған кезінде қол еңбегі аса қажет етпейтіндіктен гендерлік теңдікті ол еңбек ету теңдігі деп түсіну қате пікір. Гендерлік теңдік деген не мағына беретіндігін нақты анықтап айқындап алған жөн. Ол адамның жынысы, жасы, түсі, физикалық жағдайы т.б. жеке дара қасиеттеріне байланысты бөлу деп түсіну ме, біздіңше олда қате деп ойлаймыз. Адамның бастапқыда жаратылысы ер мен әйел жынысы болғандықтан бұл ешқандай гендерлік бөлуге жатпауы тиіс. Адамның табиғи құқығы ол абсолютті оны кез келген елдің ата заңынан және халықаралық конференцияларға да сілтеме жасауға болады. Дегенмен, қоғамда ондай бөлу бар адамдарды жынысына қарай бөлуді гендерлік десек онда, адамның табиғи жаратылысына қарсы шыққан болып табылады. Сондықтан да, заңнамады гендерлік бөлу емес адамның жасына байланысты бөлу бар. Мысалы, азаматтық кодекстің жалпы бөлімінде адамның әрект 17-бап және 13-бап құқық қабілеттігі туралы айтылған [2]. Бұл жерде негізгі бөлу критеріі адамның жасы мен ақыл есінің дұрыстығы бұндай бөлу ол қылмыстық кодексте, әкімшілік құқық бұзушылық кодексте, еңбек т.б. барлық заңнамаларда қарастырылған. Бірақ, бұны заңшығарушы гендерлік

бөлуге жатқызбайды. Гендерлік бөлу ол тек жынысқа байланысты деп ұғынатын болсақ онда осы екі жынысқада жатпайтындар мен қос жыныстыларды қайда жатқызамыз. Ол да құқықтық тұрғыдан әлі айқындалып тиісінше бағаланбаған.

Жынысқа қарай бөлу тек мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару саласында ғана кемшіліктерге ұшырайды десе ол адамның табиғатына байланысты шығар. Себебі әйел адам ол ана көбіне отбасы мен бала тәрбиесіне жауапты болғандықтан ал ер адам сырттың адамы болғандықтан отбасын асырау бағу үшін қызмет жасауы заңды құбылыс деп танылып келген. Ал қазіргі қоғамда әр түрлі көзқарастар пайда бола бастауы ол асыраушыны аса қажет етпеуден. Еңбек бөлінісі қоғамда бұрынғыдай жынысқа байланысты бөлінбейді сондықтан қаржы сауаттылығы мен қатажатты табу онай болған қоғамда әрине әйелдердің өз құқықтарын көтеруі оны гердерлік теңсіздік деңгейінде мәселе туындатуына да негізгі себептің бірі.

ЖОО-да білімалушы тәрбиесі туралы мардымды ештеңе айқындалмаған. Десе де, ҚР Білім туралы заңының 9-бабы «Оқыту және Тәрбие тілі» [3]. - деп аталатын бап бар. Ол бапта негізінен «Білім беру ұйымдарындағы тіл саясаты Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының тіл туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады» - деп мемлекеттік тілге байланысты айқындалған ал тәрбие беру мәселесі бойынша қарастырылмаған. Білім туралы заңның 11-бап 1 тарау 3 тармағында «3) азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздер мен мемлекеттік тілді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға жат кез келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу;» және «4) белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» [3].

Алайда, 28-бап 2 тармағында «2. Білім беру ұйымдары жүзеге асыратын оқу және тәрбие жұмысын жоспарлау мен есепке алу оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың негізі болып табылады.» [3] - деп айтылғанына қарамастан білімалушының тәлім тәрбиесін заңмен анықтап бекіту керек. Оған кәмілетке толмағандар үшін ата-ана жауапты болады ма? Ал 18 толғандар үшін өздері жеке жауаптылықта болатындығы заңмен айқындауы қажет.

Қолданыстығы мынадай заңдарды зерделей келе:

1. Білім туралы 35-ші 36-шы, 37-шы баптарында тәрбие мәселесі мүлдем жоқ.

2. Педагог мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңындағы 13-бап. Тәлімгерлік [4].

3. Тәлімгерлікті ұйымдастыру қағидаларын және тәлімгерлікті жүзеге асыратын педагогтерге қойылатын талаптарды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 24 сәуірдегі № 160 бұйрығы негізінде бекітілген [5].

4. Ғылым туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы N 407-IV Заңы [6].

Осы жоғарыдағы аталған нормаларда білімалушының тәлім тәрбиесіне қатысты арнайы бап немесе тармақтар қарастырылмаған. Жоғары оқу орындарында негізінен 17-23 арасындағы білім алушылар деп есептейтін болсақ олардың тәрбие мәселесі мемлекеттік қадағалауынан тыс болып отыр. Мемлекеттік жастар саясаты жоғарыдағы жоғары оқу орындарында білім алушы жастарған тәлім тәрбие беру, бағыт бағдар, олардың жауапкершілігі мәселесіне келгенде әр жоғары оқу орынмен білімалушы арасындағы барлық қарым қатынас екі жақты келісім шартқа негізделген бұл көбіне ақылы негізде оқитын білімалушыларға қатысты. Ал мемлекеттік грантта оқитын білімалушылар мен мемлекет арасындағы жария келісім негізінде бекітілген. Оның негізінде сапа көрсеткіш гранттан айрылып қалу және оның салдары және түлектердің мемлекеттік грант орындалуы бойынша міндеттеме ғана жүктелген.

Педагог мәртебесі туралы заңның 15-ші бапта педагогтің міндеттері көрсетілген соның: «7) балаларды заңға, адамның және азаматтың құқықтарына, бостандықтарына, ата-анасына, үлкендерге, отбасылық, тарихи және мәдени құндылықтарға, мемлекеттік рәміздерге құрмет көрсету, жоғары имандылық, патриоттық, қоршаған ортаға ұқыпты қарау рухында тәрбиелеуге».

Біз педагог туралы заңнама негізіне тек орта білім беру мен кәсіптік білім беру мекемелерінде ғана қолданылады. Ал жоғары білім және жоғары білімнен кейінгі білім беру саласында қолданылмайтындығын Педагог туралы заңның 3-ші бабында осы заңның қолдану аясы деп аталатын бабында баяндалған. Сондықтан да, педагог мәртебесі туралы заңнама ол жоғары оқу орындары оқытушы профессорлық құрамға жүрмейді.

Жоғары білім беру саласында тәрбиенің мән маңызы зор жаңадан маман болып қалыптасушы жеткіншіктерге тек қанан білім мен дағды ғанан емес сонымен қатар өмірлік азық болатын ол тәрбие. Университеттерде тәрбие жұмысы ат үсті деп айтуға болады себебі оны мектептегі білім беру жүйесінмен салыстыруға да келмейді. Университетте сол ескі кеңестік жүйедегі декан деканның тәрбие жөніндегі орынбасары және проректор бар болды. Ал нақты студенттермен жұмыс жасайтын ол кафедра мен ОПҚ, ОПҚ куратор, эдвайзер ретінде тайайындау жолымен жүзеге асырылады. ОПҚ еркі

мүлдем жоқ және оны ешкім ескермейді де. Көбінесе университетте жас жағына және ғылыми атағы бар жоғына қарай бұйрық түрінде бекіте салады. Еріксіз мүмбүрлеп берілгендіктен қайдағы сапалы тәрбие. Сол университеттің массалық іс-шараларына апару, әкелу, қатыстыру, қадағалаудан басқа ТМД аясында олда мәжбүрлі түрде болғандықтан өткізуге міндетті болып отыр ОПҚ. Болашақ мамандық иесінің өз кәсібі шегінде әдеп, қызметтік этика нормаларын, мемлекеттік қызметшілердің ар-ождан нормаларын, одан өзге адамдармен қарым-қатынас жасау барысындағы көптеген тәрибиелік маңызды мәселелерді барлық білімалушыларға оқыту қажет. Оған арнайы пәнге көбісі қарсы шығуы мүмкін, алайда оның да шешімі бар өзіндік жұмыс, семинар жұмыстарға әр бір пән бойынша бір не екі сағаттан тәрибиелік сағатты ресми түрде білім беру бағдарламаларына енгізу арқылы аталған мәселені шешуге болады.

Қорыта келе, жоғары оқу орындарында білім алушылар мемлекеттік идеялогия мен ұлттық тәрбиеден мақұрым қалып қалғандығы анықталды. Әлемдегі әр түрлі мәдениеттерге еліктеу университет студенттерінде басым. Қазақтың ұлттық тәлім тәрбесі ұят болады, обал болады, сауап болады деп жастарын тәрбиелеген халықтың қазіргі ұлттық тәлім тәрбиесі бір жүйеге келмеген және оны жүзеге асыруы тиісті министірлік пен ЖОО басшыларының да құлқы да қауқарыда жоқ болып дәрменсіздік күн кешуде. Осындай асыл ұлттық тәлім тәрбие беруде олқылықтар болғандықтан да білім алу сапасы да айтарлықтай нәтиже көрсете алмай келеді. Ал алдыңғы қатарлы дамыған елдердің жеке меншік университеттерінің өзінде өз ұлтының тәлім тәрбиесі университеттің ішкі ережесі болып енгізілген. Сондықтан да, ондай тәлім тәрбиесі бар университеттерде білім сапалы да озық бойы алды. Сол себепті қазақ ұлтының жалпы ұлттық тәлім тәрбиесі зерделеніп зерттеліп анықталып белгілі бір жүйеге қойылуы керек. Сонда ғана жоғары оқу орындары түлектерін саналы тәрбиелі білімді жан-жақты маман ретінде шығара аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

2. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>

3. Білім туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

4. Педагог мәртебесі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000293>

5. Тәлімгерлікті ұйымдастыру қағидаларын және тәлімгерлікті жүзеге асыратын педагогтерге қойылатын талаптарды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 24 сәуірдегі № 160 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 25 сәуірде № 20486 болып тіркелді. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020486>

6. Ғылым туралы. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы N 407-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000407>

Мукалдиева Г.Б.

Әл – Фараби атындағы ҚазҰУ
азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы кафедрасының з.ғ.к., доценті

КӘСІПКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ АНЫҚТАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда, қазақстанның нарықтық экономикадасында кәсіпкерлік құқық негізгі құқық салаларының бірі. Алайда құқықтық жүйеде кәсіпкерлік құқықтың орнын анықтау, ғалым – заңгерлер үшін әрқашан даулы мәселе болып отыр.

Жалпы, осы мәселені шешуде, кәсіпкерлік құқықтың құқық жүйесіндегі орнын анықтауда үш негізгі көзқарас пайда болғанын атап өткен жөн. Олар: азаматтық құқықтың бір бөлімі, кешенді құқық саласы, жеке құқық саласы.

Басты даулар шаруашылық құқық пен цивилистикалық құқық ғалым өкілдерінің арасында орын алып отыр. Бірінші көзқарас бойынша, шаруашылық қызметті реттейтін шаруашылық құқық қатынастарының жиынтығы (жеке және заңды тұлғалар арасындағы тең құқықты қатынастар) және осы қызметті басқару мәселелеріне қатыстықатынастарда қамтылады. Цивилистикалық бағытты жақтайтындардың көзқарастарына сәйкес, шаруашылық қатынастар бір ғана жеке құқық саласымен емес, әртүрлі құқық салаларымен реттеледі (азаматтық, әкімшілік, қаржылық және т.б) атап көрсетеді.

Кәсіпкерлік құқық жеке құқық саласына бөлінуі мүмкін емес деген көзқарас неғұрлым дәйекті болып келеді. Е.А.Сухановтың еңбектерінде: «...жеке құқықтық және жария құқықтық қатынастарды қамтитын кәсіпкерлік құқық арнайы жеке құқық саласы болып танылмайды, сондай – ақ кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеуге арналған, кешенді сипатқа ие оқу пәні ретінде көрсетуге мүмкіндік беретінін айтады»[1] деген пікір біздіңше құптарлық көзқарас.

Кәсіпкерлік құқық тұжырымдамасын жақтаушылары кәсіпкерлік құқық және экономика саласында заңнама тек жеке немесе жария ғана емес деген пікірді ұстанады, себебі бұл өмірлік қоғам салалары өз табиғаты бойынша заңнаманың тек қана жеке немесе жария түрін қалыптастыру мүмкіндігін болжамайды.

Сонымен қатар, жеке құқық саласы ретінде тану және оның құқық, ғылым немесе оқу пәнін ажырату мәселелері де маңызды болып табылады. Алайда бұл ғалым-заңгерлердің өздерінің шешімін таппай жүрген ішкі мәселелері болып саналады. Қоғам үшін негізгі мәселе кәсіпкерліктің құқықтық реттеу мәселесі маңызды.

Кәсіпкерлік құқық тұжырымдамасы көп жылдар бойы құқықтың кешенді саласы ретінде дамып қалыптасып келеді («бизнесік құқық» тұжырымдамасы немесе business law).

Осы тұста В.К.Райхердің 60 жылдан аса уақыт бұрын жасаған мынадай тұжырымдамалары өз мағынасын жоғалтпайды: «...құқықтың кешенді салалары үш түрлі шартқа сәйкес келуі қажет: 1) құқықтық нормалар жиынтығы айқын, ерекше қоғамдық қатынастар реттелетін құқық пәніне сәйкес келуі керек; 2) мұндай жиынтықпен реттелетін қоғамдық қатынастар шеңбері қоғамдағы ірі өзекті мәселе ретінде маңызды болуы керек; 3) мұндай жиынтықты қалыптастыратын нормативтік – құқықтық материал кең көлеммен қамтылуы керек»[2].

Кейбір нақты айырмашылықтар болғанымен, құқық саласы ретінде кәсіпкерлік құқықтың жеке құқық саласы ретінде қалыптастыру туралы дәйекті анықтаманы В.К.Мамутов пен В.С.Мартемьяновтың жұмыстарында көрсетілген.

Осылайша Мартемьянов «...кәсіпкерлік қатынастарды және олармен тығыз байланысты өзге де, соның ішінде коммерциялық емес қатынастарды, сондай – ақ мемлекеттің және қоғамның мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында туындайтын қоғамдық қатынастарды мемлекеттік реттейтін құқық нормаларының жиынтығын»[3] құрайтын құқық, кәсіпкерлік құқықты құқықтың саласы ретінде көрсетеді.

Кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеудің қарастырылған бөлігінде В.К.Мамутовтың кәсіпкерлік құқықтық қатынастарды тек азаматтық-құқықтықпен реттеу жеткіліктігі емес екендігі туралы ойымен келісуге болмайды.

Сонымен қатар біздің кейбір цивилисттеріміздің түсініктері шынайы жағдайға үйлеспейтіндіктен атап өткен жөн, себебі олар «... «нарықтық экономикада» азаматтық кодекс болса ғана жеткілікті» дейді және бұны жеке нарықтық нормалар жай тауарлық өнімнің қажеттіліктеріне ғана жауап береді деген тұжырыммен түсіндіреді[4].

«Нарықтық экономика» - жан-жақты құбылыс, бірақ кәсіпкерлік қызметтің жүзеге асу үрдісінде қалыптасатын қарым-қатынастың әртүрлі салалары бойынша араластыруға болмайды.

Кәсіпкерлік-құқықтық, шаруашылық құқықтық және азаматтық-құқықтық қатынастар – тең құқықты субъектілер арасында теңдей

калыптасатын негізгі, экономикалық қатынастардың мәнін, әкімшілік басқару қатынастармен теңестіруге және араластыруға болмайды.

Кәсіпкерлік заңнаманың үйлесімі жеке-құқықтық және жариялы-құқықтық мүдделердің өзара әрекеті мен байланысында көрініс табады. Қазіргі таңда заңнаманың қандай да бір саласын тек жеке құқыққа немесе тек жариялы құқыққа жатқызу өте қиын екенін атап өткен жөн. Жеке-құқықтық және жариялы-құқықтық реттеу салаларының жақындасуы көбінесе кәсіпкерлік салада туындайтын даулы мәселелерді жариялы-құқықтық құралдардын пайдалана отырып, шешу барысында сот рөлінің айтарлықтай өсуіне белсенділік байқалады.

Кәсіпкерлік құқықты азаматтық құқықтың бір саласы ретінде қарастыру тұжырымдамасын ұстанған И.В.Амирханова «жалпы азаматтық, шаруашылық және кәсіпкерлік айналымның әрекеттесу анықтамасын «тек – түр – түрше» формуласында қарастыруға болады»[5] деп атап көрсетті.

«... «Кәсіпкерлік құқық» пәнін оқыту кезінде ол арнайы оқыту пәні ретінде кешенді сала ретінде зерттеледі. Яғни, оқыту курсы шеңберінде басқа пәндермен қамтылмаған кәсіпкерліктің құқықтық тәртібін кешенді зерттеу жүргізіледі»[5] деген И.В.Амирханованың ұстанымымен біз келісеміз.

«...Кәсіпкерлік қызмет аясындағы қоғамдық қатынастар, онымен тығыз байланысты коммерциялық емес қатынастар, сондай – ақ шаруашылық қызметті реттейтін құқық нормаларының жиынтығы болып табылады»[7] деп айқындаған И.В.Дойников та И.В.Амирханованың көзқарасты ұстанады.

Бұл мәселелер маңызды және мамандар арасында даулы мәселе екені сөзсіз. Нарықтық қатынастарды дамытатын қоғамдық қатнастар жүйесі, саласы, сипаты бойынша маңызды болғандықтан, бұл мәселелерді зерттеу өз өзектілігін жоймайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданское право: Учебник / Под ред. Е.А.Суханова. Т. 1. М.,2020. С.19
2. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М., 2017. С. 189-190
3. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право: Учебник. Т.1. М., 2022. С. 1
4. Мамутов В.К Сближение современных систем правового регулирования хозяйственной деятельности// Государство и право. 1990. №1. С. 23.
5. Амирханова И.В., Романкова В.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства: проблемы теории и парктики. Алматы,2003. С. 8.
6. Дойников И.В. Предпринимательское (хозяйственное) право. М., 2017. С. 17.

Мұқалдиева Г.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң факультеті
Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы кафедрасының з.ғ.к. доценті,

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӨП НЕКЕНІ ЗАҢДАСТЫРУ ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕ МА?

Қазақстан Республикасы отбасы қатынастарын реттейтін заңнаманың толықтырылып, кодекс деңгейіне көтерілгеніне қарамастан ол қоғамда орын алып отырған отбасылық қатынастарды толық реттеуге мүмкіндік туды деп айта алмаймыз. Өйкені қай саланың болмасын, соның ішінде отбасы заңнамаларыда әлі талай өзгертіліп, толықтырылып отыратыны сөзсіз. Себебі, отбасы ошақ қасында туған мәселелер бәрінен маңызды. 2011 жылы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасы «Неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы» кодексі қабылданып, онда бес жылдан астам уақыт талқылауға алынған көп некені заңдастыруға рұқсат етілмей, ол кодекстің 11 бабында тұлғаға бір некеге тұруға ғана рұқсат етіліп, егер ол екі немесе одан да көп некеге тұратын болса, 25 баптың 1 тармағына сәйкес, жарамсыз деп танылады(1). Алайда бұл нормамен бүтіндей қоғамда қалыптасып отырған мәселелерді шештік деп айту қиын. Өйткені, көп әйел алу мәселесі, бүгінге дейін адамзатпен қатар өмір сүріп келе жатқан жайы бар. Бұны. АҚШ-тың Аризона университетінің ғалымдары көп әйел алу адамзат тарихында қашаннан бері өмір сүріп келе жатқанын анықтау үшін адамның генетикасын зерттеп 90 астам әртүрлі этникалық топтардан құралған адамда ДНК талдауын жасап, ақыры Адамда Y хромосомасынан гөрі X хромосомасының көп болатынын анықтап, ол арқылы адамдар 10 мыңдаған жылдардан бері адамзат тарихы полигаммаға жақын екендігін, ал моногамма бертін келе ғана пайда болғанын анықтапты. Сондықтан бұл мәселені өткеннің ғана емес, бүгінгі күнмен қоса болашақ ұрпақ мәселесіне айналып отырған жай бар(2).

Жалпы тәжірибеде көп әйел алушылықты мұсылман елдерімен ғана байланыстырады, алайда көп алушылық тарихына көз жүгіртер болсақ, ол алдымен европадан азияға тарағаны белгілі, бұны тарихтағы жеті жүз әйелі мен үш жүз басы байлы құл қыздарынын тұратын гаремі болған Соломон патша сияқты көптеген европадпы патшардың 300-ден аса әйелдері болғаны белгілі(3).

Жалпы көпнекелілік термині грек тілінде «полигамия» сөзімен белгілілі. Ал көп әйелалу алушылық «полигиния», көп күйеуге шығу «полиандрия» терминдерімен белгілі. Әйелдердің көп күйеуге шығуы көбіне 19 ғасырда алеуттер мен эскимостарда болған, ал қазір бұндай қатынастар Солтүстік Үндістан мен Тибеттегі кейбір этнографиялық топтарда кездеседі. Ал көп әйел алушылық қазіргі кезде көптеген мұсылман халықтарында кездеседі. Заң әдебиеттерінде «полигамия», «полиандрия» терминдерінің бөлек «екі әйелалушылық», «екі күйеуге шығушылық-биандрия» сөздері кездеседі (4).

Жоғарыда атап өткендей, Қазақстан Республикасы «Неке(ерлі-зайыптылар) және отбасы» кодексіде, 1998 жылы «Неке және отбасы туралы» заңда да егер тұлға некеде тұрған болса, басқа некеге тұруға жол берілмейді. Бұрынғы кеңес дәуіріндегі заңнамаларға көз жүгіртер болсақ, Кеңес Одағының көптеген Республикалары мұсылмандардан тұрғандығына қарамастан, кеңес заңы көпнекеге тұруға тиым салды. 22 шілде 1959 жылғы ҚазКСР қылмыстық кодексінің 107 бабына сәйкес, екі немесе көп әйелалушылық деп аталып, егер тұлға бір мезгілде екі немесе оданда көп әйелмен ортақ шаруашылық жүргізген болса, некесі тірелген, тіркелмегендігіне қарамастан 2 жылға дейін бас бостандығынан айырылуға немесе бір жылға дейін түзеу жұмыстарына жазаланған. Бүгінде көп әйелалушылық бұрынғы КСРО, қазіргі ТМД елдерінің көбісінде қылмыстық жазамен жазаланбайды. Бұндай норма тек Өзбекстан, Тәжікстан сияқты бірқатар елдердің заңнамалары бойынша қылмыстық жазаға тартылып, үш жылдан астам мерзімде бас бостандығынан айыруды немесе не айыппұл жазасын көтереді(5), (6). Кеңес Үкіметі құлаған соң, кеңес өкіметі құрамындағы мемлекеттер полигамия мәселесін заңдастыруды қайта көтеріп отыр. Көп әйелалушылыққа қатысты жағдай, Ресейде.Қазақстан Республикасындағы сияқты Ресей Отбасы кодексінің 14 бабына сәйкес,некені тіркеуге кедергі келтіретін жағдайға жатады, ал 27 бапқа сәйкес, неке жарамсыз деп танылады (6). Кеңес үкіметі құлағаннан кейін бірінші рет көпәйел алуды заңдастыру бірінші рет өзін өзі басқарушы танылмаған сепаратистік Ичкерия Чечен Республикасында орын алып, ол тіпті төлқұжатқа тіркеліп, ол тіпті сайлау, тұрғынүй қатынастарына құжаттама ретінде қолданылды. 1999 жылы шілде айында Ингушетия Президенті Аушев ресми түрде көпәйелалуды заңдастыру туралы рұқсат беріп, тіпті оны АХАЖ да тіркеуге рұқсат берген еді, алайда осы жарлық жарияланған соң артынша Ресей президенті Борис Ельцин арнайы жарлықпен оның көпәйелалуға тиым салды. Бір жылдан соң Аушевтің жарлығын және тәжірбеде тіркелген некелердің Ресей отбасы кодексі нормаларына қарсы келеді деп тауып, Ингушетия жоғары соттымен күшін жойды. Сөйтіп осы уақытта некеге тұрған осы аумақтағы некелерді жарамсыз деп тауып, төлқұжаттардағы жазбаны өшіріп, тек онда бір ғана жұбайды заңды әйелі деп тапты. Бұдан кейін Чечен Республикасының Президенті Рамзан Кадыров, одан басқа да Татарстан, Башқорстан, Дағыстанның діни басшылары мен депутаттары көпәйелалуды заңдастыруды ұсынды, алайда олардың бір де бірі қабылданбады. Бірақ бұған қарамастан көптеген мұсылман отбасыларында көпәйел алу әлі күнге дейін орын алып отырғандықтан және аумақтағы деморафиялық ахуалды жақсарту үшін ресей Думасының депутаты Жириновскийдің өзі мұсылман дінін ұстанатын елдерге көп әйелалуды заңдастыру мәселесін ұсынды. Алайда, әлі күнге дейін тіпті Мәскеудегі мұсылмандар бірінші әйелінен жасырып екініншісін алудан әрі аса алмай отыр(7). Бүгінде дейін көпәйелалушылық тек Түркіменстанда төрт әйел алуға дейін рұқсат етілетін еді, ол үшін ер адам өзінің қаржылық жағдайы оны көтере алатындығын дәлелдеп бір қатар құжаттар тапсыратын, ал бүгінде 21 қаңтар 2012 жылы жаңа кодекс қабылданып, онда көп әйел алуға рұқсат берілмейтін болды. Бірақ бұл кодекс

1 сауір 2012 жылдан бастап күшіне енеді), оған қоса Түрікменстанде шетел азаматы түрікменстаннан қалыңдық алатын болса, мемлекет қазынасына 50 мың евро қаражат төлейді екен(4). Ал Азербайжанда көп әйел алушылыққа заңмен тиым салып қана қоймай, діни рәсімде имамдарға бірінші әйелінен басқа әйелдермен неке қиюына тиым салған. .Ал дүние жүзі елдерінде қазіргі кезде көп әйел алушылық көптеген мұсылман мемлекеттерінде тиым салынған. Мысалы: Тунис пен Турцияда(20 жылдардан бастап), Кейбір мұсылман елдерінде керісінше ресми түрде рұқсат етілген. Мысалы Индонезия, Араб біріккен әмірлігінде, Алжирде, Ауғаныстанда, Египет, Иран, Ирак, Иордания, Ливан, Ливия, Марокко, Нигерия, Пакистан, Сирия, Сенегал,.Судан, Шри-ланка, Эфиопия. Танзанияда көп әйел алуға рұқсат етілсе, Солтүстік Йемен отбасы кодексі әйелдеріне әділетсіздік көрсетсе тек бір әйелмен қалдырады екен. Ал Оңтүстік Йеменде тек нақты негіздерде ғана екінші әйел алуға рұқсат береді.Бұл елдің Конституциясы 1978ж. тіпті әйел мен еркектің құқығы мен міндеттері тең деп көрсеткен. Бұнда әйел еркектің билігіне бағынышты емес, ал еркек әйелді асырауға міндетті емес деп көрсете тұра, көп әйел алуға тиым салмайды. Мысалы: Африканың оннан аса мемлекеттерінде бұл мәселе заңдастырылған. ОАР(ЮАР) президенті Джейкоб Зума да бес әйел, монархиялық араб елдерінде Брунея султаны Хасан Болхияның 32 млрд доллары бар 1788 бөлмеден тұратын гареміне кез келген елдің хас сұлуы келіп кететін көрінеді. Мысалы АҚШ 1992 жылғы аруы ол гаремде 3 ай тұрып, сұлтаннан 100 мың доллар мен бриллант алқа сыйлық алыпты. , ал оның тақ мұрагері Собзуха II жетпіс әйелі бар болса,1972–2006 жылары билік құрған Бутанның төртінші королі Джигме Сингье Вангчук бір бірімене апалы сіңілі болып табылатн төрт әйелді алып отыр(8).

Көп әйелалуға рұқсат етілген мемлекеттерде ерлі-зайыптылардың құқықтық жағдайын реттеуде аралас құқықтық жүйені қолданады. Мысалы египетте мұсылмандық және романо-германдық жүйе. Шри-Ланка халқының 8 пайызын ғана мұсылмандар құрағандығына қарамастан отбасы мәселерін шешу үшін мұсылмандарға мұсылмандық құқықты қолдануға рұқсат етілген.

Ал Израйлде отбасы құқығы діни нормаларға негізделген. Бұнда заматтық неке ұғымы мүлде жоқ, некені тіркеу, ажырасу, туу мен өлімді тіркеуді діни қоғамдық ұйымдар жүзеге асыратын болғандықтан, мұсылмандарға бірнеше әйел алуға тиым салынбаған. Үндістанда да көп әйел алуға болады, оны мұсылман заңы да, үнді заңыда тиым салмайды.

Ал көп әйел алуды заңдастырмаған елдерде жағдай одан да қиын. Қатал католиктік ереже қалыптасқан Ирландия елінде ажырасуға мүлде тиым салынған. Испанияда тек 1978 жылы, Бразилияла 1977ж. Конституция қабылданған соң ғана ажырасуға рұқсат берілді. Ал кейбір елдерде ең тіпті біржынысты некені тіркеуге рұқсат берген. Мысалы Венгрия, Дания, Швеция; Норвегия, Канада, Голландия., Англия. Ал Нидерландыда бұндай некеге тіпті бала асырап алуға рұқсат берілген.

Мысалы: АҚШ-да 1878 жылы полигамияға тиым салынған еді. Ал бүгінде зерттеу жүргізуші ғалымдардың мәліметтеріне сәйкес, АҚШ халқының ерлерінің 23-50 пайызы, әйелдерінің 13-15 пайызы, оның ішінде 40

жасқа толмаған некедегі ер адамдардың 70 жуық пайызы үй сыртындағы қатынастарының бар екендігін мойындапты. Оған қоса, оларда көп әйел алу «жабайылық» деп танылып, әйелдердің құқығын бұзады дей отырып, АҚШ-тың кейбір штаттарында тіпті жануарлар мен жансыз заттармен неке қиюға рұқсат берілген көрінеді.

Ал енді біздегі жағдайды пайыздаудан аулақпыз, бірақ қоғамда қандай жағдай қалыптасып жатқаны барлықтарыңызға белгілі бұндай қатынастар асқақтамаса, төмендеген жоқ, өйткені, артық болса, кешірерсіз көшедегі ашына бүгінгі «кезекті жас тоқал» ұғымын басып отыр. Одан қалса, жалғыз басты ана, тірі жетім сияқты бала саны тіпті көбейіп, менен жасырдың деп қатты ашуға бұлыққан бәйбіше сүттей ұйыған отбасын ойран қылып, ажырасып жатыр.

Сондықтанда болар біздің елімізде де көп әйел алу мәселесі тіпті Парламентте қызу талқылауға түсіп, депутаттар пікірі екіге жарылды. Біреулері, оны мүлде заңдастыруға болмайды. Бұл ескіліктің көзі, батысқа қалай түсіндіреміз, оған қоса бұл әйелдердің құқығын бұзады, ондай жағдайда әйелдерге көп күйеуге шығуына мүмкіндік беру керек десе, екінші жағы жоқ оны заңдастыру керек, ол біріншіден қазақстанның демографиясын көтереді, кәрі қыздарымыз шетелдіктерден гөрі қазақстандықтарға күйеуге шығуға мүмкіндік алады, мұрагерлік мәселелері шешеді. т.с.с. бірқатар мәселелерді шешетін айтып бақты. Біреулер әйелдердің құқығының бұзылып жатқанын айтса, енді бірі керісінше құқық қорғау мәселесін айтып жатты. Ақыры бұл мәселені қарастырмай, бұрынғы заң сияқты тек бір некеге тұруға ғана рұқсат берді, ал көп әйел алу бұрынғысынша заңсыз жолмен жүзеге асып, осы мәселе басында бар ер азаматтар бірінші әйелімен заңды жолмен ажырасып, екінші әйелімен неке қиып, немесе бірінші әйелімен заңды некеде тұрып, қалғанымен жасырын құдай жолымен неке қиып уәдені үйіп төгіп, «былай жүрсе арба сынады, олай жүрсе өгіз өледі» деп күн кешіп жатқан жайы бар. Одан қалса, бұл мәселе бала психикасына әсер етіп, ұрпақ тәрбиесіне кері әсерін тигізуде.

Көп некені заңдастыру құқықтық тұрғыда күрделі мәселерге әкеп соқтырады. Біріншіден., әйелдердің көп күйеуге шығуы деген сөзге біз мүлде қарсымыз. Көп күйеуге бір мезгілде шығып отырған әйел ең алдымен ана, отанасы атынан жүрдай болып, тек тән құмарлығын қандыратын ойыншыққа айналады және ол жеті атамызда жоқ ұғым. Ондай нәрсе тәжірбиеде болуы да мүмкін емес. Ал, ер азаматтардың көп некесіне келетін болсақ. Ол басқа мәселе.. Біздің азаматтық заңнама бойынша ерлі-зайыптылардың жауапкершілігі ортақ жауапкершілік. Мүлкі ортақ бірлескен меншік, ал неке дегеніміз ерлі зайыптылардың ортақ шаруашылық жүргізуі., сонда ер адамдар әр әйелімен жеке-жеке шаруашылық жүргізіп, олардың әрқайсысымен бөлек бөлек жауапкершілік көтереме, әлде бәрі ортақ жүкті көтеріп барлық балаларын бір оттың басына жинап тәрбилеп, өсіре ме? Бірақ бұлай болуы екі талай. Өйткені, сана өзгерді, заман өзгерді деймізбе, әйтеуір қазіргі әйелдер көне аналарымыздан көп өзгеріске ұшыраған жайы бар. Ата бабамыз айтқандай, екі- қошқардың басы бір қазанға сыймайды, дегендей әр анадан туған балалар бір біріне бауырмал бола ма, әлде жау бола ма оны бір құдай

біледі. Сондықтан одан гөрі ер адам олардың арқайсысымен жеке-жеке ортақ жауапкершілікте тұрып, оларды жеке-жеке асырап бағып, отбасылық, азаматтық жауапкершіліктермен қоса, шарият заңының жауапкершілігін арқасына арта отырып, отбасын құруы керек –ау шамасы. тағы қосылады, тағысын, тағылар. Егерде бұндай жүкті көтеруге дайын, жауапкершілігі өте мол, әділ, діни ілімі терең қажеттілік үшін екі немесе одан да көп әйел алуға мәжбүр ер азаматтардың некесін заңдастыру қажет болатын шығар.

Пайдаланылған әдебиеттер мен нормативтік құқықтық актілер:

1. Қазақстан Республикасы «Неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы» кодексі 2011 жылы 26 желтоқсан.
2. Многожонства в мире Наталья Набережная, //www.EgyptHome.org
3. Повесть временных лет. В 2-х тт. М.,1950., Т1 . 56-57 бет.
4. А.Г.Бабич Многожонства. Советы и комментарии., М.2006г. С.6.
5. Уголовный кодекс Республики Узбекистана., Ташкент 2000г.
6. Уголовный кодекс Республики Таджикистана., Душанбе 2003г.
7. Многожонства в России //www. esfr.org.
8. Хамидова М. Многожнство- удовольствие для богатых.-http
www.iwpr.net.

Кусаинова А.К.,

доктор PhD Университет Нархоз

Омарова А.Б.

к.ю.н., профессор Университет Нархоз

ЗАЩИТА ПРАВ ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы защиты прав детей с инвалидностью в условиях цифровой трансформации. Цифровые технологии значительно расширяют возможности для инклюзии и доступности образовательных, медицинских и социальных услуг для детей с ограниченными возможностями. Анализируется роль международного и национального законодательства, включая Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения», в обеспечении равных прав и возможностей для детей с инвалидностью. Особое внимание уделяется адаптивным технологиям и телемедицине, которые позволяют улучшить качество жизни и медицинского обслуживания, предоставляя удаленный доступ к медицинским услугам и реабилитации. В заключение приводятся рекомендации по дальнейшему развитию цифровых решений для усиления защиты прав детей с инвалидностью и обеспечению их полного участия в общественной жизни.

Проведенное исследование позволило сделать вывод о необходимости применения мирового опыта правового регулирования использования цифровых технологий в поддержке детей с инвалидностью в Республике Казахстан.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта «Казахстанский социум в условиях цифровой трансформации: перспективы и риски», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №. BR21882302).

Аннотация: Мақалада цифрлық трансформация жағдайында мүгедек балалардың құқықтарын қорғау мәселелері қарастырылады. Цифрлық технологиялар мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру, Медициналық және әлеуметтік қызметтерді қосу және қолжетімділік мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді. Мүгедек балалар үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз етудегі "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI кодексін қоса алғанда, халықаралық және ұлттық заңнаманың рөлі талданады. Медициналық қызметтер мен оңалтуға қашықтан қол жетімділікті қамтамасыз ету арқылы өмір сүру сапасы мен денсаулық сақтауды жақсартуға мүмкіндік беретін адаптивті технологиялар мен телемедицинаға баса назар аударылады. Қорытындылай келе, мүгедек балалардың құқықтарын қорғауды күшейту және олардың қоғамдық өмірге толық қатысуын қамтамасыз ету үшін цифрлық шешімдерді одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар келтіріледі.

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасында мүгедек балаларды қолдауда цифрлық технологияларды пайдалануды құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесін қолдану қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын "цифрлық трансформация жағдайындағы қазақстандық қоғам: перспективалар мен тәуекелдер" гранттық жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды (№грант. BR21882302).

Abstract: The article examines the issues of protecting the rights of children with disabilities in the context of digital transformation. Digital technologies significantly expand the opportunities for inclusion and accessibility of educational, medical and social services for children with disabilities. The role of international and national legislation, including the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360-VI "On the Health of the people and the healthcare system", in ensuring equal rights and opportunities for children with disabilities is analyzed. Special attention is paid to adaptive technologies and telemedicine, which can improve the quality of life and medical care by providing remote access to medical services and rehabilitation. In conclusion, recommendations are made for the further development of digital solutions to strengthen the protection of the rights of children with disabilities and ensure their full participation in public life.

The conducted research allowed us to conclude that it is necessary to apply the international experience of legal regulation of the use of digital technologies in supporting children with disabilities in the Republic of Kazakhstan.

The scientific article was prepared as part of the implementation of the grant project "Kazakh society in the context of digital transformation: prospects and risks", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant No. BR21882302).

Современный мир переживает бурное развитие цифровых технологий, которые проникают во все сферы жизни, включая образование, здравоохранение и социальные услуги. Это создает новые возможности и вызовы для детей с инвалидностью, нуждающихся в особой поддержке и защите их прав.

Цифровая трансформация представляет собой процесс интеграции цифровых технологий во все аспекты жизни общества, приводящий к фундаментальным изменениям в том, как функционируют и предоставляют ценность своим пользователям. Этот процесс включает в себя не только внедрение новых технологий, но и пересмотр существующих бизнес-процессов, культурных изменений и клиентского опыта.

Цифровая трансформация может значительно улучшить доступность и инклюзию для детей с инвалидностью. Однако для этого необходимо обеспечить, чтобы технологии были доступны для всех, включая тех, у кого есть физические, умственные или сенсорные нарушения.

Введение новых технологий требует адаптации правовых норм и этических стандартов. Защита прав детей с инвалидностью должна быть интегрирована в процесс цифровой трансформации, чтобы предотвратить возможные дискриминационные практики и обеспечить справедливый доступ к цифровым ресурсам.

Важно, чтобы цифровые технологии использовались для сокращения социального неравенства. Дети с инвалидностью часто сталкиваются с дискриминацией и барьерами в доступе к образованию, здравоохранению и социальным услугам. Цифровая трансформация может либо устранить эти барьеры, либо создать новые, если не будут приняты соответствующие меры.

Пандемия продемонстрировала важность цифровых технологий в обеспечении непрерывности образования и других жизненно важных услуг. Она также выявила проблемы и недостатки в существующих системах поддержки детей-инвалидов. Исследование защиты прав детей-инвалидов в условиях цифровой трансформации стало особенно актуальным в свете этих событий.

Международное право предусматривает ряд основополагающих документов, направленных на защиту прав детей с инвалидностью. Республика Казахстан также является участником ряда международных договоров и конвенций, направленных на защиту прав детей-инвалидов, таких как:

1) Всеобщая декларация прав человека (1948 г.) признает право каждого человека на уровень жизни, необходимый для поддержания здоровья и благополучия, включая медицинское обслуживание и социальные услуги, с особым акцентом на материнство и детство (ст.25 Всеобщей декларации прав человека) [1];

2) Конвенция ООН о правах ребенка (1989 год) признает право детей-инвалидов на особую заботу, поддержку и участие в жизни общества наравне с другими детьми. Государства-участники обязуются обеспечивать доступ детей-инвалидов к образованию, здравоохранению и реабилитации, а также создавать условия для их полной и эффективной интеграции в общество (статья 23 Конвенции) [2];

3) основополагающим документом в поддержке и защите детей-инвалидов является Конвенция ООН о правах инвалидов (2006 г.). Обеспечивает полный спектр прав для людей с инвалидностью, включая детей, и предусматривает меры для их социальной интеграции и защиты от дискриминации (ст.7 Конвенции ООН о правах инвалидов) [3].

Среди обязанностей государств-участников данной Конвенции необходимо выделить те, которые напрямую направлены на внедрение и использование цифровых достижений для защиты и поддержки граждан с ограниченными возможностями, в том числе и детей-инвалидов. Эти обязанности включают проведение или поощрение научных и конструкторских исследований, а также содействие доступности и использованию новых технологий, включая информационно-коммуникационные технологии, средства, облегчающие мобильность, устройства и вспомогательные технологии, подходящие для инвалидов, с особым вниманием к доступным по стоимости технологиям

В соответствии с нормами указанной Конвенции детям с инвалидностью обеспечивается право на инклюзивное образование, предоставление разумных приспособлений и поддержку для них.

Помимо этого, гарантируется право детей с инвалидностью на равный доступ к услугам здравоохранения, включая специализированные услуги для инвалидов (ст.25 Конвенции ООН о правах инвалидов).

В Республике Казахстан защита прав детей с инвалидностью регулируется несколькими законами и нормативными актами, которые соответствуют международным обязательствам страны.

В первую очередь необходимо отметить нормы Конституции Республики Казахстан, в которой закреплены основные положения, направленные на защиту и поддержку детей с инвалидностью. Так, в соответствии со ст. 28 Конституции гражданину РК гарантируется социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям [4].

Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» содержит несколько ключевых статей, касающихся прав детей с инвалидностью на медицинскую помощь и социальную защиту [5]. Рассмотрим основные положения.

Дети с инвалидностью имеют право на первоочередное обслуживание в организациях здравоохранения. Среди основных прав детей в области охраны здоровья законодатель закрепил право на особую защиту и заботу, включая предоставление медицинской помощи и реабилитационных услуг с предоставлением технических средств реабилитации; важность профилактических мер и ранней диагностики заболеваний, что особенно актуально для детей с инвалидностью.

Важно отметить, что цифровые технологии создают совершенно новую модель предоставления медицинских услуг, известную как телемедицина, которая позволяет оказывать медицинскую помощь удаленно (виртуально). Это является важным фактором в предоставлении медицинского обслуживания для детей с инвалидностью.

Телемедицина предоставляет возможность дистанционного мониторинга состояния здоровья пациента, проведения профилактики и терапии заболеваний, а также улучшения качества диагностики за счет обмена информацией между медицинскими специалистами. Пациенты часто получают медицинскую помощь дистанционно, что стало альтернативой традиционному посещению врача.

Устройства для мониторинга здоровья и дистанционного наблюдения предоставляют родителям и врачам ценную информацию о состоянии ребенка в реальном времени, что позволяет своевременно реагировать на изменения в его здоровье. Эти устройства включают различные датчики и технологии, которые отслеживают множество параметров здоровья. Рассмотрим это более подробно:

- глюкометры и системы непрерывного мониторинга глюкозы (CGM). Применяются для измерения уровня глюкозы в крови в режиме реального времени. Крайне важны для детей с диабетом, так как позволяют родителям и врачам отслеживать уровень сахара в крови и корректировать лечение вовремя;

- пульсоксиметры предназначены для измерения уровня кислорода в крови и пульса. Полезны для детей с респираторными заболеваниями или сердечными проблемами, обеспечивая своевременное обнаружение гипоксии.

- умные термометры используются для измерения температуры тела в реальном времени с возможностью передачи данных на смартфон. Позволяют родителям постоянно отслеживать температуру ребенка, что особенно важно при лихорадочных состояниях;

- устройства для мониторинга дыхания предназначены для отслеживания частоты и глубины дыхания, уровня углекислого газа в выдыхаемом воздухе. **: Полезны для детей с астмой или другими респираторными заболеваниями, помогая предотвращать приступы.

Все эти устройства предоставляют данные в режиме реального времени, что позволяет быстро реагировать на изменения в состоянии здоровья ребенка. Это особенно важно при хронических заболеваниях, где задержка в реакции может привести к осложнениям.

Постоянный поток данных позволяет врачам лучше понять состояние ребенка и корректировать лечение на основе объективной информации. Это помогает создать более точные и индивидуализированные планы лечения.

Постоянный мониторинг здоровья помогает предотвратить серьезные осложнения и улучшить общее состояние ребенка, что способствует его физическому и эмоциональному благополучию.

Использование систем непрерывного мониторинга глюкозы (CGM) позволяет родителям и врачам контролировать уровень сахара в крови ребенка, избегая гипогликемии и гипергликемии.

Устройства для мониторинга дыхания помогают отслеживать частоту и глубину дыхания, что позволяет предотвратить приступы астмы.

Фитнес-трекеры и пульсоксиметры помогают контролировать сердечный ритм и уровень кислорода в крови, что важно для своевременного выявления проблем.

Устройства для мониторинга здоровья и дистанционного наблюдения предоставляют родителям и врачам важную информацию о состоянии ребенка-инвалида в реальном времени, что способствует более точной диагностике, своевременному лечению и улучшению качества жизни детей. Эти технологии играют важную роль в обеспечении безопасности и здоровья детей, особенно тех, кто имеет хронические заболевания или особые медицинские потребности.

Возникает необходимость разработки и реализации специальных программ, направленных на медицинскую помощь, реабилитацию и социальную поддержку детей-инвалидов. Внедряются меры по социальной интеграции детей с инвалидностью, включая программы обучения и профессиональной подготовки.

Детям с инвалидностью предоставляется бесплатная медицинская помощь, включая диагностические, лечебные и реабилитационные услуги. Вводятся программы скрининга и регулярных медицинских осмотров для детей, направленные на раннее выявление и предотвращение осложнений.

Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» включает важные положения, направленные на защиту прав детей с инвалидностью. Он гарантирует равный доступ к медицинским и реабилитационным услугам, особую заботу и защиту для детей с инвалидностью, а также разработку и реализацию специальных программ для их социальной интеграции и поддержки. Реализация программ ранней диагностики, лечения и реабилитации детей-инвалидов. Эти программы включают обеспечение необходимыми лекарствами, техническими средствами реабилитации и специализированными услугами. Эти меры способствуют улучшению качества жизни детей с инвалидностью и обеспечивают их полноценное участие в жизни общества.

В соответствии с п.1-1 ст.8 Закон Республики Казахстан «Об образовании» государство создает условия для лиц (детей) с особыми образовательными потребностями, способствуя их самосовершенствованию и обеспечивая возможность непрерывного обучения на всех уровнях

образования. Это включает в себя свободное развитие их способностей и предоставление права выбора формы обучения, с учетом их индивидуальных особенностей и потребностей в рамках системы образования [6].

Также государство гарантирует равный доступ к образованию для всех обучающихся с учетом особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей (инклюзивное образование). В школах и дошкольных учреждениях Казахстана создаются специальные условия для обучения детей с инвалидностью. Использование виртуальной и дополненной реальности может создать более интерактивные и погружающие образовательные среды, способствующие лучшему пониманию и усвоению материала для детей с инвалидностью. Это включает доступ к ассистивным технологиям, специализированным учебным материалам и поддержке со стороны квалифицированных педагогов.

Возможности цифровой трансформации в сфере образования выражаются в предоставлении возможности дистанционного обучения. Цифровые платформы позволяют детям-инвалидам получать образование на дому, устраняя физические барьеры и предоставляя доступ к разнообразным образовательным ресурсам. По всему миру создаются образовательные платформы с поддержкой искусственного интеллекта, которые адаптируют учебные материалы в соответствии с индивидуальными потребностями учащихся, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности.

Помимо этого, в процессе обучения детей-инвалидов используются различные ассистивные технологии - это устройства, программное обеспечение и методы, разработанные для облегчения повседневной жизни людей с ограниченными возможностями. Эти технологии помогают компенсировать физические, сенсорные или когнитивные недостатки, улучшая доступ к информации, коммуникации и различным видам деятельности. Среди них можно выделить следующие:

- экранные чтецы: программы, которые преобразуют текст на экране компьютера в речь, помогая людям с нарушениями зрения;
- увеличительные устройства - электронные и оптические устройства, которые увеличивают текст и изображения, облегчая чтение для людей с частичной потерей зрения;
- программное обеспечение для распознавания речи - позволяет пользователям управлять компьютерами и мобильными устройствами с помощью голосовых команд, что особенно полезно для людей с ограниченными возможностями двигательного аппарата;
- тактильные устройства - включают в себя брайлевские дисплеи и клавиатуры, которые помогают людям с нарушениями зрения;
- поддерживающие устройства для общения - используются людьми с нарушениями речи и включают в себя синтезаторы речи и программное обеспечение для общения;
- специальные клавиатуры и мыши - адаптированные устройства ввода для людей с ограниченной подвижностью рук.

Ассистивные технологии играют важную роль в обеспечении равного доступа к образованию, работе и общественной жизни для людей с ограниченными возможностями.

Одним из важных достижений цифровой трансформации общества является внедрение цифровых сервисов для предоставления государственных услуг гражданам онлайн, таких как электронные услуги, цифровые документы и онлайн-платформы для взаимодействия с государственными учреждениями. В качестве примера можно привести портал электронного правительства Республики Казахстан – eGov. Посредством данного портала предоставляется доступ к государственным и социальным услугам для родителей или законных представителей детей-инвалидов, включая оформление различных пособий, получение консультаций и подачу заявлений.

Следует отметить, что устройства и программное обеспечение должны быть разработаны с учетом потребностей детей-инвалидов, например, с возможностью голосового управления или адаптированными интерфейсами.

Высокая стоимость устройств и программ может быть барьером для многих семей. Необходимо внедрение программ субсидирования и льготного обеспечения технологиями.

Необходимо проводить обучение как для детей-инвалидов, так и для их родителей и учителей, чтобы они могли эффективно использовать цифровые технологии.

Важно интегрировать обучение цифровым навыкам в школьные программы, делая их доступными для всех учеников, включая детей-инвалидов.

Неравномерный доступ к высокоскоростному интернету может ограничить возможности использования цифровых технологий в отдаленных или малообеспеченных районах.

Обеспечение постоянной технической поддержки для семей и образовательных учреждений, чтобы решать возникающие проблемы и обеспечивать бесперебойную работу устройств и программ.

Важно рассматривать международные и национальные инициативы, направленные на защиту прав детей с инвалидностью в цифровую эпоху. Государственные программы и стратегии цифровизации должны учитывать потребности детей с ограниченными возможностями, обеспечивая их равноправное участие в обществе.

Для успешной интеграции детей с инвалидностью в цифровое общество необходима разработка и внедрение специальных образовательных программ, направленных на повышение технологической грамотности и адаптацию учебных материалов.

Эти пункты подчеркивают, что исследование и обсуждение вопросов защиты прав детей-инвалидов в условиях цифровой трансформации не только актуально, но и необходимо для создания инклюзивного и справедливого общества.

В результате, успешная интеграция цифровых технологий в жизнь детей с инвалидностью требует комплексного подхода, включающего технические,

образовательные, социальные и правовые меры. Только тогда можно будет в полной мере реализовать потенциал цифровой трансформации для улучшения качества жизни и расширения возможностей детей с ограниченными возможностями.

Список использованных источников:

1. Всеобщая декларация прав человека Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. Конвенция о правах ребенка Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
3. Конвенция ООН о правах инвалидов, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 13 декабря 2006 года и вступившая в силу 3 мая 2008 года // https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf
4. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
5. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» в отношении прав детей-инвалидов (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 мая 2024 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437.
6. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III Об образовании// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&pos=1219;-25#pos=1219;-25

Кувандиков З.О.
Самарқанд мемлекеті
Ш. Рашидов атындағы Университет
Өзбекстан, Самарқанд
kuvandikov67@mail.ru

**ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ:
ОТБАСЫЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК САЛАСЫНДА ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ**

Аннотация. Мақалада бизнес саласында жасанды интеллектті қолданудың ғылыми-практикалық ерекшеліктері, сондай-ақ оның қоғам мен мемлекеттің практикалық өміріндегі маңызы мен мәні туралы түсініктері қарастырылған. Еуропалық Одақтың, Қытай мен Ресейдің жасанды интеллект саласындағы құқықтық тәжірибесі зерттелді және талданды, жасанды интеллект арқылы отбасылық бизнес субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, отбасылық кәсіпкерлік саласында жасанды интеллектті пайдалану, бизнес саласында жасанды интеллектті пайдалану, алгоритм, нейрондық желілер, Нормативтік құқықтық актілер.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ В СФЕРЕ СЕМЕЙНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. В статье рассмотрены научно-практические особенности использования искусственного интеллекта в сфере бизнеса, а также его понятие, значение и сущность в жизни общества и государства. Изучены и анализированы правовая практика Европейского союза, Китая и России в области искусственного интеллекта, даны рекомендации по защите прав и законных интересов субъектов семейного бизнеса посредством искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, использование искусственного интеллекта в сфере семейного предпринимательства, использование искусственного интеллекта в сфере бизнеса, алгоритм, нейронные сети, нормативно-правовые акты

THE POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: LAW ENFORCEMENT IN THE FIELD OF FAMILY ENTREPRENEURSHIP

Annotation. The article examines the scientific and practical features of the use of artificial intelligence in the field of business, as well as its concepts of meaning and essence in the practical life of society and the state. The legal practice of the European Union, China and Russia in the field of artificial intelligence has been studied and analyzed, and recommendations have been made to protect the rights and legitimate interests of family business entities through artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, the use of artificial intelligence in the field of family entrepreneurship, the use of artificial intelligence in business, algorithm, neural networks, regulatory legal acts.

Прежде чем говорить о семейном предпринимательстве, хотелось бы

уяснить само понятие и сущность термина «искусственный интеллект». Искусственный интеллект – это способность искусственных интеллектуальных систем проявлять когнитивные функции: обучаться, в том числе на собственном опыте, подстраиваться под заданные параметры и выполнять задачи, которые ранее были доступны лишь человеку¹.

Человечество именуется себя как вид *Homo Sapiens* (от лат. – человек разумный), акцентируя внимание на значении умственных способностей как в повседневной жизни, так и для самосознания. По словам С.Д. Рассела и П. Норвига – авторов популярного учебника по искусственному интеллекту «Искусственный интеллект: современный подход», впервые опубликованного в 1995 году и многократно переизданного в последующие годы, искусственный интеллект пытается понимать разумные сущности и создавать новые интеллектуальные сущности. «Никто не в состоянии предсказать будущее в деталях, ясно лишь, что компьютеры с интеллектом уровня человека (или выше) окажут огромное влияние на нашу повседневную жизнь и на будущее развитие цивилизации»².

Итак, будем исходить из того, что система искусственного интеллекта – это программно-аппаратный комплекс, способный решать творческие задачи, относящиеся к конкретным предметным областям, знания о которых хранятся в памяти данной системы. Подобная система показывает нам разумное поведение при анализе обстановки и автономном выполнении действий, предпринимаемых ею для достижения определенных целей.

Сегодня возможно использование искусственного интеллекта фактически во всех областях, особенно в бизнесе, субъекты которого, приобретают дополнительные значимые возможности и параллельно освобождаются от огромной доли монотонной работы. Растет уровень автоматизации опасных видов работ, появляются оптимизированные способы реализации продукции, разрабатываются новые стратегии развития производства, облегчается поиск новых участников рыночных отношений.

Преимущества от использования искусственного интеллекта очевидны. Его использование в состоянии повысить производительность труда посредством внедрения искусственного интеллекта, в том числе в виде искусственных нейронных сетей, автономной выработки решений и формирования стратегий развития, что способно повысить рентабельность во всех сферах бизнеса. По преобразующему воздействию технологии искусственного интеллекта сравнивают с электричеством, которое в свое время кардинально изменило производство, выведя бизнес-субъекты на принципиально новый уровень развития. Внедрение искусственного интеллекта в коммерческую деятельность только ускоряет происходящую

---

¹ Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие, 2-е издание. Н. Новгород, ННГУ. 2022. С. 7.

² Russell S.J., Norvig P. Artificial intelligence: a modern approach. Prentice Hall. Englewood Cliffs, New Jersey. 1995. P. 3.

глобальную цифровизацию производства, стимулируя развитие технологической инфраструктуры на территории страны.

Искусственный интеллект уже повсеместно применяется в бизнесе для снижения воздействия человеческого фактора, прогнозирования спроса и поведенческой модели покупателей, роботизации складов, автоматизированной доставки товаров, для оценки кредитоспособности, создания чат-ботов, в том числе голосовых систем обработки запросов клиентов, повышения безопасности операций.

С учетом того, что социально-экономическая подсистема общества вошла в ускоренную трансформацию, серьезное влияние этой трансформацией оказывается и на модели рынков, бизнеса, управления и занятости³. Если несколько лет назад бизнес перешел на мобильные платформы, то сегодня почти любая компания использует возможность ведения дел посредством смартфонов. Те, кто не интегрируют искусственный интеллект в свой бизнес, в недалекой перспективе неизбежно проиграют конкурентам.

Не стоит забывать и о повышающихся темпах роботизации производства. Например, согласно отчетам Международной федерации робототехники⁴, количество промышленных роботов ежегодно растет как минимум на 10%. На предприятиях Китая используется уже несколько миллионов промышленных и коллаборативных роботов. Кроме того, растет и частота использования виртуальных систем искусственного интеллекта, проще говоря, программ с элементами искусственного интеллекта. По результатам многочисленных опросов, все больший процент предпринимателей по всему миру намерены заменить помощников нейросетями.

Внедрение искусственного интеллекта не ограничивается только технологиями производства, меняя саму его организацию и управленческие процессы. Технологии искусственного интеллекта начинают внедряться и в систему корпоративного управления, в частности, в работу советов директоров компаний. Искусственный интеллект помогает разрабатывать стратегии развития компаний, помогает совету директоров предотвращать и минимизировать споры между акционерами и менеджментом. Благодаря искусственному интеллекту повышается прозрачность бизнес-процессов, что является плюсом как для менеджмента компании, так и для ее акционеров, тем самым снижаются издержки на контроль за деятельностью компании.

Так как искусственный интеллект может решать, как минимум, четыре

---

³ Krasadakis G. Artificial intelligence: the impact on employment and the workforce. 2018. URL: <https://medium.com/innovation-machine/artificial-intelligence-3c6d80072416> (дата обращения: 01.04.2024).

⁴ Executive Summary World Robotics 2019. Industrial Robots. URL: <https://ifr.org/downloads/press2018/Executive%20Summary%20WR%202019%20Industrial%20Robots.pdf> (дата обращения: 01.04.2024).

бизнес-задачи⁵: автоматизации бизнес-процессов, получения информации с помощью анализа данных, взаимодействия с клиентами и сотрудниками, а также управления компаниями, то в результате он в состоянии поменять целый ряд моментов деловой практики любого субъекта бизнеса.

Семейное предпринимательство – это бизнес, который, как и другие субъекты бизнеса, сегодня активно внедряет искусственный интеллект в производство и сферу услуг с целью повышения эффективности и получения конкурентных преимуществ. Субъекты предпринимательства стараются использовать возможности технологий управления бизнесом для его развития. Искусственный интеллект меняет способы организации работы и саму работу. Сложные программы и роботы все чаще выполняют задачи, которые ранее выполняли люди. Именно благодаря внедрению искусственного интеллекта в бизнес появилось понятие «алгоритмический менеджмент» или «алгоритмическое управление», которое связано с автоматизацией управленческих процессов. Алгоритмический менеджмент включает сбор различных данных и цифровое наблюдение за работниками, реагирование принятием оптимальных управленческих решений на изменение ситуации в режиме реального времени, причем решения эти принимаются автоматизированно, а оценка эффективности производится на основе выстраивания рейтингов системами искусственного интеллекта⁶.

Можно привести примеры компаний, где искусственный интеллект уже осуществляет полномочия, будучи «назначенным» на руководящие должности или «введенным» в совет директоров⁷. Еще в 2014 году гонконгский венчурный фонд назначил робота в совет директоров, робот «Витал» был назначен туда за его способность определять рыночные тенденции, которые не могли быть оперативно обнаруженными людьми. Этому роботу было дано право голоса как члену правления со статусом наблюдателя, что привело компанию к принятию крайне выгодных инвестиционных решений. Кстати, еще в 2015 году Всемирным экономическим форумом был опубликован отчет, в котором содержалась информация о том, что около половины из восьми сотен опрошенных руководителей высокотехнологичных компаний выступили за

---

⁵ *Hickman E., Petrin M.* Trustworthy AI and Corporate Governance: The EU's Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence from a Company Law Perspective // *European Business Organization Law Review*. 2021. Vol. 22. P. 593–625.

⁶ *Mateescu A., Nguyen A.* Explainer: Algorithmic Management in the Workplace. *Data & Society*. 2019. URL: https://datasociety.net/wp-content/uploads/2019/02/DS_Algorithmic_Management_Explainer.pdf (дата обращения: 01.04.2024)

⁷ Tieto Press Release: Tieto the first Nordic company to appoint artificial intelligence to the leadership team of the new data-driven businesses unit, 2016. URL: <https://www.bloomberg.com/press-releases/2016-10-17/tieto-the-first-nordic-company-to-appoint-artificial-intelligence-to-the-leadership-team-of-the-new-data-driven-businesses-unit> (дата обращения: 01.04.2024).

появление роботов в советах директоров⁸. Сегодня не только Гонконг, но и некоторые другие государства либо государственно-подобные образования разрешили передавать обязанности директоров «контролируемым» роботам⁹.

Появление систем искусственного интеллекта в советах директоров влечет необходимость урегулирования правовых вопросов. Речь идет об ответственности за использование подобных систем, если это, например, привело к убыткам корпоративных инвесторов или кредиторов в результате ошибок, по каким-то причинам допущенных роботами¹⁰. Надо осознавать, что к тому моменту, когда робот-директор станет обыденностью, корпоративное право должно уже выработать комплекс защитных мер как для инвесторов, так и для других лиц, от алгоритмических сбоев либо инициированных системой неправомерных действий, в результате чего был причинен ущерб иным субъектам¹¹.

Перед предпринимательским правом следует поставить и ряд иных вопросов, необходимых к разрешению, а именно: каковы правовые рамки для использования алгоритмов на товарном и фондовом рынках, какие правовые особенности должны учитываться при организации транспортной логистики на основе искусственного интеллекта, как урегулировать отдельные моменты в организации «умных» заводов и тому подобное.

Кстати, электронная коммерция сильно поменяла пути коммуникации экономических субъектов друг с другом, параллельно закрепляя их в различных видах бизнес-моделей по продаже товаров, услуг. Изменились и продолжают меняться не только отношения между такими субъектами как покупатель, производитель, продавец (и фактически – онлайн-платформа), но и взаимодействие этих субъектов с посредниками, среди которых транспортные компании, предлагающие доставку с помощью дронов, финансовые организации, позволяющие использовать электронные кошельки и цифровые валюты¹². Развивающееся законодательство должно эти изменения учитывать.

---

⁸ World Economic Forum «Deep Shift: Technology Tipping Points and Societal Impact», 2015. URL:

https://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC15_Technological_Tipping_Points_report_2015.pdf (дата обращения: 01.04.2024).

⁹ *Möslein F.* Robots in the Boardroom: Artificial Intelligence and Corporate Law / in book: Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence, ed. by Barfield W., Pagallo U. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 2018. P. 649–670.

¹⁰ *Burridge N.* Artificial Intelligence Gets a Seat in the Boardroom // Nikkei Asian Review. 2017. May. URL: <https://asia.nikkei.com/Business/Companies/Artificial-intelligence-gets-a-seat-in-the-boardroom> (дата обращения: 01.04.2024); *Fox J., North J., Dean J.* AI in the Boardroom: Could Robots Soon be Running Companies? // Governance Directions. 2019. Vol. 71 (10). P. 559–564.

¹¹ *Armour J., Eidenmüller H.* Self-Driving Corporations? // Harvard Business Law Review. 2020. Vol. 10. P. 87–116.

¹² Исследование ключевых проблем правового регулирования рынка электронной коммерции. МШУ СКОЛКОВО, 2021. URL: [https://sk.skolkovo.ru/storage/file_storage/aabba6e7-3667-4db5-9f30-ef746b91540a/Research-\(not-full\)-1.pdf](https://sk.skolkovo.ru/storage/file_storage/aabba6e7-3667-4db5-9f30-ef746b91540a/Research-(not-full)-1.pdf) (дата обращения: 01.04.2024).

Если предпринимательская деятельность юридического или физического лица – это череда сделок, то внедрение искусственного интеллекта в бизнес позволяет осуществлять сделки практически автономно¹³, что легко демонстрируется на примере электронной коммерции. Поэтому в Китае, например, где электронная коммерция уже хорошо развита, правовое регулирование поисковых алгоритмов на электронных коммерческих площадках существует с 2019 года, когда был принят Закон Китайской Народной Республики «Об электронной коммерции»¹⁴. Данный закон устанавливает строгий контроль за деятельностью электронных платформ. От операторов онлайн-платформ требуется обеспечить, чтобы результаты внутриплатформенного поиска товаров и услуг были естественными, отражали запросы конкретных покупателей, при этом не учитывая не относящуюся к запросу информацию о них. Вышеназванным Законом «Об электронной коммерции» установлена обязанность субъектов электронной торговли маркировать оплаченный продавцом результат поиска и предложения товаров, которые базируются на использовании метода связанных продаж. Нарушителям требований грозит административная ответственность в виде штрафных санкций, наступающая даже в случаях, когда результаты поиска формируются автоматически на основе самообучающихся алгоритмов. Вина предпринимателя здесь будет заключаться в том, что он не обеспечил контроль за алгоритмами и не устранил внутрисистемные ошибки¹⁵.

Вывод из всего сказанного выше – растущие возможности искусственного интеллекта следует активно использовать и в семейном предпринимательстве, но необходимо совершенствовать способы защиты прав и законных интересов как самих предпринимателей, так и их контрагентов, а также учитывать необходимость изменений в работе правоохранительных органов. Можно выделить следующие области, наиболее подходящие для использования искусственного интеллекта:

1. Превентивная аналитика. Алгоритмы искусственного интеллекта можно использовать для анализа данных, прогнозирования потенциальных рисков и угроз семейному бизнесу. С другой стороны, анализируя закономерности в финансовых данных, рыночных тенденциях или даже в поведении сотрудников, искусственный интеллект может помочь выявить

---

¹³ *Смирнов Е.Н., Поспелов С.В., Нуриев Б.Д.* К вопросу о влиянии цифровых трансформаций на регулирование международной электронной коммерции // Дискуссия. 2021. Вып. 107. С. 26.

¹⁴ Закон КНР «Об электронной коммерции» от 31.08.2018. URL: <http://www.ved.gov.ru/files/images/28102020.pdf> (дата обращения: 01.04.2024).

¹⁵ *Алексеев А.П.* Регулирование использования поисковых алгоритмов в соответствии с Законом КНР «Об электронной коммерции» // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2020. Т. 12. № 2. С. 118–126.

потенциальные проблемы до их обострения, позволяя правоохранительным органам принимать превентивные меры.

2. Обнаружение мошенничества. Искусственный интеллект может использоваться для выявления мошеннических действий в семейном бизнесе. Анализируя финансовые транзакции, поведение сотрудников и другие данные, системы искусственного интеллекта могут отмечать подозрительные действия, чем облегчить дальнейшее расследование.

3. Мониторинг соответствия. Искусственный интеллект может помочь семейным предприятиям обеспечить соблюдение соответствующих законов и подзаконных нормативных актов. Системы на базе искусственного интеллекта могут постоянно отслеживать деловую практику и транзакции, чтобы убедиться, что они соответствуют требованиям законодательства, снижая риск возникновения проблем из-за несоблюдения требованиям закона.

4. Оценка рисков. Искусственный интеллект может помочь в оценке факторов риска, связанных с семейным бизнесом. Анализируя различные данные, такие как финансовые показатели, отраслевые тенденции и внешние факторы, система искусственного интеллекта поможет получить представление о потенциальных рисках, о которых следует знать правоохранительным органам.

5. Поддержка расследований. Инструменты на основе искусственного интеллекта могут помочь правоохранительным органам в проведении расследований, связанных с семейным бизнесом. Алгоритмы обработки естественного языка в состоянии анализировать документы и сообщения и извлекать релевантную информацию, в то время как алгоритмы машинного обучения помогут установить связь между различными данными.

6. Мониторинг безопасности. Системы видеонаблюдения на базе искусственного интеллекта могут усилить меры безопасности для семейных предприятий, обнаруживая подозрительные действия или несанкционированный доступ в режиме реального времени. Эти системы могут помочь предотвратить нарушения в сфере безопасности и защитить конфиденциальную информацию.

7. Отчетность. Искусственный интеллект поможет автоматизировать процесс создания отчетов о соответствии для семейных предприятий, экономя время и ресурсы. Извлекая соответствующие данные и автоматически создавая отчеты, искусственный интеллект позволит гарантировать, что предприятия выполняют требования к отчетности без ручного вмешательства.

В целом, возможности использования искусственного интеллекта, в том числе правоохранительными органами, для защиты прав семейного предпринимательства огромны и могут значительно повысить эффективность,

результативность и точность исследований, усилий по соблюдению требований закона. Однако, для реализации перечисленных возможностей крайне важно обеспечить внедрение систем искусственного интеллекта, разработанных с соблюдением этических норм, на основе принципа прозрачности, и соответствующих правилам сохранения конфиденциальности данных, что немаловажно для повышения уровня доверия к ним субъектов семейного предпринимательства.

Исследование выполнено при финансовой поддержке Европейского Союза в рамках реализации проекта программы Erasmus + Jean Monnet «Регулирование искусственного интеллекта: европейский подход для Центральной Азии» (проект 101124510 – AIREA-CA – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH).

А.Р. Куттығалиева
PhD докторы

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада әйелдерге қатысты жасалатын зорлық-зомбылық мәселелері қарастырылады. Талдау негізінде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық түсінігі, құқықтық қамтамасыз етілу мәселелері, зорлық-зомбылық салдарына саралау жасалады. Әйелдердің құқықтарын қорғаудың құқықтық қамтамасыз етілу мәселелері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі статистикалық мәліметтер негізінде әйелдерге қатысты зорлық- зомбылық түсініктеріне талдау жасалады. Германияның әйелдерді зорлық зомбылықтан қорғау тәжірибесі сараланады.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық, әйелдер, құқық, бала, отбасы, қоғам, конвенция.

Біріккен Ұлттар Ұйымының «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» адам баласы зорлық-зомбылық пен қанауға қарсы көтеріліске мәжбүр болатын жағдайды тудырмау үшін, адам құқықтары заң билігімен қорғалуы керек екендігін бекітті[1]. Жалпы отбасында жасалатын зорлық-зомбылық адам құқықтары, сондай-ақ гендерлік теңдікке елеулі кедергі. Әйелдерге қарсы бағытталған зорлық-зомбылық, гендерлік алалаушылыққа негізделген әлеуметтік құрылымның ажырамас бөлігі болып табылады, ол өз құрбандарын ерекше осал етеді. Көбінесе зорлық – зомбылықтың құрбаны болған әйелдер өз құқықтарын қорғамайды және сот төрелігіне жүгінбейді. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық тек физикалық зорлық-зомбылықты білдірмейді. Бұл әлдеқайда кең және жыныстық, эмоционалдық, психологиялық және қаржылық зорлық-зомбылықты қамтиды. Негізінен

аталған түрлерінің ішінде зорлық зомбылықтың екі негізгі түрі-тұрмыстық және отбасылық зорлық-зомбылықпен және жыныстық зорлық-зомбылық кеңінен тараған.

Халықаралық деңгейде Біріккен Ұлттар Ұйымының Әйелдерге қатысты зорлық зомбылықты түбегейлі жою туралы Декларациясы келесі анықтаманы береді: «әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық» терминінің мағынасы жыныстық белгі негізінде жасалған және әйелдерге физикалық, жыныстық немесе психологиялық залал келтіретін немесе жапа шектіретін кез-келген зорлық-зомбылық іс-әрекеті, сондай-ақ осындай іс-әрекеттерді жасауға қоқан-лоқы көрсету, қоғамдық немесе жеке өмірінде болсын мәжбүрлеу немесе ерікті түрде бостандығынан айыру» [2].

Ғылыми зерттеулер мен шет ел заңнамалары мен тәжірибесін негіздей отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың негізгі элементтеріне мыналар жатады: жақын қарым-қатынаста болуы мүмкін немесе болған адамдар арасында болатын зорлық-зомбылық әрекеттері; серіктесті қорқыныш арқылы бақылауға бағытталған тұрақты мінез-құлық үлгісі, мысалы, зорлық-зомбылық пен қауіп төндіретін мінез-құлықты пайдалану арқылы. Көп жағдайда зорлық-зомбылық мінез-құлық әйелдер мен олардың балаларына билік пен бақылауды жүзеге асырудың бірқатар тактикаларының бөлігі болып табылады және қылмыстық немесе қылмыстық емес болуы мүмкін. Сонымен қатар қауіпті немесе зорлық-зомбылық мінез-құлыққа физикалық, жыныстық, эмоционалдық, психологиялық және қаржылық зорлық-зомбылық болуы мүмкін.

Физикалық зорлық-зомбылыққа ұру, күш көрсету, жұдырықтасу, итеру, баспалдақтан итеру, лақтыру, тепкілеу, қолды бұрау, тұншықтыру, күйік немесе пышақ жарақаты т.б. кіруі мүмкін.

Психологиялық және эмоционалдық зорлық-зомбылық қаржыны бақылау, отбасы мен достарынан оқшаулану, үнемі қорлау, балаларға қорқыту немесе жарақат салу немесе өлімге әкеп соқтыру сияқты бірқатар бақылаушы мінез-құлықтарды қамтуы мүмкін.

Қаржылық немесе экономикалық зорлық-зомбылық басқа адамның ақшасын немесе басқа активтерін мәжбүрлеп бақылауды қамтиды. Ол сондай-ақ жәбірленушінің қандай да бір қаржылық шешімдер қабылдауға қатысуына жол бермей немесе жәбірленушінің жұмысқа орналасуына кедергі келтіріп, қолма-қол ақшаны ұрлауды қамтуы мүмкін. Тәжірибеде әйелдер басым жағдайда бұл зорлық зомбылыққа төзу факторларымен өз өмір сүру жағдайларын жалғастыра береді.

Отбасындағы зорлық-зомбылық-бұл отбасы мүшелері арасындағы зорлық-зомбылықты, сондай-ақ жақын серіктестер арасындағы зорлық-зомбылықты білдіретін кеңірек термин. Ол тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін сипатталған мінез-құлықты қамтиды. Отбасындағы зорлық-зомбылық сияқты, ұлттық тұрғыдан алғанда, отбасындағы зорлық-зомбылықтың кейбір аспектілері ғана қылмыстық құқық бұзушылық болғанымен, жәбірленушіні қорқынышпен өмір сүруге мәжбүр ететін кез-келген мінез-құлық қолайсыз екенін мойындайды.

Жыныстық зорлық-зомбылық немесе жыныстық зорлық-зомбылық зорлауды, порнографияны қарауға немесе оған қатысуға мәжбүрлеуді, жезөкшелікке мәжбүрлеуді және қылмыскердің достарымен жыныстық қатынасқа түсуді қамтуы мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей, әйелдерге қатысты зорлық - зомбылық көбінесе психологиялық, экономикалық және эмоционалдық зорлық-зомбылықтан физикалық және жыныстық зорлық-зомбылыққа дейінгі зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін қамтиды. Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылық адам құқықтарының өрескел бұзылуының көрсеткіші болып қала береді, соның ішінде әйелдер зардап шеккендердің басым көпшілігін құрайды. БАҚ бүкіл ел бойынша зорлық зомбылық оқиғалары туралы күнделікті орын алатындығын хабарлайды.

Әйелдерге қатысты зорлық зомбылық себептері не деген сұраққа, әрине қоғам мүшелері әртүрлі негіздерді атап өтеді, оның ішінде ер мен әйел арасындағы билік пен әртүрлі ресурстардың бірдей бөлінбеуі т.б.

Әрине біз бұл ер мен әйел арасындағы биліктің кімде болуымен байланысты туындамайтынын білеміз. Кей жағдайда тіпті, орын алған зорлық зомбылықты мінездің ауырлығымен байланыстырып, жоққа шығаруға да әрекеттенетіні жасырын емес. Әйелдерге қатысты зорлық зомбылықтың алдын алу, оларды қорғауға қатысты біршама ұлттық және халықаралық нормалар бар. Атап айтқанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы», «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты түбегейлі жою туралы» Декларация, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі және басқа да нормативтік құқықтық актілер. Тұрмыстық зорлық –зомбылық үшін жауапкершілікті қатаңдату жөніндегі қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылық заңнамасына өзгерістер енгізілді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіне енген өзгеріс 19 мамырда, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне енген өзгеріс 1 шілдеден бастап заңды күшіне енді.

Практика көрсетіп отырғандай отбасындағы зорлық зомбылық қорқу, дәрменсіздік, зорлық зомбылықты үнсіз қабылдау, болашағына алаңдаушылық, қоршаған ортаның пікірі деген түсініктермен қатарласып тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамның тұрақты серіктеріне айналуға.

Қазіргі жағдайда заңнамалардың қабылдануы жеткіліксіз болып отыр. 2018 жылы Германияда тағлымдамадан өту кезінде дәл осы жағдайда әйелдерге алғаш көмек көрсету үшін «Frauenhäuser» деп аталатын әйелдерге арналған баспаналар оларға бастапқы кездегі қабылдайтын баспана және қажетті көмек көрсетілетін орын туралы ақпарат алған болатынмын. Бұл зорлық зомбылық көрсетілгенде немесе өміріне қауіп төнген жағдайда қауіптен жасырынып, өмірлік жағдайы туралы ойланып және болашақ өмірі

туралы шешім қабылдауға күш алғанға дейін берілетін алғашқы мүмкіндік. Оған өз бетіңізше қоңырау шалу және бос орын бар-жоғын білу арқылы ақпарат алып орналасуына мүмкіндік беріледі. Ал егер түнгі уақыттарда өз үйінен кету қажеттілігі туындаса, бұл үшін тұрғылықты жері бойынша полицияға хабарласады және орналастырылады. Мұндай баспанаға әйелдер, дініне немесе ұлтына қарамастан, балалармен немесе балаларсыз жүгіне алады. Қауіпсіздік мақсатында баспаналардың мекен-жайлары мен телефондары телефон кітаптарында немесе анықтамалық каталогтарда жарияланбайды, бұл ақпарат құпия болып табылады. «Frauenhäuser»-ға қоныстанған әйел үй шаруашылығын жалғастырады, балаларына қамқорлық жасай алады, азық-түлік сатып алу, тамақ дайындау, тазалау, кір жуу және баспанаға көшкенге дейін жұмыс істеген болса, жұмысқа баруды жалғастыра алады. Жәбірленуші барлық қажетті жиһазбен жабдықталған жеке бөлмеге орналастырылады, оның мөлшері оның жалғыз немесе балалармен бірге тұратындығына байланысты анықталады. Осы мекемеде тұратындарды зорлық-зомбылықтан қорғау үшін оның мекен-жайы жарияланбайды және достары мен туыстарына баруға рұқсат етілмейді. Осындай жағдайға тап болған әйелдермен қарым-қатынас құпталады. Сонымен қатар, баспана қызметкерлері жана жағдайды шешуге көмектесу үшін барлық қажетті қолдауды көрсетуге тырысады. Олар өз-өзіне сенімді болуға, қайтадан өзін-өзі бағалауға көмектеседі, егер әйел жұмыс істемесе, ол әлеуметтік көмек ала алады. Әрине мұндай баспаналар біздің елімізде де болуы керек және мемлекеттік қолдау негізінде немесе демеушілер есебінен болуы тиіс деп санаймын.

Әрине әйелдерге қатысты зорлық зомбылықты отбасының кез келген мүшесі жасауы мүмкін. Мысалы, Орал қаласының өзінде 2023 жылы 7 қылмыстық іс тіркелді, оның ішінде 3 қылмыстық іс 2022 жылы орын алып, 2023 жылға өткен. Атап айтқанда ҚК-тың 99- бабының 1- бөлігі (адам өлтіру) бойынша – 1 қылмыстық оқиға, ҚК-тың 107- бабының 1- бөлігі (денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру) дерегі бойынша 6 қылмыстық іс тіркелген.

Әйелдерге қатысты жасаған құқық бұзушылықтар үшін 2023 жылғы 8 айда 1048 қорғау нұсқамасы шығарылған. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына арналған дағдарыс орталығына» 2023 жылдың 8 айында көмекке 327 адам жүгінген, оның ішінде 66-сы орталықты паналады (23-әйел, 43-бала). Бұдан шығатын қорытынды Қазақстанның түкпір түкпірінде дәл осындай жағдай орын алып отыр. Күнделікті «Facebook», «Instagram», «Телеграмм», «Твиттер» сияқты интернет желілерге республика бойынша қаншама құқықбұзышылық, зорлық зомбылық фактілерінің орын алғандығы жарияланып жатады. Ал, полиция қызметкерлері оқиға орнына келген уақытта жәбірленушілер арыз жазудан бас тартқан жағдайлар қаншама?

Жалпы республика бойынша бүгінде тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына жан-жақты көмек көрсету бойынша дағдарыс орталықтарының саны өте аз.

Әрине зорлық зомбылықтың алдын алу немесе оның қайталанбауына байланысты қолданылып жатқан әдістер де өз нәтижелерін беруде. Мысалы, «ODARA» әдісі. Бұл жақын әлеуметтік қатынастардағы зорлық-зомбылық жағдайларын қарастыратын полиция қызметкерлеріне серіктестің зорлық-зомбылықтың қайталану ықтималдығын бағалауға мүмкіндік беру мақсатында психикалық денсаулық орталығының канадалық зерттеу бөлімі әзірлеген сауалнама. Сауалнама 13 сұрақтан тұрады және тиісті қорытынды жасауға мүмкіндік береді [3].

Соңғы кезде болып жатқан тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасына үлкен қоғамдық резонанс тудырған істер мемлекетіміздегі әйелдерге қатысты зорлық зомбылық заңнаманы күшейтуге негіз болды. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қойды. Заңның мақсаты-әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша мемлекеттік саясаттың құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, институционалдық және ұйымдастырушылық негіздерін жетілдіру. Мақала соңында ана, бала, әке өз алдына мемлекет, ендеше мемлекетті дұрыс басқара білу шағын отбасынан басталады дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы». Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған/
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>
- 2 Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты түбегейлі жою туралы Декларация Бас Ассамблеяның 48/104 Қарарымен 1993 жылы 20 желтоқсанда қабылданды/
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O9300000006>
- 3 <https://polisia.kz/ru/mvd-aprobiruet-novyie-metodiki-zashhity-zhenshhin-ot-nasiliya>

Қалмырза Ғ.М

«Тұран» университеті «Құқықтану және халықаралық құқық»

кафедрасының оқытушысы.,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

g.kalmyrza@turan-edu.kz

ҚАЗАҚСТАНДА КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Мақалада мемлекет нарық субъектілерінің кәсіпкерлік еркіндігін қорғай отырып, бәсекенің дамуына бақылау жасайтындығы, іс жүзінде мемлекеттің бұл функциясын бәсекені қорғау және дамыту агенттігі жүзеге асыратындығы айтылады. Сондай-ақ аталған уәкілетті органның бәсекелестікті қорғау мақсатында монополистік қызметті шектеу, тұтынушылардың құқықтарын қорғау басты міндеті екендігі қарастырылады. Мемлекеттің кәсіпкерлерді қолдауының нәтижесінде көптеген нәтижелі жұмыстардың атқарылғандығы, атап айтсақ, кәсіп ашамын деген азаматтарға грант беріліп, жұмыс орындарының ашылып, халықтың жұмыспен қамтылуы, соның арқасында жұмыссыздық мәселесі азайып, қылмыстылықтың азаюуына алып келгендігі айтылған.

Түйін сөздер: бәсеке, монополия, кәсіпкерлік, тұтынушы, жосықсыз бәсеке, жұмыссыздық

ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В статье говорится, что государство контролирует развитие конкуренции, защищая свободу предпринимательства участников рынка, фактически эту функцию государства выполняет Агентство по защите и развитию конкуренции. Также считается, что основной задачей этого органа является ограничение монополистической деятельности и защита прав потребителей в целях защиты конкуренции. В результате государственной поддержки предпринимателей проделана большая плодотворная работа, в частности предоставлены гранты желающим начать свой бизнес, созданы рабочие места, что привело к снижению уровня безработицы и преступности.
Ключевые слова: конкуренция, монополия, предпринимательство, потребитель, недобросовестная конкуренция, безработица.

LEGAL REGULATION OF BUSINESS ACTIVITIES IN KAZAKHSTAN

The article says that the state controls the development of competition, protecting the freedom of entrepreneurship of market participants, in fact, this function of the state is performed by the Agency for the Protection and Development of Competition. It is also believed that the main task of this body is to limit monopolistic activities and protect consumer rights in order to protect competition. As a result of state support for entrepreneurs, a lot of fruitful work has been done, in particular, grants have been provided to those wishing to start their own business, jobs have been created, which has led to a decrease in unemployment and crime.

Key words: competition, monopoly, entrepreneurship, consumer, unfair competition, unemployment.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 24 бабының 1ші тармағына сәйкес әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар. Әрине азаматтардың немесе заңды тұлғалардың кіріс әкелетін кез келген қызметі заңның шеңберінде болуы тиіс. Азаматтардың, заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, өнімді өндіру, сату, жұмыстарды орындау және қызметтерді көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке меншік құқығына негізделген дербес, бастамашыл қызметі – кәсіпкерлік деп аталады. [1]

Бүгінде кәсіпкерлікті дамыту және ынталандыру мақсатында мемлекет кәсіпкерлік субъектілеріне сенім артып, көптеген жағдайлар жасап отыр. Осыған байланысты, 2013 жылы 9 қыркүйекте ҚР Үкіметі және «Атамекен» Одағы қазақстандық үкіметтік емес ұйымның бірлескен шешімімен ҚР-ның Ұлттық кәсіпкерлер палатасы құрылған. 2015 жыл 27 наурызда «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы болып ресми қайта тіркелді. Ұлттық кәсіпкерлер палатасының қызметі елімізде іскерлік және инвестициялық ахуалды жақсартуға, тұрақтылықты нығайтуға, елде отандық, сондай-ақ шетел инвесторларының бизнес жүргізуіне қолайлы жағдайларды дамытуға бағытталған. Ұлттық кәсіпкерлер палатасы кәсіпкерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды, өңірлерде кәсіпкерлік қызметке жасалынған жағдайлардың, кәсіпкерлік белсенділіктің қоғамдық мониторингін жүргізеді, кәсіпкерлікті дамыту мен қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларға қатысады, отандық өндіріске қолдау көрсетеді, кәсіпкерлік салада мамандар дайындайды, қайта дайындайды және біліктілігін арттырады. [2] Яғни, елімізде кәсіпкерлікті дамытудың, қолдаудың үлгі боларлық мысалдары жеткілікті. 2020 жылғы қаңтардан бастап, микро және шағын бизнес субъектілеріне тексеріс жүргізуге үш жылға тыйым салуы, коронавирус індетінің таралуына байланысты бизнес субъектілерін салықтан босатуы, кәсіпкерлерге қайтарымсыз несиенің берілуі - кәсіппен айналысамын деген азаматтарға үлкен көмек. Президентіміз Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына үндеуінде шағын және орта бизнестің дамуына кедергі келтіретін әрекеттер мемлекетке қарсы қылмыс деп танылуы тиіс деп айтады. Сонымен қатар көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимылды күшейтіп, капиталды сыртқа шығаруға, салық төлеуден жалтаруға қарсы күресті жандандыру қажеттігін айтады. [3]

Мемлекет нарық субъектілерінің кәсіпкерлік еркіндігін қорғай отырып, бәсекенің дамуында қорғайды. Іс жүзінде мемлекеттің бұл функциясын

монополияға қарсы орган орындайды. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылы 29 қазанда қабылданды. ҚР-да Кәсіпкерлік кодекс қабылдағанда, оның құрамына монополияға қарсы заңнама «Экономикалық бәсеке» деген атаумен 4 тарау ретінде енгізілді. Сонымен бірге ҚР Кәсіпкерлік Кодексінде «монополияға қарсы заңнама» деген термин мүлдем қолданылмайды. Оның орнына бәсекені қорғау саласындағы заңнама деген термин қолданылады. Бірақ аталған терминдер бірдей ұғымдар, яғни синонимдер.

Бәсекені қорғау және оны дамыту саясатының негіздері ҚР-ның Конституцияның 6-бабында нарық қатысушыларының меншік нысанына қарамастан ҚР-да мемлекеттік және жеке меншік тең дәрежеде қорғалады деп бекітілген. ҚР-ның Конституциясының 26-бабында әркімнің экономикалық қызметке қатысуына құқығы көрсетілген, сондай-ақ монополияға бағытталған әрекеттерге шектеу, жосықсыз бәсекеге тиым салу көзделген.

Заң жосықсыз бәсекеге тиым салып, монополиялық қызметке шектеу қойылғанмен, нарықта монополистік іс-әрекеттерді және жосықсыз бәсекенің түрлерін көптеп кездестіруімізге болады.

Жалпы, монополистік қызмет ҚР-ның Конституциясымен, ҚР-ның Кәсіпкерлік Кодексімен реттеледі әрі шектеледі. Яғни, монополистік қызметке тиым салынады деген норма жоқ. Монополиялар нарықтық экономикаға зиянды. Олар еркін бәсекелестікке кедергі жасайды. Олар бағаны көтереді және өндірісті азайтады, негізсіз артық пайда алады және белгілі бір тұтынушылар топтарын кемсітеді. Сондықтан елімізде монополияны не жоятын, не шектейтін арнайы мемлекеттік орган құрылған. Қазақстанда мұнымен Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі айналысады.

Қазақстан Республикасының Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін, бәсекелестікті қорғау және монополистік қызметті шектеу саласында басшылықты, мемлекеттік монополия саласына жатқызылған қызметті бақылау мен реттеуді, сондай-ақ тауар биржалары саласындағы қызметті мемлекеттік бақылауды және лицензиялауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады.

Қазақстан Республикасының Бәсекелестікті дамыту және қорғау агенттігі бәсекелестікті қорғау мақсатында қоғамдық қатынастарды реттеу, монополиялық қызмет түрлерін шектеу және тұтынушылардың заңды құқықтарын қорғау міндетімен айналысады. ҚР-ның Кәсіпкерлік Кодексі шеңберінде тауар нарығындағы басымдық пен монополиялық жағдайларды теріс пайдалануға жол бермеу және оның алдын алу агенттікке жүктелген басты міндеттердің бірі болып саналады.

Монополия бизнес субъектісінің белгілі бір тауар нарығында толық үстемдік еткенде пайда болады. Монополияның табиғи және мемлекеттік деген түрлері бар. Табиғи монополияға мұнайды, мұнай өнімдерін, газды тасымалдау, электр және жылу энергиясын беру және бөлу, магистральдық теміржол желілерін, порттарды, әуежайларды, аэронавигацияны, кабельдік каналдарды жалға беру қызметтерін көрсету; сумен жабдықтау және канализацияны жатқызамыз. Мемлекеттік монополияға тек мемлекет қана жүзеге асыра алатын қызмет түрлері жатады. Мысалы: өнертабыстарды, өнеркәсіптік үлгілерді қорғау, тауар таңбасын қорғау саласы, дәрілік заттардың сараптамасы, міндетті мемлекеттік тіркеуге жатпайтын жылжымалы мүлік кепілін тіркеу және т.б. қызмет түрлері жатады.

Монополия дегеніміздің өзі гректің «monos» жалғыз, «polio» сатамын деген сөзінен шыққан, яғни нарықта жалғыз сатушы деген мағынаны білдіреді. Монополия жеке өндіруші тауар нарығын бақылап және сол нарықта үстемдік орын алған кезде пайда болады. Монополияның мақсаты- нарықта баға мен өндіріс көлемін бақылау арқылы жоғары табысқа қол жеткізу.[4]

Монополиядан басқа тауар нарығында үстем жағдай деген термин бар. Осыған байланысты біз экономикалық әдебиеттерде немесе тәжірибеде «үстем» деген сөздің орнына «монополия» сөзі жиі қолданылатынын байқаймыз. Белгілі бір тауар нарығында үстемдік ететін шаруашылық субъектілері монополистер деп аталады. Егер нарықта адал бәсекенің дамуына ықпал ететін болсақ, монополистердің нарықтағы үлесі азаяды. Нарықта барлық бизнес субъектілерінің заң шеңберіндегі кәсібінің өркендеуін мемлекет қолдап, қолайлы жағдайлар жасап, бәсекелестік қарқынды дамуда. Бәсекелестік жоқ жерде тұлға жақсы ұйықтайды, бірақ өте нашар өмір сүреді демекші, бәсеке бар жерде даму, алға жылжу болады. Бәсеке (лат. concurrere) — жақсы нәтижеге жету үшін жүргізілетін экономикалық жарыс, шаруашылық жүргізудің қолайлы жағдайына ие болу үшін, пайданы мол алу үшін тауар өндірушілердің бір-бірімен күресі деген ұғымды білдіреді.

Қазіргі уақытта монополияға қарсы күрес органдары азық-түлік нарығындағы, мұнай өнімдері және цемент нарығындағы бағаның негізсіз қымбаттауына және тауар тапшылығына жол бермеу үшін жұмыс жасап келеді.

Сондай-ақ, аталмыш заң мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке араласа беруіне тосқауыл қойып, монополияға қарсы органдардың кез келген тексеріс жүргізуіне тыйым салды. Қазақстанның ішкі нарығы монополистік топтардың қолында, әділ бәсекелестікке жол бермейді деген пікір бар. Қалыптасқан объективті жағдайларға байланысты бүгінде кейбір экономика құраушы салалар монополиялық болып қалуда. Оған темір жол саласы, отын-энергетикалық кешені және телекоммуникациялық жүйе кіреді. Жалпы

алғанда рынок субъектілерінің басым ықпалы монополияға қарсы күрес органдарының бақылауында болып саналады. Біздің Конституциямызға сәйкес монополиялық қызметке тыйым салынбаған, тек оны жүргізуді шектеу ғана қарастырылған. Мұндай шектеулер нарықта басым және монополиялық артықшылықтарға ие субъектілердің ортақ іске кесірін тигізбеу жағдайын реттейді. Ел Үкіметі соңғы уақытта салаларды монополиядан арылту және бәсекелестікті дамыту мәселелеріне ерекше көңіл аударып келеді.

Қоғамдық маңызы бар нарықтарда жұмыс істейтін кәсіпкерлер баға белгілеу тәртібін сақтауға және монополияға қарсы органдарға есеп беруге міндетті. Монополияға қарсы күрес саласы экономикамыздың дамуымен және қайта жаңғыруымен бірге жетілдіріліп келеді. Ел нарығында бәсекелестіктің дамуы өз-өзінен болып жатқан шаруа емес, бәсекені дамыту және қорғау агенттігінің қызметінің нәтижесі. Халықтың әл-ауқатын жақсартудың басты шараларының бірі еркін бәсекелестікті дамыту екендігі бәрімізге белгілі.

Кәсіпкерлікті дамыту және оны ынталандыру үшін кәсіпкерлер мен мемлекет арасында өзара байланыс орнатылған және ол арнайы заң актілерімен реттеледі. Мемлекет пен кәсіпкерлер арасындағы байланыс нығайған сайын нәтижелі жұмыстар саны да артып келеді. Әсіресе аймақтардағы екі жақты қарым-қатынастың жемісін ел көріп отыр. Мемлекеттің кәсіпкерлерді қолдауының нәтижесінде, бірқатар жұмыс орындары ашылып, халық жұмыспен қамтылуда. Халық жұмыспен қамтылды деген сөз елде қылмыстылықтың тамырына балта шабылып, құқықтық мәдениеттің қалыптасып тәртіптің орнауы деген сөз. Өйткені, жұмысы бар азаматтың құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға бос уақыты болмайды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ. Режим доступа URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375>
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы туралы 2013 жылғы 4 шілдедегі № 129-V Заңы. Режим доступа URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000129>
3. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына үндеуі 2022 жылғы 7 қаңтар. Режим доступа URL: <https://akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-undeui-70434>
4. Маштабет В.А. Пути повышения конкурентноспособности экспортной продукции. Переиздание- К., "Наукова думка", 2016. С.25-29

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
«Құқықтану» мамандығының 1-курс магистранты

Х.Н. Қуандық

Жетекшісі: PhD докторы, азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және
еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы

Д.У. Рыскалиев

НЕКЕ ЖӘНЕ ОТБАСЫ ДАУЛАРЫН ҚАРАУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін. Мақалада азаматтардың арасында неке және отбасы қатынасында туындайтын дауларды соттардың қарауында туындайтын мәселелер мен неке және отбасы саласындағы заңнама нормалары талдауға алынды.

Резюме. В статье дается анализ законодательных норм о браке (супружестве) и семье, а также рассматриваются проблемные вопросы рассмотрения гражданских дел о брачно-семейных спорах.

Summary. The article provides an analysis of legislative norms on marriage (matrimony) and family, and also discusses problematic issues in the consideration of civil cases regarding matrimonial disputes.

Неміс философы Артур Шопенгауэрдің «Үйлену дегеніміз – өз құқығыңның жарымын азайтып, міндетіңді екі есе көбейту»- деген қанатты сөзі бүгінгі таңда да өз өзектілігін жоймаған. Қазіргі таңда отбасын құру мақсатында бас қосқан жандардың өздерінің құқықтары мен міндеттерін ашып, келісіп алмағандығынан және де менталитет пен салт-дәстүрдің күнделікті өмірге деген әсерінен неке бұзылып, отбасылық даулар туындауда.

Қазақстан Республикасының (әрі қарай ҚР) Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексіндегі ұғымдарға сүйенсек: неке (ерлі-зайыптылық) – ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді туғызатын, отбасын құру мақсатында Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімімен жасалған еркек пен әйел арасындағы тең құқықты одақ болса, ал отбасы – некеден (ерлі-зайыптылықтан), туыстықтан, жекжаттықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасы қатынастарын нығайтып, дамытуға септігін тигізуге арналған мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы болып табылады.

Яғни некеге отыру тек екі адамның шешімі болып табылса, ал отбасы болу сол шешім қабылдаған адамдармен қандай да бір туыстық қатынаста «келісімсіз» болуды көздейді. Егер де логикалық тұрғыдан санасақ келісімсіз қатынасқа түскен тұлғалар (туыстар) арасында дау туындау ықтималдылығы көп болуы тиіс, алайда көп жағдайда аталған санаттағы даулар шешім қабылдап, келісімге келіп некеге отырған ер мен әйелдің арасында туындайды.

Неке бұзу істерінің болуы заңдылық. Қанша жерден салт-дәстүр мен менталитетіміз оны қастерлесе де, ол ер мен әйелдің арасындағы «ауызша шарты» екенін факті деп қабылдауымыз қажет.

Сонымен қатар соңғы жылдары тіркелмеген «азаматтық» деп саналатын некенің таралу үрдісі байқалады. Алайда «азаматтық некеге» түскен тараптар құқықтық тұрғыдан қорғалмайды. Осындай неке түрінен туылған балалардың аналарының әкелікті тануы не болмаса үш жасқа дейін баланы қарайтын тараптың алимент алуға құқығы, жылдар бойы тіркеусіз некеде тұрып ортақ ақшаға алынған мүлікті «ортақ» деп тану бойынша құқықтарын заң қорғамайды. Әрине «қазақта бұндай болмаған», не болмаса «қазіргі заманның теріс ағымы»-деп олқылықты жауып қою оңайырақ. ҚР Конституциясының 14-бабына сәйкес «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең». Неке қатынастарында теңдікке жету неліктен қиын? «Жетімін жылатпаған, жесірін қаңғыртпаған» қазақ халқы үшін бұл көрсеткіштерді азайту жолын іздеу ауадай қажет. Алайда санын азайтамыз деп соттардың істерді қарау сапасының төмендемеуі мен тараптардың Конституциялық құқықтарының қорғалуын қамтамасыз ету қажеттіліктерін естен шығармауымыз тиіс. Аталған мақсатты орындау үшін күнделікті сот тәжірибесінде қаралатын аталған санаттағы істерді қарау бойынша ұсыныстар енгізуіміз қажет.

ҚР Жоғарғы Сотының 23 тамыз 2023 жылғы 2020-2022 жылдардағы аудандық және оған теңестірілген соттардың неке және отбасы даулары санатындағы істерді қарау туралы қорытуына сүйенсек 2020 жылы-64516, 2021 жылы-80148, 2022 жылы-82004 аталған санаттағы даулар бойынша талап қою мен арыздар түскен. Яғни біз жыл сайын отбасы дауларының санының көрсеткіштерінің артқанын байқай аламыз. Сонымен қатар, Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодекстің 17-бабына сәйкес кәмелетке толмаған ортақ балалары жоқ ерлі-зайыптылардың некені бұзуға өзара келісімі кезінде және бір-біріне мүліктік және өзге де талаптары болмаған кезде тіркеуші органдарда неке (ерлі-зайыптылық) бұзылатынын естен шығармауымыз қажет.

Соттылықтың жалпы қағидасы бойынша АПК-нің 29-бабына сәйкес некені бұзу туралы талап қою жауапкердің тұрғылықты жері бойынша сотқа

беріледі. Кәмелетке толмаған балалар талап қоюшымен бірге тұрған жағдайда, талап қоюлар талап қоюшының тұрғылықты жері бойынша берілуі мүмкін (АПК-нің 30-бабының жетінші тармағы).

2023 жылдың 1 қыркүйегінен бастап кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі ауданаралық соттар ортақ балалары бар отбасылардың неке және отбасы дауларын қарайды. Аталған соттардың облыс бойынша санаулы болуы тараптардың іске қатысу бойынша жол шығындарын өндіру туралы талап соммаларының көбеюіне әкелуі мүмкін, алайда істер онлайн форматта қаралуы әбден мүмкін, ол судьялардың істерді қарау ерекшеліктеріне байланысты. Аталған соттардың актілерінің қарар бөлігінде толыққанды барлық жағдайлар мен талаптар бойынша шешім шығару тәжірибесін талдау әлі ерте. Аудандық және оған теңестірілген соттарға қарағанда қарайтын істер саны аз кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі ауданаралық соттар аталған санаттағы істерді сапалы әрі жан-жақты қарайды деген үміттемін.

ҚР Ақпарат және Қоғамдық Даму министрлігінің 2022 жылы жарыққа шыққан «Қазақстандық отбасылар» Ұлттық баяндамасына сәйкес 2018 жылы-137797, 2019 жылы-139504, 2020 жылы-128839 неке қиылған екен. Баяндамада көрсетілген жылдары неке бұзу көрсеткіштері де көрсетілген, атап айтсақ, 2018 жылы-54797, 2019 жылы-59796, 2020 жылы-48002 болып табылған. Қазақстанда жалғызбасты аналардан тұратын 42730 отбасы тіркелсе, жалғызбасты әкелерден тұратын-68286 отбасы бар екен. Ұлттық баяндамада неке бұзу туралы ерлі зайыптылар неке құрғаннан кейін 1-4 жыл және 5-9 жылдар аралығында жүгіну көрсеткіші көп екенін көрсеткен. Яғни ерлі зайыптылардың некеге отыру алдында өз құқықтары мен міндеттерін, талаптарын ашып белгілеп алмауы отбасылық даулардың көбеюіне себеп.

ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі ұлттық статистика бюросының ақпараты бойынша 2018-2020 жылдар аралығында Қазақстанда 18 жасқа толмаған серіктестер арасында ерте жаста некелесу санының өсуі байқалды. Бірақ 2019 жылдан бастап ерте жаста некелелесу санының азаюы тіркелді. Бұл ретте, мұндай некеге күйеу жігіттерге қарағанда қалыңдықтар жиі отырған:

- 2017 жылы 48 күйеу жігіт, бірақ 1009 қалыңдық,
- 2018 жылы 57 күйеу жігіт, бірақ 987 қалыңдық,
- 2019 жылы 70 күйеу жігіт, бірақ 984 қалыңдық,
- 2020 жылы 72 күйеу жігіт, бірақ 919 қалыңдық,
- 2021 жылы 57 күйеу жігіт, бірақ 862 қалыңдық.

Қазақстанда жасөспірімдер арасында ерте жаста бала туу проблемасы бар және оның өңірлік ерекшелігі бар екенін атап өту маңызды, қыздардың бірінші баласын 15-19 жас аралығында ең көп туғандар Түркістан облысында

– 33,39 және Жамбыл облысында – 33,25 және Маңғыстау облысында – 33,14 тіркелді. Көбінесе жасөспірім қыздардың кәмелеттік жасқа толмай бала тууының аз көрсеткіші Астана қаласында-10,71 және Алматы қаласында – 11,82. Толықтай әрекет мен құқық қабілеттілігі жоқ тұлғалар некеде өз құқықтарын қорғау мен болашақ баласының құқығын қорғай алуы күмән тудырады.

Қазақстандық әйелдер (еңбек нарығындығы жұмыс істейтіннің жалпы санының 48,5%) жұмысты да, ана болуды да бірге алып жүреді. Ал әкелер (анасы үй шаруымен айналысқанда) отбасын асырау үшін екі-үш жұмысты қатар атқарады. Өкінішке орай, қоғамдық кеңістікте кең таралған ата-ананың шаршауы мен күйзеліске түсу құбылысы белең алған. Алайда аталған құбылысты зерттеу, оның шешім жолдарын табу, көмекті қолжетімді ету мүмкін болмай тұр. Мысалы аналардың өздеріне қол салуы, немесе анасының баласын терезеден лақтырып жіберуі өте қорқынышты жағдай. Әрине сот пен құқық қорғау күйзеліспен күресе алмайды, бірақ тараптарға әділетті шешімі мен заң қорғауында болу сезімін білдіре алады. Дамушы елдер қатарындағы Қазақстанда қоғамдық институттар әлі толық қалыптаспаған. Мысалы тұрғын үйлердің қымбаттылығы оған қол жеткізу үшін ондаған жылдардың табысы қажет. Неке бұзылғаннан кейін бөліске тұрғын үйдің дау туындау себебіне айналуы осыдан.

Жалғызбасты аналар мен әкелерге мемлекет тарапынан арнаулы жәрдемақы тағайындалмаған, жәрдемақы тек асыраушысынан айырылған отбасылар мен көпбалалы отбасыларға беріледі. Бүгінде нарықтық экономикадағы Қазақстанда бала өсіру өте қымбат. Сондықтан да баланың әкесін анықтау, одан алимент өндіру, тіпті бала кәмелетке толғаннан кейін де 21 жасқа толғанға дейін оқу кезеңіне алимент өндіру істері осы себептен туындайды. Қоғамымызда бала некеде туылсын, туылмасын оны толықтай асырап бағуға экономикалық тұрғыдан қамтамасыз ете алатын ата-аналар аз. Өз міндетін атқару үшін сот актісінің шығуын күтетіндер де жеткілікті.

Ортақ баламен кездесу кестесін бекіту істері бойынша тараптар көбіне арнайы органға бармай, қарсы тарапқа хабарламай бірден сотқа жүгінетін кездері болады. Аталаған талап қоюлар заң талаптарына сәйкес қайтарылады. Азаматтық іс жүргізуде тараптар адвокаттың немесе өкіл арқылы талап қоюды құрау үдерісін арттыру арқылы соттардың талап қоюларды қайтару ұйғарымдарының санын азайтып, істердің мәні бойынша сапалы қаралуын қамтамасыз ете аламыз.

Аталған санаттағы даулардың санын азайту және соттармен оларды қарау сапасын арттыру үшін заңнамаға өзгерістер енгізу үшін келесідей ұсыныстарды атап айтқым келеді:

Біріншіден, әлемде кеңінен қолданылатын және де көптеген даулардың шешімі көрсетілетін-неке шарты. Некеге отыратын адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі және ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады. Неке шартында некеде туған немесе асырап алынған балалардың мүліктік құқықтары көзделуі мүмкін. Ол неке қию мемлекеттік тіркелгенге дейін де, некеде тұрған кезеңіндегі кез келген уақытта да жасалуы мүмкін. Неке келісімшарты ажырасудың себебі болуы мүмкін деген жалған сенімнен бас тартқан жөн, әлемдік тәжірибе неке шартын жасасу көп жағдайда некенің бұзылуын болдырмайтынын дәлелдейді. Шарт жазбаша түрде жасалып, нотариуспен расталуы қажет. Аталған шартты жасау мен мәмілеге келу ерлі зайыптылардың ортақ мүлкін бөлу туралы, үш жасқа дейін баласы бар жұбайын асырап-бағуға алимент өндіру не болмаса алименттен бөлек ақша соммасын өндіру туралы азаматтық істерді қарауда көп көмегін тигізер еді. Некеге отырар алдында азаматтық хал актілерін тіркеу бөлімінде аталған құқықтық шартты бекітудің тиімді тұстары туралы жұбайларға хабарланса және некедегі кезең барысында оны жасап, бекіту құқықтары туралы түсіндірілсе, бәлкім даулар саны да азаяр ма еді.

Екінші ұсыныс: егер де ата-ананың біреуі кәмелетке толмаған баланы асырап бағу үшін алимент өндіру бойынша бұйрықтық тәртіппен сотқа жүгінген жағдайда, тараптарға сот бұйрығымен қоса оны орындаудан қайтарып алу туралы құқықтық салдары туралы хабарлама қоса жіберілуі қажет. Себебі тәжірибеде алғаш рет неке бұзу туралы талабымен сотқа жүгінгенде, тарап алимент өндіру туралы бұйрық шығару арызы сотқа бірге жібереді. Аталған арыз бойынша бұйрық үш жұмыс күні ішінде шығарылса, неке бұзу туралы іс екі-үш ай мерзімінде қаралады, кейде тараптар татуласып іс қараусыз қалдырылып жататын жағдайлар орын алады. Ал алимент өндіру бойынша сот бұйрығын өндіріп алушылар бірден орындауға ұсынады да, жұбайымен татуласқаннан кейін «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» ҚР-ның 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңының 48-бабының талабына сәйкес өндіріп алушының өтініші негізінде қайтарып алып жатады, және де аталған Заңның 49-бабының талабына сай атқарушылық өндіріс аяқталды деп танылады. Егер де жылдар өте келе сот шешімімен неке бұзылса, алимент өндіру туралы сот бұйрығы бар деп (ҚР АПК-нің 151-бабының 1 тармағының 3) тармақшасына сәйкес «төреліктің нақ сол тараптар арасындағы нақ сол нысана туралы және нақ сол негіздер жөніндегі дау бойынша қабылданған шешімі болса және бұл туралы сотқа белгілі болса») сот бұйрықты қайта шығарудан бас тартуы мүмкін.

Үшінші ұсыныс: қоғамымызда өзекті болып тұрған отбасылық зорлық-зомбылықты азайту мақсатында шарт және де Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодекстің 19-бабының 3-тармағында көзделген 1 ай уақыт мерзімі сақталмай қысқа мерзім аралығында қаралып, сот шешімі шығарылса. Неке бұзу көрсеткіштерінің көбеюіне зорлық-зомбылықты азайту мен адам өмірін сақтап қалу себеп болса көз жұмуға болады деп санаймын.

Төртіншіден, ата-аналық құқықты шектеу, ата-аналық құқықтан айыру, бала асырап алу, бала асырап алуды жарамсыз деп тану бойынша мүдделі тұлға ретінде қатысатын қамқоршылық және қорғаншылық органдарын бөлек институт ретінде шығару қажет деп санаймын. Аталған орган аудандық білім бөлімі жанында пайда болып, қызметін жүргізеді және де көп жағдайда 1-2 әдіскерлер аудан бойынша тек қорғансыз балалармен ғана емес, ата-анасы бар барлық балалардың құқықтарын қорғауға міндетті және де көптеген мемлекеттік қызметті көрсете отыра, аудандық әкім жанындағы кәмелетке толмағандар істері жөніндегі комиссияның қызметін жүзеге асыруға мәжбүр. Аталған органды жеке бөлім ретінде шығарып, оған бесаспап 1-2 маманды ғана емес, әр салада баланың құқығын қорғайтын мамандарды тарта отыра біз аталған істерді қарау барысында сапалы дәлелдемелер мен орнықты позициямен балалардың құқығын қорғай аламыз деп санаймын.

Қазақстандық ресми статистика сайты stat.gov.kz сайтының мәліметіне сүйенсек 2023 жылғы әлеуметтік сауалнама бойынша халық өртке қарсы қызметке сенетін адамдар үлесі-72,3% құраса, сот жүйесіне сенетін адамдар үлесі бар болғаны 55,2% құраған. Алайда егер де сот жүйесінде жасалып жатқан ауқымды жұмыстар бойынша халық арасында БАҚ-арқылы ашық көрсетілсе және де соңғы 10 жылдағы сот жүйесіне енген елеулі өзгерістердің тиімді тұстары жарнамаланып, судьялар өзінің шығарған актілері бойынша түсіндіру жұмыстарын тек сот залындағы тараптарға ғана емес мақалалар мен сұхбаттар арқылы әлеуметтік желіге жарияласа, аталған көрсеткіш көбеюі мүмкін.

Заңды оңтайландыру аталған істердің санын азайтатыны күмәнді. Алайда, ол істердің сапалы қаралуына әсер етуі мүмкін. Даулар саны қоғамдағы неке мен отбасы институттарының нығайтатын жан-жақты факторлар дамымайынша жыл сайын арта береді. Істердің санының азаюы тек ерлі-зайыптылардың қатынасына ғана емес сонымен қатар олардың «одағының» туыстары мен айналасындағы адамдарына, экономикалық тіпті әлеуметтік факторларға да тәуелді. Біз осы институттың заңдық тұрғыда қорғалуы үшін өз үлесімізді қосуға міндеттіміз деп санаймын.

Пайдаланылған сілтемелер:

1. https://www.gov.kz/uploads/2022/12/30/cf119493736caaf9140cc747f31c27f9_original.19265075.pdf
2. https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/nekeni_buzu_turaly_ister_boyynsha_sot_praktikasyn_korytu.pdf
3. <https://stat.gov.kz/>
4. <https://adilet.zan.kz/kaz>

Омиртай Р.

Әл- Фараби атындағы ҚазҰУ
Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу
және еңбек құқығы кафедрасының
аға оқытушысы, з.ғ.к., АҚАА
адвокаты

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ БАСТЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бала құқығын қорғау қазіргі таңда халықаралық және ұлттық құқық тұрғысынан күн тәртібінен түспей келе жатқан басты мәселелердің бірі. Бала құқығын қорғаудың нақтылы қандай мәселелеріне басымдық беру қажет? Яғни, елімізде бала құқығын қорғау саласында қандай түйткілді мәселелер бар екендігін зерттеу осы ғылыми еңбектің негізгі мақсаты болып табылады. Әрине, бала құқығын қорғаудың заңи тұрғыдан жүзеге асуы, құқықтық тұрғыдан реттелуі кезінде туындайтынын қандай мәселелер бар екеніне, сол мәселелерді шешу үшін қандай нақтылы қадамдар жасау қажеттігіне бас назар аударуымыз қажет.

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда бала – отбасының мүшесі. Дегенмен, отбасы жоқ, балалар үйінде тәрбиеленіп жатқан балалар бар, сонымен қатар ата-аналық құқығынан айырылғандықтан, олардан бөлек өмір сүріп жатқан балалар да бар. Әсіресе, ата-аналық құқығынан айыру мәселесі, отбасындағы барлық балаға қатысты ма, әлде ішіндегі бірнеше балаға қатысты ма? Деген сұрақтар тәжірибеде көптен туындайды. Бұл сұраққа келгенде бір отбасының кейбір баласына ата аналық құқықты сақтап қалып, таңдамалы балаға ғана қатысты аналық немесе әкелік құқықты сақтап қалу туралы ата аналардан жиі өтінішхаттар соттарға келіп түсіп жатады. Мұндай жағдайда соттар ата аналық құқықтың бір отбасындағы барлық балаға ортақ екенін алға тартып, өз шешімдерін қабылдайды.

Қазақстандық қоғамда соңғы кездері жиі талқыға түскен бала асырап алу, шетелдіктерге баланы асырауға беру мәселелері болып табылады.

Заңдық тұрғыдан алар болсақ ҚР Неке (ерлі- зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің 1- бабының 8-тармағына сәйкес: « Бала он сегіз жасқа толмаған адам [1]». Яғни, кәмелет жасына толмаған адам бала болып саналады.

Баланың құқығын қорғау әуелі оның ата анасына жүктелетін басты міндеттердің бірі. Ал, әрбір отбасы мемлекеттің ажырағысыз бөлшегі ретінде алып қарастырсақ, бала құқығын қорғау мемлекеттің де басты міндеттерінің бірі. Себебі, мемлекеттің болашағы – балалар!

Сондықтан да Қазақстанда түрлі бала құқығын қорғаумен айналысатын комиссиялар жұмыс жасайды, мәселен:

- ҚР Үкіметі жанындағы кәмелетке толмағандардың құқығын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия;
    - Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты;
  - Білім беру, денсаулық сақтау мекемелері жанында құрылған түрлі органдар мен ұйымдар;
- Қазіргі таңдағы бала құқығын қамтамасыз етудегі мемлекеттің басты ұстанатын саясаты:

- Бала құқығындағы дискриминацияға жол бермеу, Балалардың заңды мүдделері мен құқықтарын қамтамасыз ету;
- Бала құқығы бұзылған жағдайда оны қалпына келтіру;
- Бала құқығына кепілдік беретін құқықтық негіздерді қалыптастыру;
- Балалардың физикалық, құқықтық, интеллектуальдық және рухани жан жақты дамуына үлес қосу.

Бала құқығын қорғау мәселелерін жіктейтін болсақ, ең әуелі баланың денсаулығын сақтау құқығын сөз етуге болады. Баланың денсаулығын сақтау саласындағы өткір тұрған мәселе ол сирек және ауыр аурулармен ауыратын балаларды қаржылық тұрғыдан қолдау мәселесі болып тұр.

Ал, құқықтық тұрғыдан қорғау саласындағы өткір мәселелердің бірі – баланың жыныстық қол сұғылмауына қарсы қылмыстар санының өсуі. Осы тұрғыдан алғанда ҚР Қылмыстық кодексінің 120, 121 – баптарының санкциялары [2] қатаңдастырылды.

Ал, жас балаға қатысты сексуальдық сипаттағы күш қолдану қылмыстары үшін жаза 20 жыл бас бостандығынан айыру мен өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаларымен қатаң сипатқа ие болды.

Ендеше бала құқығын қорғау елімізде :

- Конституциялық құқықтық тұрғыдан заң арқылы және сот арқылы қорғалады. Сонымен қатар Қазақстан қосылған халықаралық құқықтық актілерді де басшылыққа аламыз;

- Ал сот арқылы азаматтық және қылмыстық құқық нормаларын, азаматтық іс жүргізу және қылмыстық іс жүргізу құқықтық нормаларын объективті қолдану арқылы жүзеге асырылуда.

Бала еңбегін құқықтық реттеу мәселесі де өзектілігін жойған жоқ, әсіресе, тоқсан арасындағы демалыстары кезінде нәпақы табу үшін түрлі кафелерде жұмыс жасайтын жас өспірімдердің құқығын да белгілі деңгейде қорғауды қажет етеді, себебі, сынақ мерзімі деген сылтаумен бала еңбегін тегін пайдаланып, жал ақысын төлемей, жұмыстан қуып жіберу фактілері жиі орын алуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 ҚР Неке (ерлі- зайыптылық) және отбасы туралы кодексі – 2011. -26 желтоқсан // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
- 2 ҚР Қылмыстық кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Рыскалиев Д.У.

доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права НАО «КазНУ имени аль-Фараби»

Тоқан С.М., Тұрысбек А.Б.

магистранты кафедры гражданского и гражданского процесса, трудового права НАО «КазНУ имени аль-Фараби»

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Трудовые и связанные с ними организационные, кадровые вопросы в сфере высшего образования относятся к одним из актуальных, требующих всестороннего изучения.

Высшие учебные заведения, по их статусу, определены в качестве некоммерческих акционерных обществ, государственных казенных предприятия и в иных формах.

Деятельность вузов регулируется Законом «Об образовании», Гражданским и Предпринимательским кодексами, и другими законодательными актами, направлено на реализацию Национального проекта «Качественное образование «Образованная нация», утвержденного Постановлением Правительства РК №726 от 12 октября 2021 г., **относится к коммерческой [1]**

Согласно п.1 ст.2 и п.1 ст.23 Предпринимательского кодекса РК, вузы являются субъектами предпринимательской деятельности, **крупной, в соответствии с пунктом 6 статьи 24 этого Кодекса.**

На практике, при применении норм АППК РК, в связи с проведением плановых и внеплановых проверок уполномоченными органами в вузах и в других организациях, акты проверок, по основаниям их необоснованности, часто отменяются решениями межрегиональных административных судов.

На практике предметов проверок, во многих случаях, в вузах являются: условия планирования и распределения педагогической нагрузки между педагогическими работниками; приема на работу; наложения дисциплинарных наказаний; определения системы оплаты и нормирования труда. В регулировании различных правоотношений, в том числе видов деятельности в сфере образования и науки, устанавливаемые государственными органами ограничения должны быть основаны только лишь на законодательных актах. В п.2 ст.2 Предпринимательского кодекса указано, что предпринимательская деятельность может быть ограничена исключительно законами РК.

Согласно статье 13 Предпринимательского Кодекса РК (**Приоритет предупреждения правонарушения**) профилактика правонарушений и мотивации субъекта предпринимательства исполнять требования, установленные законами РК, **имеют приоритет перед применением мер государственного принуждения** в процессе осуществления предпринимательской деятельности [2].

Трудовым кодексом не все трудовые отношения качественно регулируются, имеются отсылочные нормы, применение которых требуют специального познания, соответственно, неправильные применения которых приводят к возникновению еще больших конфликтных ситуации, тогда как действия уполномоченных органов должно быть направлено на упреждение конфликтных ситуаций.

Анализ состояния нормотворческой деятельности, применения на практике норм законодательства РК содержатся в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 г. № 674 [3]

В Концепции изложено: «практика показала имеющиеся расхождения в области реальных процессов и их регулирования в сфере труда, которые подлежат реформированию с внедрением новых более гибких инструментов» (на четвертой странице).

В данном аспекте, учитывая вышеизложенное, органам контроля и надзора важно придерживаться пределов государственного вмешательства в деятельность субъектов предпринимательства, дать правильную оценку действиям сторон трудовых отношений с учетом требований законодательства и принципов и правил договорного регулирования трудовых отношений.

Все трудовые правоотношения, возникающие именно на основании трудовых договоров, актов работодателя на локальном уровне подлежат регулированию сторонами - работодателем и работниками.

На трудовые отношения, в особенности по оплате труда, на основании пункта 3 статьи 1 Гражданского Кодекса РК распространяются нормы и этого Кодекса [4]. В данном аспекте важно придерживаться принципа договорного регулирования трудовых отношений и принципа свободы труда, закрепленного в статье 5 Трудового кодекса РК [5].

В самом Трудовом кодексе (статья 9) предусмотрено что «Минимальный размер месячной заработной платы, продолжительность ежедневной работы (рабочей смены), **основной оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск являются минимальными социальными стандартами в сфере труда в соответствии с Законом Республики Казахстан «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях».**

В подтверждение вышеизложенного необходимо руководствоваться основополагающими нормами ТК РК. К такой базовой, основополагающей норме относится статья 3 ТК РК.

Целью трудового законодательства является (пункта 1 статьи 3 ТК РК) **установление минимальных гарантий прав и свобод в сфере труда.**

Задачами являются (пункт 2 статьи 3 ТК РК) создание необходимых правовых условий, **направленных на достижение баланса интересов сторон трудовых отношений.**

С нормами труда (педагогической нагрузки) работники вузов должны быть ознакомлены задолго до их применения, в том числе и с условиями оплаты труда, основанными на нормах законодательства и актах работодателя.

В соответствии с пунктом 3 статьи 8 ТК РК особенности правового регулирования труда отдельных категории работников устанавливаются настоящим Кодексом и иными законами РК.

Законодательством об образовательной деятельности содержатся особенности правового регулирования условия труда педагогических работников.

По компетенции вузов. Как изложено в подпункте 7) статьи 11 Закона РК «Об образовании», одним из задач в системе образования, компетенцией высших учебных заведения является «расширение автономности, самостоятельности организации образования, демократизация управления образованием» [6].

К компетенции вузов, также, согласно подпункту 5) пункта 2 статьи 43–1 этого Закона относится **«осуществление образовательной деятельности на основе самостоятельно разработанных норм учебной нагрузки форм и размеров оплаты труда работников».**

То есть, с учетом обстоятельств того, что нормы труда педагогов непосредственно связано с системой оплаты их труда, в настоящем Законе прямо предусмотрено, что в рамках расширения автономности и самостоятельности организации образования нормы учебной нагрузки и, также, формы и размеры оплаты труда педагогов и других категории работников вузами определяются, регулируются самостоятельно.

На основании этого Закона система оплаты труда работников вузов определяются решениями Ученых советов, являющихся органами коллегиального управления.

Согласно Приказу Министра образования и науки РК от 25 марта 2021 года № 122 «Об определении рекомендуемой педагогической нагрузки и прав минимальной заработной платы профессорско-преподавательского состава в организациях высшего и (или) послевузовского образования **рекомендуемая педагогическая нагрузка** штатных педагогических работников организаций высшего и (или) послевузовского образования определена в объеме 1 ставки, не более 680 академических часов за учебный год [7].

То есть, как это изложено в Приказе Министерства, из объема рекомендуемых норм определяется, что оплата труда преподавателей осуществляется в зависимости от занимаемой ими СТАВКИ на академический год.

В делении педагогической нагрузки ставится цель - обеспечение работой большого количества работников, штатная численность которых основано (именно) на нормативах педагогической нагрузки.

В соблюдении баланса между качеством образования и рентабельностью учебных программ, в том числе в выборе языка обучения, взаимодействия педагога с обучающимися, Учеными советами, для различных категории педагогических работников могут быть определены разные объемы педагогической нагрузки.

Обоснование разной степени педагогической нагрузки для разных уровней образования (бакалавриат, магистратура и докторантура) связано с содержанием и объемом задач, определяемых учебными программами и проводимыми научно-исследовательскими работами на каждом уровне образовательной деятельности.

К примеру:

- для профессора - 450 часов;
- доцента - 500 часов;
- ассистента профессора (старшего преподавателя) - 550 часов;
- преподавателя - 600 часов.

Разница в нормах минимальной педагогической нагрузки между профессором, доцентом, старшим преподавателем и преподавателем обусловлена их профильной (профессиональной) подготовленности, степени их участия в обеспечении и организации учебного процесса.

При этом и существуют и практика применения в нормировании труда 40-часовой рабочей недели. В расчет соблюдения установленного трудового распорядка (40-часовая рабочая неделя) включаются суммарный объём педагогической деятельности, осуществляемой по графику учебного процесса, проводимые работы по учебно-методической, научной, воспитательной деятельности.

При этом, определяется, что в рамках трудового законодательства в случае несогласия, преподаватель вправе отказаться, либо внести ходатайство об изменении педагогической нагрузки, что подписание, предварительное

согласования преподавателями поручения работодателя, или его представителя по условиям педагогической нагрузки свидетельствуют об их согласии на выполнение указанных видов работ в течение учебного года, что такие условия являются договорными.

Соответственно нормами рабочего времени определяются минимальный объём педагогической нагрузки педагогов в разрезе занимаемых ими должностей.

Оплата труда педагогических работников (суммарно и в совокупности) осуществляется согласно общему объёму запланированной на учебный год работы, которая формируется из годовой педагогической нагрузки, учебно-методической, научно-исследовательской и социально-воспитательной работы, возлагаемые на них.

Для инспекторов инспекции труда и других органов контроля и надзора для того, чтобы им правильно определить норму педагогической нагрузки необходимо изучить педагогических работников, знать формирования норм педагогической нагрузки.

Стоит отметить, что согласно пункту 2 Приказа Министра образования и науки РК от 25 марта 2021 года №122 «Об определении рекомендуемой педагогической нагрузки и минимальной заработной платы профессорско-преподавательского состава в организациях высшего и (или) послевузовского образования» педагогическая нагрузка штатного ППС, достигшего пенсионного возраста определена в объёме НЕ более I ставки.

Вузы, созданные, преобразованные в установленном законодательством порядке в форму некоммерческих акционерных обществ, являются субъектами, квазигосударственного сектора согласно подпункту 3) статьи 1 Закона РК от 12 ноября 2015 года №392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» [8].

Требования об эффективном пользовании всеми ресурсами, денежными средствами, согласно статьям 3-7 указанного выше Закона, входят в обязанности органов управления, вузов в соответствии с пунктами 1 и 2 статьи 24 Закона РК от 28 февраля 2007 года №234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [9].

Применение указанных выше правил основано на нормах законодательства, более того - не приводит к нарушению каких-либо трудовых прав работников, так как минимальные социальные гарантии, определяемые Законом РК «О минимальных социальных стандартах и их гарантиях» вузах соблюдаются.

На чрезмерность государственного регулирования, административного давления на бизнес со стороны контролирующих и надзирающих органов особое внимание обращено в Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2023 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 г. №522 [10].

С учетом изложенного, при принятии кадровых, организационных решений в области правового регулирования трудовых отношений работодатели обладают правом на принятия соответствующих решений путем

издания актов, предусмотренных в п.п.41) п.1 статьи ТК РК, к которым относятся утверждаемые положения, правила Учеными советами, вузов.

Согласно статьям 10-12, подпунктам 1) и 2) пункта 1 статьи 23 ТК РК, **работодатель, в области правового регулирования трудовых отношений, обладает правом (посредством издания соответствующих актов, утверждения правил, положений, инструкции, регламентов) на свободу выбора при приеме на работу, определения условий труда, заключать коллективные и трудовые договоры, изменить, дополнить, расторгать трудовые договоры.**

Применительно к вопросу о локальном правовом регулировании трудовых и других организационных отношений, о праве работодателей в системе высшего образования, вузы, в лице их ректоров, обладают правом **на принятия самостоятельных решения** по условиям подбора и расстановке кадров (п. 1 статьи 42 Закона РК «Об образовании»).

Согласно подпункту б) пункта 3 статьи 43 этого Закона **вузы обладают полномочием в области установления должностных окладов (ставок), доплат, надбавок и иных стимулирующих выплат работникам в пределах собственных финансовых средств.**

Все эти требования основаны на нормах законодательства. Согласно п.п.9) п.5 ст.2 Положения «Об особом статусе высших учебных заведений», утвержденного Постановлением Правительства РК от 14 февраля 2017 года №66 (Полномочия высших учебных заведений, имеющих особый статус) «Высшее учебное заведение, имеющее особый статус, самостоятельно определяет структуру и штаты, систему заработной платы. Университет обладает особым статусом [11].

Согласно Разделу 2 (должностные обязанности Ректора) Типовых Квалификационных характеристик должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц, утвержденных Приказом Министра образования и науки РК от 13.07.2009 г. №338: «Ректор утверждает структуру и штатное расписание Университета» [12]. В вузах система оплаты труда определяется с учетом контингента обучающихся, и нормы времени, затрачиваемой на обеспечение учебного процесса, **с учетом количества обучающихся в группах.**

По договорным условиям труда. По общим правилам, при несогласии работника с актом работодателя – такие споры (разногласия) подлежат рассмотрению (п.3 Нормативного постановления Верховного Суда РК №9) в порядке рассмотрения индивидуальных трудовых споров. Указанная норма распространяются на все организации. Возникшие споры касаются сфер договорного регулирования, а не минимальных социальных стандартов. Соответственно при издании актов реагирования государственным инспекторам необходимо учесть все изложенные выше требования.

В подтверждение вышеизложенного, **согласно части второй п.2 Нормативного постановления Верховного Суда РК №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров», условия труда работников, правоотношения сторон,**

неурегулированные непосредственно нормами законодательства, регулируются коллективным и трудовыми договорами, иными соглашениями и актами работодателя [13].

Как изложено в Концепции правовой политики: «Нормативные постановления Верховного Суда призваны обеспечивать единообразное и правильное применение судами законов и подзаконных нормативных актов. Они устраняют разночтения и проблемные вопросы, одновременно дают правильное направление применения закона» (часть двадцать третьей пункта 4.2. Концепции). Иски, гражданские и административные дела, рассматриваемые в судах общей юрисдикции, и, также – в межрегиональных административных судах (по искам, подаваемым по результатам плановых и внеплановых проверок) относятся к сложным.

Согласно статьи 146 АПК, по делам особой сложности, срок рассмотрения административного иска может быть продлен определением суда на разумный срок, но не более чем на три месяца [14].

Список использованной литературы:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» // САПП Республики Казахстан 2021 г., № 48-49, ст. 302;
2. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 3 ноября 2015 г. № 210 (28086);
3. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39401807
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., № 23-24 (приложение); 1995 г., № 15-16, ст. 109; № 20, ст. 121; Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., № 2, ст. 187;
5. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V // «Казахстанская правда» от 25 ноября 2015 г. № 226 (28102);
6. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» // «Казахстанская правда» от 15 августа 2007 г. № 127 (25372);
7. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 25 марта 2021 года № 122 «Об определении рекомендуемой педагогической нагрузки и минимальной заработной платы профессорско-преподавательского состава в организациях высшего и (или) послевузовского образования Министерства образования и науки Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35013157
8. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» // «Казахстанская правда» от 17 ноября 2015 г. № 220 (28096);

9. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» // «Казахстанская правда» от 13 марта 2007 года № 38 (25283);

10. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37229320

11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 февраля 2017 года № 66 «Об утверждении Положения об особом статусе организаций высшего и (или) послевузовского образования» // «Казахстанская правда» от 30 марта 2017 г. № 61 (28440);

12. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 июля 2009 года № 338 «Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогов» // «Юридическая газета» от 11 декабря 2009 г. № 190 (1787);

13. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // «Казахстанская правда» от 24 октября 2017 г. № 204 (28583);

14. Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 30 июня 2020 г. № 124 (29251);

Рыскалиев Д.У. – доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права НАО «КазНУ имени аль-Фараби»

Адилгазы С. – PhD, ассоциированный профессор НАО «Университет Нархоз»

Зулкарнай Г.Б. – магистрант 2 курса Международного Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы

КОММЕРЧЕСКАЯ, СЛУЖЕБНАЯ ТАЙНА: ВОПРОСЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

В соответствии со статьей 11 Закона РК от «О доступе к информации» (далее – Закон) по запросу предоставляется любая информация, за исключением информации с ограниченным доступом. Согласно пункту 8 статьи 1 этого Закона к информации с ограниченным доступом относится - информация, отнесенная к банковской и коммерческой тайне [1]. Пределы

служебной, коммерческой тайны, юридическими лицами определяются самостоятельно на основании и других законодательных актов, их учредительных документов - уставов и внутренних процедур, определяемых (утверждаемых) ими в установленном порядке.

Статус юридических лиц, в качестве субъектов предпринимательской деятельности, определяются согласно их Уставам, статьи 24 Предпринимательского кодекса РК (*далее – ПК РК*) [2]. На практике нередко подаются иски в межрегиональные административные суды по правилам Административного процедурно-процессуального кодекса РК (далее - АППК) на действия руководителей государственных органов и юридических лиц, именно по вопросам отказа в предоставлении документов, сведений, касающиеся их служебной деятельности.

Согласно п. 9 статьи 28 ПК РК государственные органы и их должностные лица без согласия субъекта предпринимательства не вправе распространять и (или) использовать ставшую известной им в силу выполнения должностных обязанностей информацию, составляющую коммерческую тайну, за исключением случаев, предусмотренных законами РК.

Согласно п. 10 этой же статьи предприниматели вправе не предоставлять государственным органам при выполнении регистрационных, контрольных и надзорных функций и других их действий доступ к информации, составляющей коммерческую тайну, кроме той, которая необходима для реализации возложенных на них функций. В соответствии с п. 11 этой статьи государственные органы, их должностные лица несут установленную законами ответственность за незаконное распространение или использование информации, составляющей коммерческую тайну, а ущерб, причиненный предпринимателю в результате такого распространения или использования, подлежит возмещению в соответствии с гражданским законодательством.

Согласно п. 12 этой статьи обобщенная информация, не раскрывающая сведений о деятельности субъекта предпринимательства, является общедоступной. В п. 13 этой статьи содержатся сведения об информации, являющейся общедоступной.

Правила рассмотрения обращения по таким вопросам как в досудебном, так и в судебном порядке содержатся в законодательных актах, в статьях АППК и в статье 144 ПК РК. Кроме того, некоторые административные процедуры и деятельность уполномоченных государственных органов по условиям приема, регистрации и рассмотрения обращений регулируются соответствующими правилами о них.

Для примера рассмотрим особенности определения коммерческих и служебных тайн в высших учебных заведениях (*далее – вузы*). Для того, чтобы определить сферы применения отдельных норм права, необходимо, во всех случаях, исходить из статуса юридических лиц. Все вузы, за исключением вузов, созданных в форме учреждений, являются субъектами предпринимательской деятельности согласно ГК РК, ПК РК, отдельным законам их уставам. Согласно ПК РК субъекты предпринимательской

деятельности вправе утверждать правила или инструкции по служебным вопросам - коммерческой, служебной тайне.

По статусу вузов. В Законе РК от 16 января 2001 года № 142-ІІ «О некоммерческих организациях» (статьи 38–39) содержатся виды органов управления некоммерческими организациями и их компетенция. Соответствующие функции органов управления вузов содержатся в Уставах и в иных документах [3]. Уставы всех вузов, преобразованных в некоммерческие акционерные общества, за период с 2019 по 2021 годы утверждены по единой форме и структуре на основании Постановления Правительства РК от 11 октября 2019 года №752 «О некоторых вопросах высших учебных заведений Министерства образования и науки Республики Казахстан» (по типовой форме) [4].

Деятельность вузов, **согласно пункту 15 их Уставов**, регулируется Законами «О науке», «Об образовании», Гражданским, Предпринимательскими кодексами и другими законодательными актами. Согласно подпункту 13) пункта 71 Уставов, Совет директоров вузов утверждает классификатор внутренних документов. Согласно подпункту 19) этого пункта – Совет директоров определяет информации вузов, их сфер деятельности, составляющие служебную, коммерческую или иную охраняемую законом тайну на основании пункта 8 статьи 28 ПК РК.

К коммерческой и служебной тайне относятся данные бухгалтерского учета, отраженные в системе 1С, отнесены к сфере конфиденциальной информации. Согласно пункту 1 статьи 12 Закона РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» содержание первичных документов и регистров бухгалтерского учета являются информацией, составляющей коммерческую тайну. В категории таких документов входят все финансовые документы [5].

Пределы и рамки определения сведения, составляющие коммерческую тайну, в достаточной степени содержатся и в других статьях ПК РК. В пункте 6 статьи 28 ПК РК изложено *«субъект предпринимательства или лицо, им уполномоченное, вправе требовать у своих работников подписку о неразглашении информации, составляющей коммерческую тайну, а лиц, осуществляющих его проверку, предупредить об ответственности в соответствии с законами РК».*

К предоставленным вузам в 2018 году исключительным правам, в соответствии с подпунктом 7) статьи 11, пунктом 1 статьи 43, подпунктами 5), 12), 13) пункта Закона РК «Об образовании», относятся: **расширение автономности**; самостоятельность их финансово-хозяйственной и иной деятельности в пределах, установленных законодательством; осуществление образовательной деятельности на основе самостоятельно разработанных норм учебной нагрузки, форм и размеров оплаты труда; **разработка и утверждение правил внутреннего распорядка**; разработка и утверждение рабочих учебных планов и рабочих учебных программ и иных документов. [6]

Перечисленные полномочия могут являться объектами конфиденциальной информации, при их надлежащем оформлении в качестве отдельного документа правил или инструкции, или оформление (в форме

обязательства) приложения к трудовому договору, в качестве отдельного соглашения. На основании пункта 8 статьи 28 ПК РК информация, составляющая коммерческую тайну, не может быть разглашена без согласия субъекта предпринимательства.

Согласно трудовому законодательству, под правилами внутреннего распорядка определяются все правила, акты работодателя, которыми регулируется внутренняя процедура, правила поведения как работников, так и иных лиц, с которыми субъекты предпринимательства вступают в определенные правовые отношения. Согласно пункту 3 статьи 35 Закона РК «О некоммерческих организациях» порядок поступления финансовых и иных средств от учредителей (участников, членов) определяется учредительными документами некоммерческих организации.

На практике соответствующими инструкциями вузов определяется, что организационно-распорядительные документы/акты (приказы/распоряжения), по основным видам деятельности вузов относятся к видам информации конфиденциального характера, также, сведения о подготовке, принятии и об исполнении органами вузов отдельных решений по производственным, организационным и иным вопросам (решения/протоколы/бюллетени заочного голосования) органов и должностных лиц и иные, вытекающие из них материалы и документы. С учетом изложенного к служебной тайне относят внутренние нормативные документы, как не подлежащие раскрытию/опубликованию, **в том числе Антикоррупционные стандарты.**

Вузы, преобразованные с участием государства в форму некоммерческих акционерных обществ, являются субъектами квазигосударственного сектора согласно подпункту 3) статьи 1 Закона РК от 12 ноября 2015 года №392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» [7].

В деятельности вузов, созданных с участием государства, денежные средства, поступающие на основании грантового финансирования, являются и относятся к видам государственного имущества (пункт 2 статьи 115 ГК, статьи 127 Закона РК «О государственном имуществе»). Управление таким имуществом вузами осуществляется на условиях права хозяйственного ведения (пункт 1 статьи 195 ГК, статьи 128 Закона РК «О государственном имуществе» [8]. Согласно пунктам 1 и 2 статьи 170 Закона РК «О государственном имуществе», при учреждении государством акционерных обществ – их учредителями являются Республика Казахстан в лице Правительства РК.

Согласно п.п.9) п.5 ст.2 Положения «Об особом статусе высших учебных заведений», утвержденного Постановлением Правительства РК от 14 февраля 2017 года №66 (Полномочия высших учебных заведений, имеющих особый статус) «Высшее учебное заведение, имеющее особый статус, самостоятельно определяет структуру и штаты, систему заработной платы. Эти же полномочия определены в пункте 23 Уставов вузов, по кадровому составу и по оплате труда [9].

Согласно статье 34 Закона РК «Об акционерных обществах» особенности управления обществом с участием государства в уставном

капитале определяются Законом РК «О государственном имуществе». В пункте 2 статьи 53 этого Закона изложено: «если настоящим Законом или Уставом Общества не установлено иное, то к исключительной компетенции Совета директоров относятся:

- 1) определение приоритетных направлений деятельности Обществ и стратегии их развития, утверждение плана развития (финансового документа);
- 5) предварительное утверждение их годовой финансовой отчетности;
- 9) определение размеров должностных окладов и условий оплаты труда и премирования руководителя и членов исполнительного органа [10].

Подпунктом 2) пункта 6 статьи 53 этого Закона определена компетенция Совета директоров в области осуществления контроля за эффективностью практики корпоративного управления в деятельности акционерных обществ.

Согласно пункту 1 статьи 59 этого Закона исполнительный орган может быть коллегиальным или единоличным. Единоличным органом, осуществляющим руководство за текущей деятельностью Обществ, являются их Председатели Правлений – Ректоры, коллегиальными - Правления и Ученые советы. По статусу советы директоров являются органами корпоративного управления.

Исполнительные органы (пункт 1 статьи 59) вправе принимать решения по любым вопросам деятельности Обществ, не отнесенным настоящим Законом, иными законодательными актами и их уставами к компетенции других органов Обществ. В полномочия Совета директоров (подпункты 5), 20) пункта 6б Уставов) входит утверждение Плана развития (доходной и расходной частей бюджета) и отчета по выполнению Плана развития, также, предварительное утверждение годовой финансовой отчетности.

По общим правилам Совет директоров должен осуществлять контроль над эффективностью практики корпоративного управления в Обществе, то есть за исполнением финансовых документов. Соответственно, Правления (подпункт 15) пункта 97 Уставов) обязаны разрабатывать и представлять Советам директоров на утверждение Планы развития и отчеты об его исполнении.

По практике, при рассмотрении дел в судах представитель истца или ответчика обращаются к соответствующей стороне с запросом о выдаче соответствующих документов. При рассмотрении таких запросов необходимо руководствоваться пунктом 2 статьи 76-1 Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», согласно которому в предоставлении юридическому консультанту или адвокату запрошенных сведений может быть отказано в случае, если информация отнесена к информации с ограниченным доступом [11]. *Согласно пункту 11) статьи 6 указанного выше Закона не подлежит ограничению доступ к информации о фактах нарушения законности обладателями информации, их должностными лицами.*

Все документы, в которых содержатся финансовые вопросы, и, также – соответствующие виды деятельности, связанные с бюджетом, ведением бухгалтерского учета, осуществлением по ним контроля отнесены к сфере конфиденциальных, определяются статьей 41 Закона РК «О некоммерческих

организациях». Так согласно пункту 1 статьи 41 этого Закона некоммерческая организация ведет бухгалтерский учет и представляет первичные статистические данные уполномоченному органу в области государственной статистики, уполномоченному органу отрасли в порядке, предусмотренным законодательством РК. Согласно пункту 2 этой статьи – некоммерческая организация предоставляет информацию о своей деятельности уполномоченному органу в области статистики, органу государственных доходов, учредителям и иным лицам в соответствии с их учредительными документами.

Таким образом, перечень документов и сведения, формируемые в деятельности вузов и других юридических лиц, определяемые конфиденциальными, содержатся непосредственно в законах, или в их инструкциях, актах.

Споры, возникающие по условиям рассмотрения обращений, в большинстве случаев рассматриваются специализированными межрегиональными административными судами.

Согласно части 3 ст. 6 АППК РК, принципы гражданского судопроизводства применяются в административном судопроизводстве, если это не противоречит принципам, изложенным в настоящей главе. Согласно части 2 ст. 7 АППК РК, суд при рассмотрении и разрешении административных дел обязан точно соблюдать требования Конституции, Конституционных законов, настоящего Кодекса, других нормативных актов.

Одним из основных принципов, согласно ст. 8 АППК РК, является всестороннее и полное исследование обстоятельств административного дела, разрешение дел (споров) исходя из критериев справедливости и разумности. Как это установлено в части 3 ст. 9 АППК РК, если законом установлен досудебный порядок урегулирования спора, обращение в суд может быть подано после соблюдения этого порядка.

Использованные правовые акты

1. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» // «Казахстанская правда» от 19 ноября 2015 г. № 222 (28098);
2. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 3 ноября 2015 г. № 210 (28086);
3. Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142-II «О некоммерческих организациях» // «Казахстанская правда» от 27 января 2001 г. № 23-24 (23371-23372);
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 11 октября 2019 года № 752 «О некоторых вопросах высших учебных заведений Министерства образования и науки Республики Казахстан» // САПП Республики Казахстан 2019 г., № 42-43, ст. 371;

5. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» // «Казахстанская правда» от 13 марта 2007 года № 38 (25283);
6. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» // «Казахстанская правда» от 15 августа 2007 г. № 127 (25372);
7. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» // «Казахстанская правда» от 17 ноября 2015 г. № 220 (28096);
8. Закон Республики Казахстан от 1 марта 2011 года № 413-IV «О государственном имуществе» // «Казахстанская правда» от 10 марта 2011 г. № 86-87 (26507-26508);
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 февраля 2017 года № 66 «Об утверждении Положения об особом статусе организаций высшего и (или) послевузовского образования» // «Казахстанская правда» от 30 марта 2017 г. № 61 (28440);
10. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 года № 415-II «Об акционерных обществах» // «Казахстанская правда» от 16 мая 2003 года № 141-142 (24081-24082);
11. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» // «Казахстанская правда» от 11 июля 2018 г. № 129 (28758).

Рузиева Д.П.

Магистрант 2 курса юридического факультета
КазНУ имени аль-Фараби Специальности «Юриспруденция»

Руководитель: доктор PhD
Асанова С.Э.

НОВШЕСТВА, ВНОСИМЫЕ СОЦИАЛЬНЫМ КОДЕКСОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данная статья посвящена вопросам регулирования социальных отношений в Республике Казахстан. В статье раскрыты правовые механизмы социальной защиты населения в Республике Казахстан, а именно концепция Социального кодекса Республики Казахстан. Исследуются направления социальной защиты и особенности их реализации.

Республика Казахстан являясь социальным государством в полной мере реализует социально-обеспечительные правоотношения. В социальном кодексе определены понятие, сущность и значения социально-обеспечительных правоотношений в Республике Казахстан. Принятие социального кодекса в нашей стране обеспечит правовые гарантии социальной защиты населения, реализацию социальных прав граждан, будет

способствовать процессу преобразования общественной жизни нашего государства, становлению гражданского общества. Соблюдение Социального кодекса должно обеспечить правовые гарантии социальной защиты населения в Республике Казахстан, реализацию социальных прав граждан, и в конечном счете должно способствовать процессам преобразования общественной жизни нашей страны, становлению гражданского общества.

Ключевые слова: новшества, Социальный кодекс, права, пособия, закон, защита.

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы қоғамдық қатынастарды реттеу мәселелеріне арналған. Мақалада Қазақстан Республикасындағы халықты әлеуметтік қорғаудың құқықтық тетіктері, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінің тұжырымдамасы ашылған. Халықты әлеуметтік қорғаудың бағыттары мен оларды жүзеге асыру ерекшеліктері зерттеледі.

Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет бола отырып, әлеуметтік қамсыздандырудың құқықтық қатынастарын толығымен жүзеге асырады. Әлеуметтік кодекс Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік қамсыздандырудың құқықтық қатынастарының түсінігін, мәні мен маңызын анықтайды. Елімізде әлеуметтік кодекстің қабылдануы халықты әлеуметтік қорғауға, азаматтардың әлеуметтік құқықтарын жүзеге асыруға құқықтық кепілдіктер береді және мемлекетіміздің әлеуметтік өмірін өзгерту және азаматтық қоғамды қалыптастыру үдерісіне ықпал етеді. . Әлеуметтік кодексті сақтау Қазақстан Республикасындағы халықты әлеуметтік қорғаудың, азаматтардың әлеуметтік құқықтарын жүзеге асырудың құқықтық кепілдіктерін қамтамасыз етуге, сайып келгенде, еліміздің әлеуметтік өмірін өзгерту процестеріне, азаматтық қоғамды қалыптастыруға ықпал етуі тиіс. қоғам.

Түйінді сөздер: инновациялар, Әлеуметтік кодекс, құқықтар, жәрдемақы, жеңілдіктер, заң, қорғау.

В соответствии с главным нормативным правовым актом Республики Казахстан, основными направлениями развития политики Республики Казахстан в сфере социальных отношений являются:

- назначения обеспеченного государством минимального размера заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца.[1, ст.28]. Теперь рассмотрим благодаря чему и как, данные социально-обеспечительные отношения могут быть реализованы.

В 2023 году в социальной сфере Казахстана произошли глобальные изменения. В действие был введен Социальный кодекс РК. Данный кодекс объединил нормы десяти законов воедино, внеся свои новшества в развитие социально-обеспечительных отношений. Ни в одной постсоветской стране нет подобного аналога. В 2020 года президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в

ходе своего второго Послания народу приказал разработать документ, объединяющий в себе десятки законов и сотни подзаконных актов РК. Чтобы разработать кодекс, правительство организовало рабочую группу из экспертов и изучило мировой опыт. В результате Социальный кодекс состоит из общей и особенной части, а именно 5 разделов, 19 глав и 267 статей.

В социальном кодексе определены понятие, сущность и значения социально-обеспечительных правоотношений в Республике Казахстан. Принятие социального кодекса в нашей стране обеспечит правовые гарантии социальной защиты населения, реализацию социальных прав граждан, будет способствовать процессу преобразования общественной жизни нашего государства, становлению гражданского общества. Соблюдение Социального кодекса должно обеспечить правовые гарантии социальной защиты населения в Республике Казахстан, реализацию социальных прав граждан, и в конечном счете должно способствовать процессам преобразования общественной жизни нашей страны, становлению гражданского общества.

Новый Кодекс направлен на такие цели, как:

- повышение благополучия граждан;
- профилактику социальных рисков;
- социальную поддержку семей, имеющих детей;
- содействие занятости населения;
- адресно социальную защиту людей с инвалидностью, имеющих доходы ниже черты бедности;
- цифровую карту семьи и многое другое.

Согласно кодексу, государственная политика в сфере социальной защиты основывается на следующих принципах:

- 1) равноправие и недопустимость ограничения прав человека и гражданина в сфере социальной защиты;
- 2) превентивность;
- 3) адресность, доступность и дифференцированный подход;
- 4) солидарность и коллективная ответственность государства, работодателей и граждан в системе социального обеспечения;
- 5) прозрачность и справедливость использования экономических ресурсов, а также соразмерность задачам государственной политики в сфере социальной защиты. [2, ст.3]

С введением Социального кодекса были законы, утратившие силу.

Законы, утратившие силу после принятия «Социального кодекса»:

- «О государственных социальных пособиях по инвалидности и по случаю потери кормильца в Республике Казахстан» от 16 июня 1997 года;
- «О специальном государственном пособии в Республике Казахстан» от 5 апреля 1999 года;
- «О государственном специальном пособии лицам, работавшим на подземных и открытых горных работах, на работах с особо вредными и особо тяжелыми условиями труда или на работах с вредными и тяжелыми условиями труда» от 13 июля 1999 года;

- «О государственной адресной социальной помощи» от 17 июля 2001 года;
- «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года;
- «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» от 13 апреля 2005 года;
- «О государственных пособиях семьям, имеющим детей» от 28 июня 2005 года;
- «О специальных социальных услугах» от 29 декабря 2008 года;
- «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 21 июня 2013 года;
- «О занятости населения» от 6 апреля 2016 года;
- «Об обязательном социальном страховании» от 26 декабря 2019 года;
- — «О ветеранах» от 6 мая 2020 года, и другие.

Главной задачей Кодекса является защита граждан в социальной сфере, которые находятся в непростой жизненной ситуации. Социальная защита носит индивидуальный характер, это связано с тем, что государство стремится охватить каждого человека необходимыми мерами поддержки. В кодексе четко определены условия кому и в каком размере будет предоставляться социальная помощь. Государство пытается оказать необходимую поддержку:

- Многодетным семьям
- Безработным
- Получателям АСП (адресной социальной помощи)
- Лицам с инвалидностью
- Пенсионерам

Новшества, вносимые Социальным кодексом Республики Казахстан.

Изменения, произошедшие в социальной сфере:

1. Граждане, которые являются участниками системы социального страхования, потеряв работу могут рассчитывать на выплаты в течение последующих 6 месяцев. Сумма выплаты будет зависеть от среднего дохода за последний год.

2. Следующим новшеством, вносимым Социальным кодексом является продолжительность социальных выплат по уходу за ребенком. Ранее выплаты начислялись до достижения ребёнком 1 (одного) года. Срок сейчас был увеличен до 1,5 (полтора) лет.

3. Был увеличен на 14,5% размер пособий, получаемых инвалидами. Также на увеличение размера пособия могут рассчитывать лица, потерявшие кормильца.

4. Лица, ухаживающие за инвалидами, могут рассчитывать на увеличение пособия на 15%.

5. Новшества также коснулись темы социальных работников. Был определен статус и особенности их работы.

6. Было введено понятие «Цифровая карта семьи». Цифровая карта семьи - аналитическое решение, реализованное на информационно-коммуникационной платформе «электронного правительства», которое позволяет формировать и сегментировать списки семей (лиц) по уровню их социального благополучия. [2, ст.24].

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.)

2. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII «Социальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 24.02.2024 г.)

Сулейменова С.Ж.,
д.ю.н., профессор

Худайбердина Г.А.
ст. преподаватель

МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ДЕТЕЙ

Обсуждая международные аспекты защиты прав человека, важно выделить, что одним из ключевых аспектов этой защиты являются права детей. Это объясняется тем, что дети представляют собой особую группу, которая в особенности уязвима и часто не в состоянии самостоятельно защитить свои права из-за своего положения в обществе и ограниченной способности понимать их. Несмотря на продвижение правового государства во многих странах, мы все еще сталкиваемся с случаями жестокого обращения с детьми, что подчеркивает глобальность проблемы защиты детских прав.

В начале 20-го века начали формироваться первые основы рассмотрения вопросов, связанных с правами детей. Важным моментом стало принятие Декларации прав ребенка в 1924 году в Женеве, которая стала одним из важнейших международных документов в данной области. Затем, в 1959 году, Организацией Объединенных Наций была принята Декларация прав ребенка, в которой были изложены основные социальные и правовые принципы, направленные на обеспечение защиты и благополучия детей. Декларация включала 10 положений, призванных обеспечить детям счастливое и безопасное детство.

Указанный документ включал ряд принципов, лежащих в основе международно-правовой защиты детей:

1. обеспечение возможности каждому ребенку нормального развития;

2. обеспечение детей всем необходимым – едой, лекарствами, надлежащим уходом, создание необходимых условий для детей-сирот;
3. принцип приоритетного получения помощи при бедствиях;
4. принцип предоставления ребенку возможности заработка средств на существование, но при этом всяческое ограждение детей от эксплуатации;
5. принцип воспитания ребенка с тем осознанием, что лучшие качества, которыми он обладает, будут использованы на благо следующего поколения.

Из принципов, заключенных в Декларации и Конвенции о правах ребенка, очевидно, что их центральной идеей является забота и защита детей со стороны общества. В течение десятилетия специалисты из различных стран работали над разработкой нового документа, учитывая все аспекты жизни детей в обществе. Этот документ, получивший название Конвенции о правах ребенка и принятый Генеральной Ассамблеей ООН в 1989 году, выделяет приоритет интересов детей в обществе. Он также подчеркивает важность особой заботы о самых уязвимых группах детей, таких как сироты, инвалиды, беженцы и другие. В соответствии с этим принципом ребенок имеет право на: жизнь и здоровое развитие; сохранение своей индивидуальности, включая гражданство, имя и семейные связи; свободу личности, свободу мысли, совести и религии; защиту от всех форм физического или психологического насилия, эксплуатации, оскорбления, небрежного или грубого обращения, как со стороны родителей, так и законных опекунов или любого другого лица, заботящегося о ребенке; особую защиту и помощь, предоставляемые государством, если он лишен своего семейного окружения; уровень жизни, необходимый для его физического, умственного, духовного, нравственного и социального развития.

Некоторое время спустя, вслед за Декларацией 1959 года были приняты некоторые международные документы, в которых нашли отражение и получили дальнейшее развитие принципы, закрепленные в Декларации. Ярким примером можно считать Декларацию от 1974 года о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов. Через шесть лет, в 1980 году в Гааге была принята Конвенция о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей; в 1986 г. принята Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей. Особенно важно такое соблюдение касается случаев, когда осуществляется передача детей на воспитание и усыновление как внутри страны, так и на международном уровне. Но и на этом развитие правовой защиты детей на международном уровне не остановилось: 20 ноября 1989 года Генеральная Ассамблея ООН приняла Конвенцию о правах ребенка. Конвенция закрепляет за абсолютно каждым ребенком неотъемлемые, базовые права, например, равенство всех детей в правах, право на жизнь, развитие, соблюдение интересов, сохранение индивидуальности, и другие. Но помимо личных, каждый ребенок наделен гражданскими и социальными правами, таковыми являются, например, право на гражданство, на имя, право на проживание и воспитание в семье, свободное выражение своих взглядов, на невмешательство в личную жизнь, и т.д. Указанные права закреплены в ст.2-40

Конвенции [1]. Вышеупомянутые положения подтверждает, что права ребенка признаны международным сообществом как отдельная категория прав человека, что является широко распространенным и общепризнанным фактом.

Значительную роль в решении проблем, связанных с детьми, на глобальном уровне играет ЮНИСЕФ (UNICEF) – Детский фонд ООН. Организация стремится к сотрудничеству с правительствами, гражданскими обществами, другими международными фондами и организациями. Ее деятельность направлена на помощь детям и женщинам, пострадавшим от конфликтов, внутренних беспорядков и стихийных бедствий, предоставляя им продовольствие, медикаменты и доступ к чистой воде в чрезвычайных ситуациях. ЮНИСЕФ также активно пропагандирует концепцию «дети как зона мира», стремясь обеспечить более эффективную защиту детей, и оказывает помощь детям по обеим сторонам конфликта. В целом, к началу XXI века в мире сложилась система защиты прав детей на международном уровне, подкрепленная соответствующими правовыми документами.

В Республике Казахстан придается высокое значение практическому обеспечению принципов Конвенции о правах ребенка и рекомендаций ООН. Сегодня в целях всестороннего обеспечения гарантий защиты прав детей, Казахстан присоединился к наиболее значимым Конвенциям в области защиты прав детей и женщин. Согласно пункту 1 статьи 27 Конституции Республики Казахстан брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства [2]. Принцип наилучшего обеспечения прав детей, необходимость его первоочередного учета в мероприятиях, касающихся детей, отражены в законодательстве Республики Казахстан. Действующая Конституция страны выступает гарантом соблюдения прав ребенка и гражданина. Она предоставила каждому право на жизнь, свободу, охрану здоровья, на бесплатное среднее образование, неприкосновенность жилища и вобрала в себя лучшие идеи демократии, поскольку во главу ставит человека с его правами и свободами. Права детей регламентированы Конвенцией ООН о правах ребёнка, Кодексом «О браке (супружестве) и семье» и Законом «О правах ребёнка в Республике Казахстан». Гражданский кодекс и Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», законы, касающиеся вопросов образования, социального обеспечения, жилищных отношений, работы правоохранительных органов – практически во всех сферах нашей жизни законы и нормативные правовые акты содержат права маленьких казахстанцев. Подтверждая приверженность государства-участника к выполнению Конвенции ООН о правах ребёнка, поддерживая усилия мирового сообщества по формированию среды, комфортной и доброжелательной для жизни детей, в 2016 году в Казахстане был создан институт Уполномоченного по правам ребёнка. Принятие всех этих нормативно-правовых актов РК подтверждает что страна принимает на себя ответственность за защиту и соблюдение прав детей в различных аспектах и сферах жизни. [3].

Современное законодательство Республики Казахстан, касающееся правового положения детей требует дальнейшего усовершенствования в нескольких ключевых вопросах. Важно уделить особое внимание

профилактике социального сиротства и поддержке неблагополучных семей, а также повысить роль семьи как базовой единицы общества. Еще одним аспектом является обеспечение адекватной медицинской помощи и защиты детей и решение проблем, связанных с детьми ограниченными возможностями в развитии. Также актуальным остается вопрос о предотвращении безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних. В своем докладе уполномоченный по правам ребенка в Казахстане Аружан Саин осветила наиболее актуальные проблемы прав детей в стране. А причина, по ее мнению, кроется не в несовершенном законодательстве – здесь как раз все довольно четко прописано, а в его исполнении на местах.

По данным уполномоченного по правам ребенка в Казахстане Аружан Саин, некоторые из основных прав ребенка в Казахстане нарушаются.

Нарушаются, к примеру, права детей с ограниченными возможностями – в части получения медицинской помощи и лекарств, много вопросов по социальной помощи, образованию, опеке и попечительству, алиментам, недоступности спорта и кружков искусств, документированию и другими проблемам», - сказала Аружан Саин [4].

Согласно данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан, за последние годы отмечается резкий рост преступлений, связанных с нарушением половой неприкосновенности детей. В ответ на эту тревожную тенденцию, Глава государства К.К. Токаев выразил решительное поручение о ужесточении законодательства в области защиты прав детей от насилия. Они вновь перешли из категории средней в тяжкую категорию с лишением свободы от 5 до 8 лет. А совершение насильственных действий сексуального характера в отношении малолетнего ребенка предусматривает ответственность в виде 20 лет лишения свободы или пожизненный срок без альтернативы. Аналогичное наказание предусмотрено за убийство малолетних детей.

Развитие массового детского спорта, как предложено в Послании Главы государства К.К. Токаев, представляет собой важную меру для обеспечения активного образа жизни детей и снижения их зависимости от интернета. Это также способствует интеграции детей в общество и формированию здорового образа жизни.

Для эффективного решения этих проблем важно использовать как национальный, так и международный опыт в области защиты прав детей. Обращение к международным документам, таким как Всеобщая декларация прав человека и Европейская социальная хартия, может служить ориентиром при совершенствовании законодательства. Хотелось бы напомнить, что «Дети – будущее страны», и их благополучие зависит от того, как взрослые в обществе выполняют свои обязанности по защите и обеспечению их прав. Подводя итог, необходимо признать, что правовая основа в Казахстане соответствует международным стандартам в области защиты детей, но требует реализации основных положений не только «на бумаге», но и решения важных задач совместными усилиями государственных органов, общественных институтов и общества в целом.

Список использованных источников:

1. Конвенцию о правах ребенка 20 ноября 1989 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml
2. Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. // zakon.kz
3. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 г. // zakon.kz
4. Доклад Уполномоченного по правам ребёнка в Республике Казахстан Аружан Саин на расширенном заседании Комитета по социально-культурному развитию и науке Сената (верхней палаты) Парламента РК на тему «Благополучие детей и защита их прав». Астана. 22.11.2022 г. // https://bala-ombudsman.kz/wp-content/uploads/2022/11/doklad_v_senate_22-11-22.pdf

Сапаров Б.Ж.

PhD доктор, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушы
Abai University Алматы қ., Қазақстан
e-mail: s.baha81@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Заң - әділдікке жеткізетін бейбітшілік пен тыныштықты сақтайтын тәртіптер мен нормалар жиынтығы.
Абай Құнанбаев [1]

Андатпа. Мақалада өскелең ұрпақты құқықтық тәрбиелеу шеңберінде құқықтық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған қызметті құқықтық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Осы саладағы негізгі нормативтік-құқықтық актілер қарастырылады.

Кілт сөздер: өскелең ұрпақ, жастар, тәрбие, құқық, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, қоғам.

Президент Ұлттық құрылтайдың екінші отырысында жас ұрпақты адал азамат етіп тәрбиелеу керек екенін айтты. «Әділетті Қазақстанды құру үшін әрбір отандасымыз адал азамат болуға ұмтылуы қажет. Сонымен бірге, жас ұрпақты адал азамат етіп тәрбиелеуіміз керек. Ұлттық бірегейлігімізді нығайтып, еліміздің жаңа құндылықтарын орнықтыру үшін жүйелі жұмыс жасалуға тиіс», деді Мемлекет басшысы [2].

Мемлекет басшысы Қазақстан халқы Ассамблеясының «Бірлік. Жасампаздық. Өрлеу» атты XXXIII сессиясында, әрқайсымыз азаматтардың құқығы тең және еркін болуын қамтамасыз ететін Ата Заңымыздың әрбір сөзін бұлжытпай ұстануымыз қажет. Заң мен тәртіптің әрдайым және барлық жерде

сақталуы, заң үстемдігінің сөзбен де, іспен де орнығуы маңызды деп атап өтті [3].

Қазіргі мемлекеттің және азаматтық қоғамның даму тенденциялары қазіргі әлемнің проблемалары мен қиындықтарымен тығыз байланысты.

Халықаралық және аймақтық деңгейлердегі тұрақсыз саяси және экономикалық жағдай, экстремистік және террористік бағыттағы көріністерді, сыбайлас жемқорлық пен басқа да құқық бұзушылықтарды қамтитын заңсыз әрекеттерді жасау санының артуы қазақстандық қоғамына, атап айтқанда жас ұрпаққа теріс әсер етеді. Осыған байланысты мемлекеттің жетекші функцияларының бірі қауіпсіздікті қамтамасыз ету және құқықтық тәртіпті сақтау болып табылады. Қоғамның әртүрлі салаларын реттейтін нормативтік құқықтық актілерді қабылдау арқылы.

Жұмыстың мақсаты, Қазақстан заңнамасының ережелерін және жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған теориялық құқықтық және әлеуметтік тұжырымдамаларды талдау.

Құқықтық мәдениетті, ел азаматтарын, әсіресе балалар мен жасөспірімдерді қалыптастыруда тәрбие және білім беру институты жетекші рөл атқарады. Адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтарын анықтайтын Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған қағидаларды жүзеге асырған кезде ғана жеке тұлғаның және жалпы қоғамның тұрақты дамуы қамтамасыз етілуі мүмкін.

Әлеуметтануда «жас адам» ұғымы әлеуметтік сапаны білдіреді және тек жас ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар мәртебелік сипаттамаларды да білдіреді. Жастар жасының өкіліне бағытталған мәдени құндылықтар мен рөлдік күтулер бір жағынан жас адамның жеке тәжірибесінің әлеуметтік – мәдени ерекшеліктерін, ал екінші жағынан оған қоршаған орта мен жалпы қоғамның көзқарасын анықтайды. Өскелең ұрпақтың құқықтарын сақтаудың кепілі мемлекет іске асыратын жастар саясаты болып табылады, оны бірыңғай тұжырымдамалық негізде және бірыңғай мақсат негізінде және қолдауға бағытталған тиімді құралдар (ұйымдар, мекемелер, нысандар, іс-қимылдар және т. б.) арқылы қоғамдық институттармен тығыз өзара іс-қимылда декларацияланатын және жүзеге асырылатын әлеуметтік саясаттың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру қажет, қоғамның болашақ дамуын айқындайтын халықтың ерекше әлеуметтік-демографиялық тобы ретінде жастарды қорғау және дамыту қажет болып табылады.

2015 жылғы 9 ақпандағы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының Заңы бұл мемлекеттік жастар саясаты – мемлекет жүзеге асыратын және жастарды қолдау мен дамытуға бағытталған әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық және құқықтық шаралар жүйесі [3].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты саласындағы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және жоғарыда аталған Заң мен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілерінен тұрады.

Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау болып табылады.

Мемлекеттік деңгейде құқықтық мәдениетті қалыптастыру мақсатында құқықтық мемлекеттің ғана емес, азаматтық қоғамның да қалыптасу, құқықтық сана мен құқықтық ағартушылықты дамыту жолдарын айқындайтын бірқатар нормативтік-құқықтық актілер әзірленіп, қолданыста болады.

2021 жылғы 15 қазандағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы мемлекеттік жоспарлау жүйесінің ұлттық құқықты, құқық қорғау және сот жүйелерін, сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметті дамытудың, сондай-ақ құқықтық білім беру мен құқықтық насихаттың басым бағыттарын айқындайтын құжаты болып табылады [5].

2022 жылғы 5 қарашадағы «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына сәйкес прокуратура мемлекет атынан заңда белгіленген шектерде және нысандарда Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады [6].

Білім беру процесі өскелең ұрпақтың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің Жастар және отбасы істері комитеті ерекше үлес қосады, жастарды азаматтық және патриоттық тәрбиелеу, жастар ортасында толеранттылыққа тәрбиелеу, жастар арасында құқықтық, мәдени және адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру, сондай-ақ жастардың қоғамдық жұмыстарға қатысуының тиімді нысандарын тарату бойынша шараларды жүзеге асыру жатады [7].

Құқық теориясы тұрғысынан құқықтық мәдениет-бұл қоғам дамуының субъективті деңгейімен шартталған, әлеуметтену процесінде ұрпақтан-ұрпаққа берілетін қоғамда қалыптасқан құқықтық құндылықтар мен нормаларды игеру және пайдалану шарасы болып табылатын жалпы мәдениеттің бір түрі. Бұл құқықтық білімнің, бағалаудың және мінез-құлықтың бірлігі. Қалыптасқан құқықтық мәдениет-бұл құқықтық нормалардың талаптарын орындау ғана емес, сонымен бірге басқа субъектілерді құқықтық мәдениеттің бар құндылықтарын ұстануға үйрету процесіне қатысу.

Құқықтық білім құқықтық оқыту және құқықтық тәрбие процесінде қалыптасады. Азаматтардың шамамен 75%-ы бұқаралық ақпарат құралдарынан құқықтық білім алады. Адамның құқықтық білімінің көлемі оның әлеуметтік рөлі мен мәртебесіне тікелей байланысты. Ол өзінің еңбек функцияларын орындау барысында, сондай-ақ өзінің мүдделері мен

қажеттіліктерін жүзеге асыру барысында өзіне қажет Құқық саласындағы білімін толықтыруға мүдделі.

Жоғарыда айтылғандай, жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы маңызды функция білім беру жүйесіне жатады. Тәрбие теориясы аясында оның әртүрлі түрлері ажыратылады, олардың бірі-құқықтық тәрбие-құқықтық мәдениетті және құқықтық мінез-құлықты қалыптастыру процесі, ол құқықтық жалпыға бірдей оқытудан, құқықтық нигилизмді жеңуден, заңға бағынатын мінез-құлықты қалыптастырудан тұрады. Құқықтануда құқықтық тәрбие мемлекеттік органдар мен жұртшылықтың азаматтар мен лауазымды адамдарда құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру жөніндегі мақсатты қызметі ретінде түсініледі, бұл олардың бойында заңға бағынатын мінез-құлыққа тұрақты бағдар қалыптастыру мақсатында адамдардың санасы мен мінез-құлқына ерекше әсер етеді, бұл өскелең ұрпақ үшін өте маңызды. Құқықтық тәрбиенің негізгі ұйымдастырушылық нысандары: а) құқықтық оқыту – өткен тарихи тәжірибені, сондай-ақ жеке тұлғаның құқықтық салада сенімділік пен дербестік сезімін қалыптастыруға, жеке тұлғаның құқықтық белсенділігін ынталандыруға арналған қазіргі заманғы шындық жағдайында құқықты іске асыру практикасы мен дағдыларын беру және игеру жүйесі; ә) құқықтық ағарту; б) құқықтық насихат. Құқықтық тәрбие әдістері-бұл тәрбиеленушілерге педагогикалық, психологиялық және басқа да әсер етудің әртүрлі әдістері, мысалы, сендіру, жеке мысал, көтермелеу және т. б.

Алайда, қоғамда, өкінішке орай, құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтық шындыққа теріс және теріс қатынасында көрінетін, құқық теориясында құқықтық нигилизм атауын алған қарама – қарсы аспект бар.

Құқықтық нигилизмді жеңу жолдары әртүрлі: әлеуметтік және экономикалық реформалар, белгілі бір құқықтық нормалардың мазмұнын өзгерту, құқықтық мәдениетті тәрбиелеу және т.б. заң шығару және құқық қолдану процесінде азаматтардың мүдделерін ескеру қажет. Олар әдетте қоғам мен билік қатынастарының негізі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде айтылғандай, нормадан (құқықтық, моральдық, саяси және әлеуметтік) ауытқулар жақсы (оң) және нашар (теріс) болуы мүмкін. Қоғам бұл фактіні анықтап қана қоймай, профилактикалық қызметте ынталандырудың, оң ауытқулар мен бейтараптандыруды ынталандырудың, теріс жазалаудың әртүрлі формаларын қолданады. Маскүнемдік, нашақорлық және токсикотизм, жұмыссыздық, балалардың панасыздығы, әлеуметтік паразитизм (адамдардың қоғам есебінен еңбекке жарамсыз табыстарға тұруы, қаңғыбастық, қайыр сұрау және т. б.), ұлттық, нәсілдік және діни араздықты қоздыру сияқты әлеуметтік-жағымсыз құбылыстардан туындаған құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға байланысты ауытқу мінез-құлқының жағымсыз көріністеріне ерекше назар аударайық және басқалар.

Профилактикалық жұмысты ұйымдастырудың маңызы зор екендігі күмән тудырмайды. 2010 жылғы 29 сәуірдегі «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1 бабына

сәйкес құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені [8].

Профилактикалық жұмысты жүзеге асыру мынадай іс-шаралардан тұруы мүмкін:

а) ақпараттық-тәрбие кеңістігін ұйымдастыру-бұл психопрофилактикалық жұмыстың бағыты оның сындарлы шешімдер қабылдау қабілетін арттыру мақсатында тұлғаның танымдық процестеріне әсер етуден тұрады және дәрістер, әңгімелер, мамандандырылған әдебиеттерді, теле - және бейнефильмдерді тарату арқылы жүзеге асырылады;

ә) әлеуметтік ортаны ұйымдастыру – әлеуметтік факторларға әсер ету арқылы адамның жағымсыз мінез-құлқының алдын алуға болады. Жасөспірімдерде Заңсыз мінез-құлықтың алдын-алудың бұл түрі, ең алдымен, темекі шегуге және алкоголь өнімдерін тұтынуға тыйым салатын көзқарастарды қалыптастыру бойынша әлеуметтік жарнаманы және т. б. қамтиды.;

б) құндылық-мағыналық бос уақытты ұйымдастыру – бұл жұмыс формасы байланысты түрлерінің бірі девиантты мінез-құлықтың алмастырушы әсері туралы идеялар мұндай жұмыстар туристік қызметті жүзеге асыру болып табылады, оның ішінде мәдени-танымдық, азаматтық-патриоттық, туристік саяхаттың және тақырыптық экскурсияның экологиялық аспектілері;

в) жасөспірімдердің қажеттілігі туралы түсінігін қалыптастыру, әлеуметтік пайдалы белсенділікті жүзеге асыру, адамдарға көмек көрсету мақсатында волонтерлік (ерікті) қызметті ұйымдастыру;

г) салауатты өмір салтына, денсаулық үшін жеке жауапкершілікке, қоршаған әлеммен үйлесімділікке көзқарастарды қалыптастыру.

Қорытындылай келе, әлеуметтік-экономикалық, тәрбиелік, мәдени, құқықтық шараларды кешенді пайдалану ғана қоғам үшін және өскелең ұрпақтың дамуы үшін салдардың, заңнамада, сондай-ақ әлеуметтік және моральдық нормаларда көзделген тыйымдарды бұзумен байланысты әлеуметтік-теріс құбылыстардың тиімді алдын алу және азайту шарты бола алатынын атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Әділетті Қазақстан: бәріміз және әрқайсымыз үшін. Қазір және әрдайым» сайлауалды бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарында, біздің басты мақсатымыз – Қазақстанда әділеттілік орнату. Ол үшін өткеннен сабақ алып, өткеннің қателігін түзетіп, қордаланған мәселелері шешу керек. Сондықтан да мәдени кодымыздың бір бөлігі – еңбексүйгіштік пен білімге құштарлық, заңды құрметтеу мен тәртіп сақтау, популизм мен радикализмді, пайдаға табынушылық пен шектен тыс тұтынуды айыптау, адамгершілікке, ынтымақ пен өзара көмекке ұмтылу сияқты қасиеттер берік ұстанымымызға айналуға тиіс деп айтылған [9].

Әдебиеттер тізімі

1. Құқықтық тәрбие берудегі ата-ана жауапкершілігі, [https://bilim-all.kz/jospar/4466 Ququqtyq-tarbie-berudegi-ata-ana-zhauapkershiligi](https://bilim-all.kz/jospar/4466-Ququqtyq-tarbie-berudegi-ata-ana-zhauapkershiligi)
2. Мемлекет басшысы Қазақстан халқы Ассамблеясының «Бірлік. Жасампаздық. Өрлеу» атты XXXIII сессиясын өткізді, <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kazakstan-halky-assambleyasynyn-birlik-zhasampazdyk-orleu-atty-hhhiii-sessiyasyn-otkizdi-2532717>
3. «Әділетті Қазақстанды адал азаматтар құрады - Мемлекет басшысы», <https://egemen.kz/article/344366-adiletti-qazaqstandy-adal-azamattar-qurady-memleket-basshysy>
4. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» 2015 жылғы 9 ақпандағы №285-V Қазақстан Республикасының Заңы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285>
5. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
6. «Прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы №155-VII Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155>
7. «Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің Жастар және отбасы істері комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрінің 2023 жылғы 27 қыркүйектегі №381-НҚ бұйрығы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G2300000381>
8. «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Қазақстан Республикасының Заңы, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000271>
9. «Әділетті Қазақстан: Бәріміз және әрқайсымыз үшін. Қазір және әрдайым», <https://egemen.kz/article/327904-adiletti-qazaqstan-barimiz-dgane-arqaysymyz-ushin-qazir-dgane-ardayym>

Тасыбеков А.Е.

Докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Педагог-дефектолог **Байдуллаева С.Ж.**

«Общеобразовательная школа №133» Управления образования г.Алматы

**ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ИДЕЯ В РАСШИРЕНИИ ИНКЛЮЗИВНОГО
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы процесса реализации инклюзивного образования, способ гуманизации современного «образования для всех», который уважает и ценит индивидуальные особенности каждого человека, независимо от этнической принадлежности, способностей, наличия или отсутствия особенностей в развитии. Автор рассматривает преподавателя вуза как одну из важнейших фигур в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: гуманизация образования, инклюзивное образование, благотворительность, толерантность, эмпатия, доброта, доброжелательность, педагогический оптимизм.

Андатпа

Мақалада инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үдерісіндегі мәселелер қарастырылады, бұл этникалық тиістілігіне, қабілетіне, дамып-жетілуіндегі ерекшеліктердің бар болуына немесе жоқтығына қарамастан әрбір адамның жеке ерекшеліктерін құрметтейтін және бағалайтын заманауи «бәріне арналған білім беруді» ізгілендірудің жолы. Автор жоғары оқу орнының оқытушысын инклюзивті білім берудегі маңызды тұлғалардың бірі ретінде қарастырады.

Түйін сөздер: білім беруді ізгілендіру, инклюзивті білім беру, қайырымдылық, төзімділік, эмпатия, мейірімділік, инабаттылық, педагогикалық оптимистілігі.

Международные стандарты (модели) в области прав человека основаны на участии каждого человека в общественной жизни без дискриминации и на равных. Инклюзивное образование является неотъемлемой частью казахстанской системы образования, так как в последние годы в системе образования проводятся реформы, реализуемые программой ЮНЕСКО «Образование - для всех». ЮНЕСКО определяет инклюзию как «процесс, посредством которого все учащиеся сосредотачиваются и сосредотачиваются на своих разнообразных потребностях, увеличивая свое участие в обучении, культурах и сообществах, а также сокращая отказ от посещения школы и исключение из школы».

Внедрение инклюзивного образования в Республике Казахстан является не только требованием времени, но и еще одним шагом к гуманизации высшего образования. Гуманизация общественных отношений, в свою очередь, становится невозможной без принятия и осуществления прав лиц с особыми образовательными потребностями, в том числе в высших учебных заведениях, на совместное качественное образование. Человек с особой потребностью в получении знаний в расширенном образовательном пространстве - это, прежде всего, развивающаяся личность. Поэтому обеспечение реализации права этих людей на образование рассматривается как важнейшая задача государственной политики в области образования. При этом важное место в становлении и развитии идеи равенства в образовании занимает сложившаяся система инклюзивного

образования, которая приобретает стратегический характер, выражая изменение идеологии образования в сторону гуманизации и охватывает всю систему образования.

Особенностью инклюзивного образования является то, что каждый молодой человек, независимо от индивидуальных особенностей, языка, культуры, умственных и личностных возможностей, может получить равный доступ к образованию. И на современном этапе, образование приобретает новые философско-методологические предпосылки: происходит формирование личностей нового типа, основанных на принципах индивидуализации, демократизации, свободы творчества, гуманистических принципов.

Инклюзия (англ. *Inclusion* - внедрение, интеграция) реализуется как принцип «учиться, работать и жить вместе», созданный на основе добродетели. В целом инклюзивный подход подразумевает принятие философии инклюзии всеми участниками образовательного процесса, понимание различных образовательных потребностей молодых людей с инвалидностью и предоставление услуг в соответствии с их потребностями, привлечение общественности и предотвращение предвзятости в образовании. При изучении философских проблем инклюзии нельзя обойти стороной вопросы этики, так как правила и принципы человеческого порядка, обязанности людей при совместном обучении друг другу, проблема формирования этноса инклюзивного образования под влиянием гуманистической этики.

Гуманистическая идея инклюзивного образования-это воплощение доброй мечты человечества о справедливом мире, в котором ни одна группа людей не изолирована от других, а интересы ни одного человека не эксплуатируются интересами и интересами других.

Инклюзивное образование означает: каждый обучающийся - уникальная личность со своими интересами, способностями и потребностями, что требует индивидуального подхода к образованию, который учитывает эти особенности, и гибкости в разработке учебных программ, поэтому такой индивидуальный подход требует от преподавателя высокого профессионализма, который включает в себя такие качества, как культура, чувствительность, слух и понимание другого. Вместе с тем инклюзивное образование формирует свой личностный ценностный рубеж - аксиологию, основными принципами которой являются: каждый человек, независимо от его способностей и достижений, имеет право на получение знаний и поддержание соответствующего уровня знаний, самореализацию и личностную зрелость, общение, дружбу и поддержку.

Следует отметить, что инклюзивный вид образования внедряется в вузы страны, что способствует формированию благоприятных условий гуманности, толерантности, доброжелательности, понимания и восприятия «необычного-непохожего» человека, повышает эффективность образовательного процесса, способствует успешной социализации и самореализации, способствует социальному взаимодействию и станет

эффективным средством борьбы с дискриминацией. Внедрение инклюзивного образования повлияет на реструктуризацию образовательной культуры с привлечением в свой процесс преподавательского состава, студентов и их родителей. Непохожесть, многообразие студентов имеет место как мощный потенциальный фонд, способствующий возникновению и развитию творческой инициативы. В целом инклюзивное образование - это особый процесс образования, доступный каждому человеку, в рамках которого устраняются барьеры, связанные с особенностями учащихся, и создаются условия для раскрытия потенциала человека.

Чтобы инклюзивное образование было эффективным, необходимо изменить менталитет всего общества, в том числе, прежде всего - преподавателей, внедряющих в жизнь политику инклюзии. Это должно быть составной частью их профессионального мышления. Одной из важнейших проблем инклюзивного образования является личность преподавателя. Педагог должен быть высококультурным, морально устойчивым и профессионально компетентным. При этом «определение культуры в себе – это постоянное обучение, получение знаний». При этом следует учитывать, что при внедрении инклюзивного образования происходит процесс взаимного обучения, а значит, преподаватель обучает учащихся, а они, в свою очередь, обучают преподавателя, и «тот, кто учится лучше других, будет лучшим учителем». В связи с этим мы видим, что Конфуций призывал: «образование, независимо от общественной ситуации, должно быть одинаково доступно для всех».

Психоэмоциональная ситуация внутри обучаемой группы, создание доступной образовательной среды, реализация принципов благоприятного общения, партнерства и сотрудничества напрямую зависят от личности преподавателя и его гибкого стиля управления. На наш взгляд, преподаватель вуза, внедряя идеологию инклюзии, должен руководствоваться высокими моральными принципами и интегральными личностными качествами. Необходимо проявлять доброжелательность, терпимость, эмпатию, терпение и уважение, педагогический оптимизм, высокий уровень самоконтроля и самодисциплины. Педагог должен осознавать важность этих качеств и стремиться к их совершенствованию.

Благотворительность - один из важнейших показателей добродетели. В понятие милосердия интегрированы духовно - эмоциональная (ощущение чужого недуга как своего) и реально-практическая (стремление к подлинной помощи) грани. Применяется ко всем живым существам, людям, нуждающимся в помощи, а также к людям, нуждающимся в особой благотворительной помощи (инвалидам, больным, пожилым людям и т.д.), а также оказывает готовность в оказании помощи нуждающимся.

Эмпатия - важная профессиональная черта преподавателя высшего учебного заведения, работающего со студентами с ограниченными возможностями. Он выражает понимание души студента с инвалидностью, жалость к нему, видение ситуации с его точки зрения, поддержку его мнения. Эмпатия тесно связана с феноменом восприятия, означающим

теплые эмоциональные отношения окружающих людей к лицам с ограниченными возможностями. И.М.Юсупов не только определяет эмпатию как результат интеграции элементов познавательных и эмоциональных процессов, но и стремится рассматривать другого человека как высокую ценность, как «самостоятельную цель» общения. Такое понимание позволяет выделить регулятивную деятельность эмпатии, является стремлением педагога к направленной помощи воспитаннику, его сущностью.

Толерантность включает стресс, неуверенность, конфликты, нарушения дисциплины, терпение, устойчивость к агрессивному поведению, нарушению правил и границ. В своей профессиональной деятельности преподавателю часто приходится проявлять терпимость, спокойствие, доброту к необычным внешним формам, неподобающему поведению учащихся, непониманию их языков, а иногда даже невысказанности. Поэтому для преподавателя вуза одним из важнейших факторов считается высокий уровень толерантности, что обеспечивает эффективность его деятельности.

«Толерантность - это то, что делает возможным достижение мира и ведет от культуры войны к культуре мира», - говорится в Декларации принципов толерантности, принятой Генеральной конференцией ЮНЕСКО в 1995 году. В декларации понятие толерантности определяется как уважение, принятие и правильное понимание многогранно богатых культур нашего мира, индивидуальных особенностей людей и видов самовыражения, отказ от догматизма и утверждение правил, установленных в международно-правовых актах в области прав человека.

Понятие толерантности неодинаково в разных культурах, оно будет зависеть от исторического опыта народов. В английском языке, согласно Оксфордскому словарю, толерантность (толерантность) - это «готовность и способность принимать личность или предмет без сопротивления». По-французски - «уважение к свободе, игре, поведению, политическим и религиозным взглядам другого». В китайском языке быть терпимым означает «проявлять щедрость по отношению к другим». По-арабски терпимость это - «прощение, уступка, мягкость, жалость, доброта, терпение... склонность принятию других», на персидском - «терпение, терпимость, готовность к примирению». В русском языке есть два слова со схожими значениями: терпимость и терпение.

Термин «толерантность (терпимость)» обычно используется в медицине и гуманитарных науках и означает «отсутствие или ослабление реакции на него из-за снижения чувствительности к воздействию какого-либо неблагоприятного фактора». А наиболее привычное слово «терпение (терпимость)», употребляемое в повседневном языке, означает «способность мыслить, терпеть, уметь, сопереживать поступкам других людей».

К понятию «толерантность» в казахском языке относится все духовное и материальное богатство народа. Именно благодаря этим качествам народ

сохранил свою культуру. Подобно понятию терпимости, существуют понятия «терпение» и «снисхождение», значения которых также точно такие же.

Терпимость - это привилегия сильных и умных, которые верят в свою способность двигаться по пути истины через диалог и разнообразие мнений и точек зрения. Толерантность - это более абстрактное понятие, которое не поддается контролю и измерению научными методами.

Условия измерения терпимости включают следующее:

- сотрудничество и объединение в решении проблем учебно-воспитательного процесса;

- положительная лексика в общении;

- равные возможности в вмешательстве в жизнь;

- уважение культурной самобытности (специфики) каждой личности;

- максимальное вовлечение людей в формирование обычаев и культуры;

- толерантное отношение к людям независимо от их пола, национальности, религии, принадлежности к какой-либо группе.

Педагогический оптимизм в отношении студентов с инвалидностью означает проявление уверенности в поддержке такого студента, веру в его потенциал. Кроме того, от студента с инвалидностью следует ожидать высоких результатов сверх его способностей и опасаться предъявлять к нему высокие требования.

Для осуществления инклюзивного образования преподаватель вуза должен обладать следующими качествами: высоким уровнем регулирования своей деятельности, самоконтролем в стрессовых ситуациях, быстро и уверенно реагировать на изменение ситуации и принимать правильные решения. Он должен обладать навыками, позволяющими преодолевать негативные эмоции, навыками расслабления, самоконтроля, способностью адаптироваться в сложных, неожиданных ситуациях. Самообладание преподавателя, его уравновешенность, эмоциональная устойчивость позволяют избежать конфликтных ситуаций между студентом, а также между студентом и преподавателем, что является очень важным для правильной организации педагогического процесса, при этом особое внимание уделяется установлению дисциплины, защищающей нервную систему студента с инвалидностью, защищающей его от перенапряжения и усталости отделяется.

Одним из важных требований к преподавателю, который обучает студента с ограниченными возможностями, являются тонкость и порядочность, включая способность хранить служебную информацию и личные секреты учащихся, отсюда и деонтологический менталитет.

Преподаватель несет ответственность за цели, задачи, содержание и методы, выбранные при обучении и воспитании студента с особыми образовательными потребностями, так как такой студент будет зависеть от педагогической помощи в отличие от своих нормально развивающихся рядов.

Поэтому профессионально-личностная готовность преподавателя

высшего учебного заведения к обучению студента с инвалидностью подразумевает формирование целого комплекса качеств, основанных на личностном фонде. Любой преподаватель, работающий в вузе с нормально развитыми студентами, не способен работать со студентом с инвалидностью. И реализация системы инклюзивного образования в современном Казахстане станет максимально возможной при решении сложной и комплексной задачи повышения духовности общества. По мнению исследователей данного вопроса, от воспитания в семье, детском саду, школе, вузе до серьезных изменений в системе общественных отношений, отношения к средствам массовой информации в обществе требуют изменения образовательных программ и законодательства. Пока не будет решена проблема гуманизации общественного сознания, не будет решена проблема как инвалидов, так и инклюзивного образования. Его решение, конечно, должно быть комплексным.

Список литературы:

1. «Саламанкское заявление и рамки действий в области образования для людей с особыми потребностями», Саламанка, Испания. ЮНЕСКО, 1994г. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
2. «Декларация принципов терпимости», Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
3. Давыдова Л.Н., Колокольцева М.А., Рябова Е.В. Инклюзивное образование и нравственные взаимоотношения: грани одной проблемы: монография. М.: Лананд, 2018. 200 с.
4. Алехина С.В. Инклюзивное образование: от политики к практике // Психологическая наука и образование. 2016. Т. 21. № 1. С. 136-145.
5. Нигматов, З.Г. - Гуманистические основы педагогики: Учеб. пособие - М.: Высш. шк., 2004г. - 400 с.

Тыныбеков С.,

з.ғ.д., эль-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының профессоры

Ложникова О.П.,

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ кәсіподағы төрағасының орынбасары

**БАЛАЛАР ҚҰҚЫҒЫН ЗАМАНАУИ ТҮРҒЫДА ҚОРҒАУ -
УАҚЫТ ТАЛАБЫ**

Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінде заң ғылымының докторы, профессор И.В. Әмірханованың ғылыми және ұстаздық қызметіне және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 90 - жылдығына арналған «Балалар құқығын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері» тақырыбына арналған халықаралық ғылыми - практикалық конференция болып өтті.

Конференция жұмысына, ғылыми заң жүршілігінің өкілдері, белгілі қазақстандық және шетелдік ғалымдар, тәжірибеден өтіп жатқан заңгерлер, магистранттар мен студенттер қатысты.

Олардың барлығы И.В. Әмірханованы сағынышқа толы жылы лебіздерімен еске алды. З.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі С.Ж. Сүлейменова конференцияның мақсаттары мен міндеттері туралы әңгімеледі.

Одан кейін Алматы қаласының нотариусы П.Д. Қанағатова әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің 1 және 3 курс студенттері Алдары Кенесары мен Кәрібаева Гүлзатқа демеушілік сертификаттарын тапсырды.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымының кандидаты С.Р. Ермұхаметова Ирина Викторовна Әмірхановның ұстаздық тағлымдарының астарларлары туралы тебірене әңгімеледі. Заң ғылымының докторы, профессор Ирина Викторовна Әмірханова 1966 жылы 25 сәуірде Алматыда дүниеге келді. 1996 жылы 23 мамырда з.ғ.д., профессор Ю.Г. Басиннің жетекшілігімен «Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті құқықтық реттеу» тақырыбына заң ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады. 1998 жылы Ирина Викторовна Әмірхановаға доцент атағы берілді. 2005 жылы қыркүйекте ол «Кәсіпкерліктің мүдделерін азаматтық-құқықтық тұрғыдан қорғау» тақырыбына з.ғ.д., профессор А.Е. Бектұрғановтың жетекшілігімен докторлық диссертация қорғады.

Ирина Викторовнаның бүкіл еңбек жолы Қазақ мемлекеттік ұлттық университетімен тығыз байланысты әл-Фараби атындағы. Ғылыми қызметін азаматтық және кәсіпкерлік құқық кафедрасының тағлымдамашы-зерттеуші ретінде бастап, осы кафедраның меңгерушісі лауазымына дейін өсті.

Ирина Викторовна 50 ден астам ғылыми мақала, «Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерліктің дамуын азаматтық тұрғыдан қамтамасыз ету» монографиясын (2003ж.), «Қазақстан Республикасында азаматтардың кәсіпкерлігін құқықтық реттеу проблемалары (1997ж.); «Жеке кәсіпкерлікті құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету: теориясы мен практикасының проблемалары» (2003ж.); «Келісімшарт құқығы» (2010ж.) оқу құралдарын жарыққа шығарды.

З.ғ.д., доцент, МАИ академигі И.В. Межибовскаяның баяндамасында құқықтық казуистика шеңберінде ана мен баланы қорғау институты туралы кеңірек қамтылды. Ирина Владимировна Әмірханованың Қазақстан заң ғылымының дамуына қосқан үлесін ерекше ілтипатпен атап өтті. ҚР Әлеуметтік кодексінде және өзге заңнама актілерінде кездесетін құқықтық бұлыңғырлық қарастырылды. И.В.Межибовская ҚР Конституциясына мүлдем

қайшы келетін ережелерге, Қазақстанда тұрақты тұратын шетелдіктердің, оның ішінде осындай мәртебесі бар қандастарымыздың әлеуметтік құқықтық кепілдігі бөлігіндегі заңнамалық сәйкессіздіктерге айрықша тоқталды. Осындай күрделі проблемаларды шешудің өзіндік нұсқалары ұсынылды.

З.ғ.д., профессор Ф.С Қарақұсов пен Б. Баишев, «K&T Partners Кей энд Ти Партнерс» ЖШС сарапшылары «Қазақстандағы корпоративтік қатынастар жүйесіне әралуандық, әділдік және инклюзивтілік қағидаттарын енгізу» тақырыбы бойынша корпоративтік қатынастардың құқықтық табиғаты және олардың айрықша саласы - корпоративтік басқаруға көкейде жүрген тың ойларын ортаға салды. Конференция қатысушыларына корпоративтік басқарудың ESG-интеграцияланған моделінің тұжырымдамасы және оның тиімділігіне қол жеткізудің заманауи әдістерінің бірі - әралуандықты, әділдікті және инклюзивтілікті (DEI) қамтамасыз ету таныстырылды.

З.ғ.д., аль-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының доценті Б.А. Жандарбек балаларды тәрбиелеу формаларының ерекшеліктеріне жіті назар аударды.

Ш.Рашидов атындағы (Өзбекстан) Самарқанд мемлекеттік университеті заң факультеті арнайы ғылымдар кафедрасының доценті З.О. Қуандықовтың кәсіпкерлік отбасылық саласындағы жасанды интеллектіні пайдалану мүмкіндіктері туралы баяндамасының дер кезінде қозғалған тың мәселе екендігін атап өткен абзал.

Алматы қалалық адвокаттар алқасының Мамандандырылған ювенальдық заң консультациясының басшысы С.В Витковскаяның сөйлеген сөзі конференцияға қатысушылардың қатты қызығушылығын туғызды. Ол күнделікті өмірде кездесетін мысалдармен отбасылық құқықтық нормалардың қолданылуын көрсетті.

Каспий Қоғамдық университетінің профессоры, з.ғ.д., С.П. Мороз қазақстандық кәсіпкерлік заңнаманың даму келешегі туралы әңгімеледі.

Конференция қорытындылары балалар құқығын қорғау аспектілерін тұрақты назарда ұстау қажеттігін көрсетті. Қордаланған проблемаларды шешу бойынша қызметті жандандыру және қоғам назарын аударту басты міндеттердің бірі.

Тоқтар Д.Н.

аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
заң факультетінің 2-курс магистранты

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ СҰРАҚТАРЫ

Интеллектуалдық меншік қатынастары қай кезде де болмасын өзектілігін жойған жоқ. Соның ішінде Қазақстан Республикасының авторлық құқық

саласында ұлттық және халықаралық нормаларының қабылдану мен қазіргі кезеңде дамыған қоғамда қалыптасқан құқықтық қатынастарды реттеу мәселесі осы саланың өсуінде де, бүкіл әлемде де маңызды бола түсуде.

Авторлық құқық қоғамдық мүдделерге - мәдениеттің, ағартушылықтың, ғылыми-техникалық прогрестің мүдделеріне де әсер етеді.

Авторлық құқық туралы заңнамамен реттелетін құқықтық қатынастар жеке азаматтық қатынастардан әлдеқайда асып түседі және оған қойылатын мәдени - ағартушылық сипаттағы талаптарға байланысты заңды және қоғамдық қызығушылыққа ие болады. Барлық уақытта қоғам өркениетінің басты көрсеткіштерінің бірі ғылымның, мәдениеттің және техниканың дамуына қаншалықты көңіл бөлінетіні болды және солай болып қала береді. Қоғамның зияткерлік әлеуетін пайдаланбай, өзекті экономикалық проблемаларды шешу мүмкін емес. Ғылым, мәдениет және техника қажетті құқықтық алғышарттарды қоса алғанда, тиісті жағдайлар болған кезде ғана асығыс дами алады. Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, авторлық құқық мақсатына, мазмұны мен маңызына, сондай-ақ берілу әдісі мен нысанына қарамастан, шығармашылық еңбектің нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылады [1].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 972-бабының 1-пунктіне сәйкес, авторлық құқықтың объектілері ғылым, әдебиет және өнер туындылары болып табылады [2].

Сонымен қатар, авторлық құқық қоғамдық мүдделерге - мәдениеттің, ағартушылықтың, ғылыми-техникалық прогрестің мүдделеріне де әсер етеді. Авторлық құқық туралы заңнамамен реттелетін құқықтық қатынастар заңды және қоғамдық қызығушылыққа ие болады. Барлық уақытта қоғам өркениетінің басты көрсеткіштерінің бірі ғылымның, мәдениеттің және техниканың дамуына қаншалықты көңіл бөлінетіні болды және солай болып қала береді. Қоғамның зияткерлік әлеуетін пайдаланбай, өзекті экономикалық мәселелерді шешу мүмкін емес. Ғылым, мәдениет және техника қажетті құқықтық алғышарттарды қоса алғанда, тиісті жағдайлар болған кезде ғана тез дами алады. Ғылым, әдебиет және өнер саласында қалыптасқан құқықтық қатынастарды нормативтік реттеу қазіргі экономикалық жағдайдың талаптарына жауап беруі керек.

Авторлық құқық ғылым, өнер және әдеби туындыларға қатысты пайда болады және әдеби шығармалар авторлық құқық объектілерінің едәуір бөлігін құрайды. Олардың ерекшелігі, ойлар, сезімдер, идеялар мен бейнелер түпнұсқа композицияда және түпнұсқа презентацияда сөз арқылы көрінеді.

«Әдеби шығарма» терминін анықтаған кезде ғылыми әдебиеттерде келтірілген анықтамалардың көпшілігі мазмұны жағынан ұқсас. Сөздіктерде берілген анықтамаға сәйкес, әдеби шығарма-бұл белгілі бір элементтердің азды-көпті күрделі жүйесі, онда табиғат суреттерін, құбылыстарды, адамдардың өміріндегі оқиғаларды, қоғамдық өмір процестерін, кейіпкерлердің жеке өмірін бейнелеуге болады.

Заңнамада белгілі бір объектінің авторлық құқықпен қорғалатындығы туралы мәселені шешуге болатын туындының анықтамасы жоқ, тек авторлық

құқық шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларына қолданылатындығын анықтайды. Осыған байланысты шығарманың не екенін, белгілі бір объект шығарманы тану үшін қандай белгілерге сәйкес келуі керек екенін анықтау дәстүрлі түрде азаматтық-құқықтық ғылымның міндеті болып табылады. Бұл мәселе ұзақ уақыт бойы жасалғанына қарамастан, ғылымда авторлық құқықпен қорғалатын туындының белгілеріне қатысты әлі де нақты түсінігі жоқ.

Әдеби туындыларға берілген анықтамаларды талдасақ, С.А.Судариков әдеби шығармалар деп көркем, публицистикалық және қолданбалы сипаттағы кез - келген түпнұсқа жазбаша шығармаларды түсінеді. Әдеби шығармаларға әдеби және режиссерлік сценарийлер, либреттолар, музыкалық шығармаларға мәтіндер, газеттер мен журналдардағы мақалалар, көркем әдебиетпен немесе өнермен, мысалы, техникалық басшылықпен, анықтамалықтармен және т. б. өте аз ортақ болған жағдайларда да әдеби деп санауға болады. күнделіктер, хаттар. 1991 жылдан бастап әдеби шығармаларға компьютерлік бағдарламалар да кіре бастады. Жинақтар түріндегі таныс мәліметтер базасы сонымен қатар әдеби шығармаларға жатады [3, 173-174 б].

Ресейлік ғалым Л.В.Самсонова өзінің ғылыми ізденістерінде «туынды авторлық құқық объектісі ретінде» ұғымының авторлық анықтамасы ұсынады. Оған сәйкес, «туынды авторлық құқық объектісі ретінде-бұл автордың (авторлардың), қандай да бір объективті түрде көрсетілген, ғылым, әдебиет және өнер саласына қатысты, тіркеуді немесе тіркеуді қажет етпейтін қандай да бір формальдылықты сақтау, қадір-қасиеті мен мақсатына, сондай-ақ оны білдіру тәсіліне қарамастан жаңашылдық пен өзіндік ерекшелік критерийлері бар шығармашылық қызметінің нәтижесі»[4].

Қазақстан Республикасы Бернде 1886 жылғы 9 қыркүйекте қол қойылған, Парижде 1896 жылғы 4 мамырда толықтырылған, Берлинде 1908 жылғы 13 қарашада қайта қаралған, Бернде 1914 жылғы 20 наурызда толықтырылған және Римде 1928 жылғы 2 маусымда, Брюссельде 1948 жылғы 26 маусымда, Стокгольмде 1967 жылғы 14 шілдеде және Парижде 1971 жылғы 24 маусымда қайта қаралған, Парижде 1979 жылғы 2 қазанда өзгертілген «Әдеби және көркем туындыларды қорғау жөніндегі» Берн конвенциясына Қазақстан Республикасы 1998 жылғы 10 қарашадағы Заңы негізінде қосылды. Берн Конвенциясына сәйкес, «Әдеби және көркем туындылар» термині қандай тәсілмен және қандай түрде берілгеніне қарамастан әдебиет, ғылым және өнер саласындағы барлық туындыларды қамтиды, атап айтқанда: кітаптар, кітапшалар және басқа да жазбаша туындылар; дәрістер, үндеулер, уағыздар және басқа да осы тектес туындылар; драмалық және музыкалық-драмалық туындылар; хореографиялық туындылар және пантомималар; мәтіні бар немесе мәтіні жоқ музыкалық шығармалар; кинематографиялық туындылар, бұларға теңестірілетін, кинематографияға орайлас тәсілмен берілген туындылар; суреттер, кескіндеме, сәулет, мүсіндеме, графика және литография туындылары; сурет туындылары, оларға орайлас әдістермен жасалған туындылар теңгеріледі; географияға, топографияға, саулетке немесе

ғылымға жататын қолданбалы өнер туындылары; безендірулер/географиялық карталар, жоспарлар, нобайлар мен пластикалық туындылар[5].

С. А. Беляцкийнің пікірінше, «авторлық құқық пәні эстетикалық және ақыл-ой қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын ақыл-ойдың шығармашылық туындысы ретінде белгілі бір және түсінікті түрде көрінетін заң негізінде анықталуы мүмкін» [5].

В. И. Серебровский пікіріне сәйкес, «шығарманы автордың шығармашылық қызметі нәтижесінде адамның қабылдауы үшін қол жетімді белгілі бір формадағы өз көрінісін алған идеялар, ойлар мен бейнелердің жиынтығы ретінде анықтауға болады» [6]. Бұл тәсіл шығарманы материалдық емес игілік ретінде оның объективті формасынан ажырату керек екендігіне тағы бір рет назар аударады.

А.Амангелді ғылым, әдебиет және өнер туындылары объективтілік (қауіпсіздік критерийлері), жаңашылдық және бірегейлік, сонымен қатар авторлық құқық объектілері ретінде танылу үшін шығармашылық жұмыстың нәтижесі болу қажет деп санайды [7, 126 б]. Шығарманың жоғарыда келтірілген анықтамаларын талдау негізінде көптеген ғалымдар мойындайтын шығарма ұғымының негізгі компоненттеріне қатысты келесі қорытынды жасауға болады. Біріншіден, жұмыс-бұл идеалды объект, рухани жұмыстың нәтижесі, басқаша айтқанда, жұмыс материалдық емес зат ретінде кез-келген затпен, ол (жұмыс) өз көрінісін тапқан затпен сәйкестендірілмейді. Екіншіден, шығарманы анықтау кезінде барлық дерлік зерттеушілер шығарманы объективті түрде білдіру қажеттілігін көрсетеді. Үшіншіден, шығарма шығармашылық қызметтің нәтижесі болуы керек.

Ғылым, әдебиет және өнер туындыларына авторлық құқық олар құрылған сәттен бастап пайда болады және автордың қандай да бір формальдылықты сақтамай қорғалуға жатады.

Шығарма өзінің құндылығы мен мақсатына қарамастан құқықтық қорғауды пайдаланады. Қорыта келе, әдеби шығарма авторлық құқық объектісі ретінде-бұл автордың (бірлескен авторлардың) жаңашылдық пен өзіндік ерекшелік критерийлері бар, ауызша мазмұны бар, көркемдік, публицистикалық, ғылыми немесе оқу бағыты бар, қандай да бір объективті түрде, қадір-қасиеті мен мақсатына қарамастан, сондай-ақ оны білдіру тәсіліне қарамастан, тіркеуді немесе тіркеуді қажет етпейтін кез келген шығармашылық қызметінің нәтижесі

Әдеби туынды авторының мүліктік құқығы болып табылатын айрықша құқыққа: туындыны жаңғырту құқығы, туындыны сату немесе өзге де иеліктен шығару жолымен тарату құқығы, оның түпнұсқасын немесе даналарын, туындыны көпшілік алдында көрсету құқығы, тарату мақсатында туындының түпнұсқасын немесе даналарын импорттау құқығы, туындының түпнұсқасын немесе данасын жалға алу құқығы, туындыны көпшілік алдында орындау құқығы, туындыны эфирге хабарлау құқығы, туындыны кабель арқылы хабарлау құқығы, туындыны аудару немесе басқа да қайта өңдеу құқығы, туындыны жалпыға бірдей назарға жеткізу құқығы және т.б. жатады.

Қазақстан Республикасы интеллектуалдық меншік объектілерін құқықтық қорғауды қамтамасыз ету мақсатында заңнамаларды қабылдау, өзгертулер мен толықтырулар енгізу мәселелерін әрдайым назардан тыс қалдырған емес. Авторлық құқықтың объектілерінің түсінігін анықтау ғылым, әдебиет және өнер туындыларына құқықтық режим бекітуге негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы № 6-13аңы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000006>
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1999 жылғы 1 шілдеде қабылданған// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409>
3. Судариков С. А. Основы авторского права / С. А. Судариков. – Минск : Амалфея, 2000. – 512 с.
4. Л. В. Самсонова Гражданско-правовое регулирование авторских прав на литературные произведения в Российской Федерации// <https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovoe-regulirovanie-avtorskikh-prav-na-literaturnye-proizvedeniya-v-rossiisko>
5. Қазақстан Республикасының Әдеби және көркем туындыларды қорғау жөніндегі Берн конвенциясына қосылуы туралы Қазақстан Республикасы Заңы 1998 жылғы 10 қараша N 297-І. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000297>
6. Беляцкий С.А. Новое авторское право в его основных принципах. Издательство «Юридю.кн. скл. «Право».- Санкт-Петербург, 1912.-151 с. Интернет ресурс
7. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности в системе гражданского права / Алматы: Иц ОФППИ «Интерлигал», 2012 -240с.

Тұрысбек А.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Заң факультетінің 2-курс магистранты

МЕМЛЕКЕТТІҢ ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ, ОСЫ САЛАДА МЕМЛЕКЕТТІК УӘКІЛЕТТІ ОРГАНДАРМЕН ЖӘНЕ БАСҚА ДА СУБЪЕКТІЛЕРМЕН ӘКІМШІЛІК ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ЖҮЙЕСІ

ҚР президенті Қасым–Жомарт Тоқаев туризмді дамытуға қатысты: «Біз, қазақ халқы, ұлы тарихи тұлғалардың ізбасар ұрпағы екенімізді ешқашан ұмытпауымыз қажет. Ата–бабаларымыздың рухын туризмнің озық үлгілері арқылы дәріптеуіміз керек. Біз салалық мемлекеттік бағдарлама қабылдадық. Ол толыққанды жүзеге асатын болса, туризмнің Ішкі жалпы өнімдегі үлесі 8% жетеді. Сырттан келетін туристер саны 9 млн ал, ішкі туристер саны 8 млн

адам болады. Ал туризм саласында жұмыспен қамтылғандар санын 650 мың адамға жеткізу керек. Туризм өте күрделі сала. Оған тиісті мамандар керек. Сол себепті біз туризм мамандарын дайындайтын университет ашу қажет деген шешім қабылдадық»–деді [1]. Сондай-ақ, Президент Қазақстанда туризмді дамытудың жүйелі әрі нақты шараларын қабылдау қажеттігін ескертті.

Мемлекеттік реттеу–белгілі бір қызмет саласының, оның ішінде туризмнің табысты жұмыс істеу факторларының бірі [2, 88 б.].

ҚР–дағы туристік қызметті мемлекеттік реттеудің негізгі қағидағтары:

1) туристік қызметке жәрдемдесу және оны дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;

2) туристік қызметтің басым бағыттарын айқындау және қолдау;

3) туризм үшін қолайлы ел ретінде ҚР туралы идеяны қалыптастыру;

4) ҚР–ның туристері мен туристік ұйымдары мен олардың бірлестіктерінің қауіпсіздігін, құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың мүдделері мен мүлкін қорғау.

Туризмді дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеуші – ол, Қазақстан Республикасының Үкіметі болып саналады. Туризм саласындағы уәкілетті органның құзыретін қарастырсақ. Уәкілетті орган дегеніміз – Қазақстан Республикасының Конституциясында «Нормативтік–құқықтық актілер туралы» заңда, сондай-ақ осы органдардың және Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының лауазымды адамдарының құқықтық мәртебесін айқындайтын заңдарда белгіленген өздерінің құзыретіне сәйкес нормативтік–құқықтық актілер қабылдауға құқылы мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар.

Уәкілетті органның туризм саласындағы құзыреті «ҚР Туризм туралы» заңының 11–бабында айқындалған. Туризм саласында уәкілетті органның құзыретіне: туристік салаға инвестициялар тарту жөніндегі бірыңғай саясатты қалыптастыру және іске асыру, туристік қызмет, туризм және туристік индустрия саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру, өз құзыреті шегінде нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, бекіту, заңнаманы қолдану тәжірибесін жинақтау және оны жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу, туристік қызмет саласындағы салааралық және өңіраралық үйлестіруді, туристік қызметті жүзеге асыратын отандық, шетелдік және халықаралық туристік, қоғамдық және басқа да ұйымдармен және тұлғалармен өзара іс–қимылдарды жасауды жүзеге асыру кіреді. Сондай-ақ, уәкілетті орган Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес соттарға талап–арыздар береді. Қазақстан Республикасының туристік қызмет туралы заңнамасының сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырып, өз құзыреті шегінде туристік қызмет саласындағы халықаралық шарттарды әзірлейді, жасасады және орындайды, сондай-ақ халықаралық ұйымдарда және халықаралық іс–шараларда мемлекеттің туризм саласындағы мүдделерін білдіріп және олардың жұмысына қатысады алады. Өткізілген конкурс негізінде Қазақстан Республикасы азаматтарының шығу туризмі саласындағы құқықтарына кепілдік беру жүйесі әкімшісінің функцияларын

жүзеге асыратын заңды тұлғаны айқындайды. Қазақстан Республикасы азаматтарының шығу туризмі саласындағы құқықтарына кепілдік беру жүйесінің жұмыс істеу қағидаларын, шығу туризмі саласындағы қызметті жүзеге асыратын туроператорлар мен туроператор–әуе кемесімен жалданушылар үшін банктік кепілдікпен қамтамасыз етуге жататын ақша сомасын, Қазақстан Республикасы азаматтарының шығу туризм саласындағы құқықтарына кепілдік беру жүйесінің әкімшісі үшін арнаулы ашылған банктік шотқа (бұдан әрі – арнаулы шот) аударылуға жататын ақша сомасын бекітеді [3].

Уәкілетті орган шетелдіктер үшін туристік жарна төлеу қағидаларын, туристерді орналастыру орындарын сыныптау ережелерін, туристік қызмет саласындағы мамандарды қайта даярлау және біліктілігін арттыру ережелерін, туристік маршруттар мен соқпақтардың мемлекеттік тізілімін қалыптастыру және жүргізу қағидаларын, туристік қызмет көрсетуге үлгілік шартты, туроператорлық қызметке қойылатын біліктілік талаптарын туристік қызметтер көрсету қағидаларын, республикалық бюджеттен қаржыландырылатын, туризм саласындағы білім беру ұйымдарында жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар, сондай–ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімі бар мамандарды даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысын бөлуді және орналастыруды, басым туристік аумақтарды қалыптастыру, олардың жұмыс істеу және оларды басқару қағидаларын, туристендіру картасын, Қазақстан Республикасының аумағында кәмілетке толмаған жолаушыларды әуемен тасымалдау кезінде туристік өнімге қосылған билет құнын субсидиялау қағидаларын, туристік көрсетілетін қызметтерді өтеу қағидаларын, әрбір шетелдік турист үшін келу туризмі саласындағы туроператорлардың шығындарын субсидиялау қағидаларын, туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтеу қағидаларын, кәсіпкерлік субъектілерінің тау шаңғысы курорттарына арналған жабдықтар мен техника сатып алу бойынша шығындарының бір бөлігін өтеу қағидаларын, кәсіпкерлік субъектілерінің жол бойындағы сервис объектілерін салу бойынша шығындарының бір бөлігін өтеу қағидаларын, кәсіпкерлік субъектілерінің санитариялық–гигиеналық тораптарды күтіп–ұстауға арналған шығындарының бір бөлігін субсидиялау қағидаларын, туристік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік субъектілеріне сыйымдылығы жүргізушінің орнын қоспағанда, сегізден астам отыратын орны бар автомобиль көлік құралдарын сатып алу бойынша шығындардың бір бөлігін өтеу қағидаларын, ұлттық туристік брендтер тізілімін қалыптастыру және жүргізу қағидаларын бекітеді. Стандарттау саласындағы уәкілетті органмен бірлесе отырып, туристік қызмет аясындағы стандарттау саласындағы қызметті реттеуді жүзеге асырады [4].

Уәкілетті орган «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес турагенттік қызметтің, Қазақстан Республикасында дара кәсіпкерлер ретінде қызметін жүзеге асыратын гид, экскурсовод және туризм нұсқаушысы қызметінің басталғаны немесе

тоқтатылғаны туралы хабарлама берген адамдардың мемлекеттік электрондық тізілімдерін жүргізумен айналысады. Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын, туризм саласындағы білім беру ұйымдарында жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімі бар мамандарды даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысын қалыптастыруға қатысады. Уәкілетті орган туризм инфрақұрылымын салу және жетілдіру жөніндегі қызметті үйлестіреді, туристік саланы дамыту бойынша іздестіру жұмыстарын жүргізуді ұйымдастырады, әрбір шетелдік турист үшін келу туризмі саласындағы туроператорлардың шығындарын субсидиялайды кәсіпкерлік субъектілерінің тау шаңғысы курорттарына арналған жабдықтар мен техника сатып алу бойынша шығындарының бір бөлігін өтейді. Салалық, субъектілік және объектілік қағидаттар бойынша Қазақстан Республикасындағы туризм бағыттарының сыныптауышын қалыптастырып, бекітеді. Уәкілетті орган «ҚР Туризм туралы» заңында, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

«ҚР Туризм туралы» заңының 12-бабының, 1-тармағына сәйкес, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдарының (әкімдіктерінің) құзыретіне:

1) тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында туристік қызмет саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады және үйлестіруді жүзеге асырады;

2) туристік қызметтер көрсету нарығына талдау жасайды және тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында туризмнің дамуы туралы қажетті мәліметтерді уәкілетті органға табыс етеді;

3) облыстық (республикалық маңызы бар қалалардың, астананың) туристік ресурстарды қорғау жөніндегі шараларды әзірлейді және енгізеді;

4) тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында туристік индустрия объектілерін жоспарлау және салу жөніндегі қызметті үйлестіреді;

5) балалар мен жастар лагерьлерінің, туристер бірлестіктерінің қызметіне жәрдем көрсетеді;

6) туристік қызмет субъектілеріне туристік қызметті ұйымдастыруға байланысты мәселелерде әдістемелік және консультациялық көмек көрсетеді;

7) халықты жұмыспен қамтуды ұлғайту шарасы ретінде туристік қызмет саласындағы кәсіпкерлікті дамытады және қолдайды;

8) туристік ақпаратты, оның ішінде туристік әлеует, туризм объектілері мен туристік қызметті жүзеге асыратын тұлғалар туралы ақпаратты береді;

9) туристік ақпарат орталығын құрады;

10) «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес туроператорлық қызметті лицензиялауды жүзеге асырады;

11) гидті кәсіптік даярлауды ұйымдастырады;

12) уәкілетті органмен келісу бойынша туристік саланы дамыту жөніндегі

іс-шаралар жоспарын бекітеді;

13) туристік маршруттар мен соқпақтардың мемлекеттік тізілімін жүргізеді;

14) тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында туризм инфрақұрылымын құрады, туристің қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын объектілерді салу мен дамыту бойынша шаралар қабылдайды;

15) туризмді дамытуда туристік қызмет субъектілері үшін жағдайлар жасайды;

16) туризм саласындағы бірлескен қызметті іске асыру шеңберінде тікелей шарт жасасу арқылы туристік ақпараттық орталықтарды қаржыландырады;

17) туристік қызмет объектілерін салу, реконструкциялау кезінде кәсіпкерлік субъектілері шығындарының бір бөлігін өтейді;

18) уәкілетті органмен келісу бойынша күтіп-ұсталуы кезіндегі шығындардың бір бөлігі өтелетін санитариялық-гигиеналық тораптардың тізбелерін бекітеді;

19) елді мекендерден тыс жердегі туристерді орналастыру орындарына дейін облыстық және аудандық маңызы бар кірме автомобиль жолдарын салу, реконструкциялау, жөндеу және күтіп-ұстау жөніндегі шараларды жүзеге асырады;

20) кәсіпкерлік субъектілерінің жол бойындағы сервис объектілерін салу бойынша шығындарының бір бөлігін өтейді;

21) кәсіпкерлік субъектілерінің санитариялық-гигиеналық тораптарды күтіп-ұстауға арналған шығындарының бір бөлігін субсидиялайды;

22) туристік қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік субъектілеріне сыйымдылығы жүргізушінің орнын қоспағанда, сегізден астам отыратын орны бар автомобиль көлік құралдарын сатып алу бойынша шығындардың бір бөлігін өтейді;

23) жергілікті мемлекеттік басқару мүддесінде Қазақстан Республикасының заңнамасымен жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚазАқпарат – Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Ұлытау 2019» халықаралық туристік форумының жұмысына қатысты сөйлеген сөзі. Халықаралық ақпарат агенттігі. // <https://www.inform.kz/kz>.

2. Петренко Е. С., Даулетова А. М., Мажитова С. К., Шабалтина Л. В. Анализ мер государственной поддержки по развитию туризма в Республике Казахстан/ Петренко Е. С. // № 4 Экономические отношения журнал. 2019г.– с. 88

3. Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің Туризм индустриясы комитеті" мемлекеттік мекемесінің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2017 жылғы 2 наурыздағы № 52 бұйрығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G17KS000052>

4. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентімен бекітілген Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясы // Егеменді Қазақстан. – 1997, 11 қазан. – №71 (2331).

Хангельдина З.Қ.
КазНУ им. аль-Фараби,
Юридический факультет,
7М04207 - Гражданское право, студент 1го курса

Научный руководитель: д.ю.н., профессор
Сулейменова С.Ж.

ОБЗОР МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМ И СТАНДАРТОВ В ОБЛАСТИ ЦИФРОВЫХ ДЕНЕГ

Аннотация: Статья посвящена анализу текущих регуляторных подходов и стандартов, применяемых к цифровым активам в различных юрисдикциях. В работе рассматриваются законодательные инициативы Европейского Союза, США и азиатских стран, направленные на обеспечение прозрачности, безопасности и устойчивости криптовалютного рынка. Особое внимание уделено Европейскому законопроекту MiCA, который устанавливает стандартизированные правила для участников крипторынка, поддерживая инновации и минимизируя риски. Также анализируются меры по борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма, включая директивы ЕС и рекомендации ФАТФ, которые играют ключевую роль в формировании глобального подхода к регулированию цифровых активов. Статья подчеркивает важность баланса между поддержкой технологических инноваций и обеспечением финансовой стабильности и защиты потребителей. В заключение обсуждается необходимость дальнейших исследований и международного сотрудничества для создания более гармонизированной и эффективной системы регулирования, способной адаптироваться к быстро меняющимся условиям цифровой экономики.

Abstract: The article is devoted to the analysis of current regulatory approaches and standards applied to digital assets in various jurisdictions. The paper examines legislative initiatives of the European Union, the United States and Asian countries aimed at ensuring transparency, security and sustainability of the cryptocurrency market. Special attention is paid to the European MiCA Bill, which establishes standardized rules for participants in the crypto market, supporting innovation and minimizing risks. It also analyzes measures to combat money laundering and terrorist financing, including EU directives and FATF recommendations, which play a key role in shaping a global approach to regulating digital assets. The article highlights the importance of a balance between supporting

technological innovation and ensuring financial stability and consumer protection. In conclusion, the need for further research and international cooperation is discussed in order to create a more harmonized and effective regulatory system capable of adapting to the rapidly changing conditions of the digital economy.

Аннотация: мақала әртүрлі юрисдикциялардағы цифрлық активтерге қолданылатын ағымдағы реттеуші тәсілдер мен стандарттарды талдауға арналған. Жұмыста Еуропалық Одақтың, АҚШ пен Азия елдерінің криптовалюта нарығының ашықтығын, қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған заңнамалық бастамалары қарастырылады. Инновацияларды қолдау және тәуекелдерді азайту арқылы крипто нарығына қатысушылар үшін стандартталған ережелерді белгілейтін Еуропалық MiCA заң жобасына ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, цифрлық активтерді реттеуге жаһандық көзқарасты қалыптастыруда шешуші рөл атқаратын ЕО директивалары мен ФАТФ ұсыныстарын қоса алғанда, ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы шаралар талданады. Мақала технологиялық инновацияларды қолдау мен қаржылық тұрақтылық пен тұтынушыларды қорғауды қамтамасыз ету арасындағы тепе-теңдіктің маңыздылығын көрсетеді. Қорытындылай келе, цифрлық экономиканың тез өзгеретін жағдайларына бейімделе алатын неғұрлым үйлесімді және тиімді реттеу жүйесін құру үшін қосымша зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастық қажеттілігі талқыланады.

В конце XX и начале XXI века стремительное распространение телекоммуникационных технологий привело к глобальным изменениям, оказывающим значительное влияние на все аспекты жизни современного общества. Важно учитывать не только сам факт появления этих новых технологий и предоставляемых ими возможностей, но и их воздействие на социально-экономическое пространство. Происходит процесс виртуализации экономики. В современных условиях возрастает значение цифровых денег, которые представляют собой одну из форм эволюции денег в виртуальной экономике.

Феномен цифровых денег возникает в контексте виртуальной экономики, поскольку развитие новой экономической культуры требует соответствующих форм расчетов между субъектами. Важной частью виртуальной экономики являются платежные подсистемы, которые включают как специально разработанные для интернет-коммерции решения, так и традиционные методы для обычных сделок. В настоящее время используются следующие платежные инструменты и формы расчетов: пластиковые карты, электронные платежные системы, а также платежные инструменты на основе новых технологий.

В последние годы цифровые деньги стали важным элементом глобальной финансовой системы, изменяя традиционные представления о деньгах и способах их обращения. Быстрый рост популярности криптовалют, цифровых валют, а также других форм цифровых активов вызвал

необходимость создания и гармонизации международных норм и стандартов, регулирующих их использование. Рассмотрим основные причины, подчеркивающие актуальность данной темы.

Во-первых, это связано с ростом объема и значимости цифровых денег. Использование криптовалют и других форм цифровых денег значительно возросло, охватывая широкий спектр финансовых операций, от мелких транзакций до крупных инвестиционных сделок. Внедрение цифровых валют центральных банков становится все более вероятным, что требует разработки соответствующих международных стандартов для их интеграции в глобальную финансовую систему.

Во-вторых, отсутствие единых международных норм создает правовую неопределенность, затрудняя регулирование и контроль за операциями с цифровыми деньгами. Разнообразие подходов к регулированию цифровых активов в разных странах приводит к юридическим коллизиям и затрудняет международное сотрудничество.

В-третьих, это связано с безопасностью и защитой прав потребителей. Обеспечение безопасности транзакций с цифровыми деньгами является критически важным аспектом, требующим международной координации и разработки стандартов по кибербезопасности. Защита прав потребителей, включая меры по борьбе с мошенничеством и отмыванием денег, требует согласованных усилий на международном уровне.

В-четвертых, цифровые деньги могут способствовать увеличению финансовой инклюзии, предоставляя доступ к финансовым услугам миллионам людей, ранее лишенных этой возможности. Однако неправильное или несогласованное регулирование цифровых активов может привести к финансовой нестабильности, что подчеркивает необходимость международного сотрудничества.

В-пятых, быстрое развитие технологий блокчейн и других распределенных реестров требует разработки новых стандартов и норм, чтобы обеспечить их безопасное и эффективное использование. Международная гармонизация стандартов способствует развитию инноваций и повышению конкурентоспособности на глобальном рынке.

В свете вышеуказанных факторов, обзор международных норм и стандартов в области цифровых денег представляет собой актуальную и насущную задачу, способствующую стабильности, безопасности и устойчивому развитию глобальной финансовой системы.

В 1983 году Дэвид Чаум, американский криптограф, предложил концепцию цифровой наличности. Он дал следующее определение понятия цифровые деньги – это электронные аналоги наличных денег, которые могут использоваться для совершения анонимных транзакций в цифровой среде. В 1989 году он основал компанию DigiCash, которая создала первую анонимную цифровую валюту [1].

Авторы книги «Blockchain revolution» Алекс Тапскотт и Дон Тапскотт считают, что цифровые деньги – это форма денег, существующая исключительно в цифровой форме, использующая криптографию для

обеспечения безопасности транзакций и контроля над созданием новых единиц. Тапскотты анализируют потенциал технологии блокчейн и криптовалют для изменения финансовой системы и предоставления новых возможностей для цифровых денег [2]. Они считают, что блокчейн-технология лежит в основе многих цифровых денег, обеспечивая прозрачность, неизменность и надежность записей о транзакциях. Такие платежные системы, как PayPal и Alipay, используют цифровые деньги для облегчения онлайн-платежей, предлагая удобство и скорость транзакций.

В конце 1990-х годов Вэй Дай и Ник Сабо предложили концепции В-Money и Bit Gold, которые предвосхитили многие идеи, реализованные позже в биткоине.

В 1996 году была запущена платформа e-gold, позволявшая пользователям хранить и переводить золото в электронной форме. Деньги в этой системе хранились в виде ценных металлов, не будучи привязаны к какой-либо национальной валюте. Сохранность средств гарантировалась банками США и Швейцарии. В E-Gold использовались различные электронные валюты, соответствующие вложениям в определенные драгоценные металлы. Каждый счет в системе имел баланс, выраженный в весе соответствующего металла. E-Gold использовала такие единицы измерения, как унция (XAU) и грамм (AUG, AGG, PTG, PDG — грамм золота, серебра, платины и палладия соответственно) [3].

В январе 2006 года выяснилось, что группа интернет-мошенников ShadowCrew использовала E-Gold для отмывания денег. После этого система изменила свою политику, начав полностью блокировать счета пользователей с подозрительными транзакциями. В 2008 году владельцев E-Gold обвинили в совершении незаконных финансовых операций, и активы и счета компании были заблокированы. С этого времени система фактически прекратила свою работу, хотя сайт продолжал функционировать до 2015 года.

В 2008 году лицо или группа лиц под псевдонимом Сатоши Накамото опубликовали статью «Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System». По его мнению цифровые деньги (криптовалюты) – это децентрализованная система электронных платежей, основанная на технологии блокчейн, которая позволяет безопасно передавать ценности без участия посредников. В 2009 году была запущена первая версия программного обеспечения биткоина и сгенерирован первый блок (генезис-блок). Биткоин представляет собой первую криптовалюту, которая стала основой для развития современных цифровых денег. [4].

После появления биткоина начали появляться другие криптовалюты, такие как Litecoin (2011), Ripple (2012), Ethereum (2015).

В 2017 году произошел бум первичных предложений монет (ICO), а также активно развивались смарт-контракты на платформе Ethereum.

Центральные банки начали активно исследовать и разрабатывать цифровые валюты центральных банков. Например, Китай запустил пилотный проект цифрового юаня.

Децентрализованные финансовые приложения (DeFi) набирают популярность, предоставляя финансовые услуги на основе блокчейна без посредников.

В 2013 году в США было принято Руководство по применению положений FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN)) к лицам, управляющим, обменивающим или использующим виртуальные валюты (Guidance on the Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies). В соответствии с данным Руководством обменники и администраторы виртуальных валют считаются денежными передатчиками и подлежат регистрации и соблюдению требований по борьбе с отмыванием денег.

Комиссия по торговле товарными фьючерсами (Commodity Futures Trading Commission (CFTC)) в 2015 году приняла Руководство CFTC по виртуальным валютам (CFTC Guidance on Virtual Currencies). Данное Руководство определяет криптовалюты как товары и регулирует торговлю фьючерсами на основе криптовалют.

В 2016 году были разработаны Общие правила защиты данных (General Data Protection Regulation (GDPR 2016/679)), направленные на защиту права на конфиденциальность данных, что важно для криптовалютных компаний, работающих с персональными данными пользователей.

Также были приняты нормативные акты по предотвращению отмывания денег и финансирования терроризма (Regulations to Prevent Money Laundering and Terrorist Financing (AML/KYC)). Нормы данных актов требуют от обменников и администраторов криптовалют соблюдать правила «Знай своего клиента» и представлять отчеты о подозрительных операциях. В связи с этим в США была учреждена сеть по борьбе с финансовыми преступлениями (Financial Crimes Enforcement Network), которая регулирует криптовалютные транзакции в рамках законодательства о борьбе с отмыванием денег.

В 2019 году Комиссия по ценным бумагам и биржам (Securities and Exchange Commission (SEC)) разработала Основы для анализа цифровых активов по принципу «Инвестиционного контракта» (Framework for «Investment Contract» Analysis of Digital Assets). Данные Основы определяют критерии, по которым цифровые активы могут считаться ценными бумагами, и применяет к ним законодательство о ценных бумагах.

В 2012 году Европейский Центральный Банк дал следующее определение цифровых денег – это цифровой эквивалент наличных денег, который используется для совершения платежей через интернет или другие цифровые каналы, не требуя физического перемещения денежных средств. В своих отчетах Банк подчеркивает, что цифровые деньги могут включать как криптовалюты, так и электронные деньги, выпущенные традиционными финансовыми учреждениями.

В Европейском Союзе был разработан Законопроект о регулировании рынков криптоактивов (Markets in Crypto-Assets (MiCA) Regulation) - важнейшая нормативная база, разработанная и одобренная Европейским союзом в октябре 2022 года. Ратифицированный Европейским парламентом 20

апреля 2023 года, MiCA стал первым в мире регламентом, содержащим четкие рекомендации и стандарты для участников крипторынка, включая требования к лицензированию, направленные на защиту потребителей и поддержание целостности рынка.

Внедрение MiCA запланировано на период с середины 2024 по начало 2025 года, благодаря чему Европа станет первым регионом, внедрившим такую нормативную базу. MiCA предлагает стандартизированный подход, поддерживающий инновации и рост криптовалютного рынка, одновременно устраняя потенциальные MiCA усиливает меры по борьбе с отмыванием денег (AML) и финансированием терроризма (CTF), которые должны соблюдаться поставщиками криптовалютных сервисов [5]

Провайдеры обязаны внедрять надежные меры AML/CTF в соответствии с действующими нормативными актами, такими как директива ЕС по борьбе с отмыванием денег (AMLD). Это позволяет эффективно управлять рисками, связанными с незаконной деятельностью в криптовалютной экосистеме. (Markets in Crypto-assets Regulation): Проект регламента по криптоактивам, направленный на создание правовой определенности и защиты потребителей.

20 мая 2015 года была принята Директива (ЕС) 2015/849 Европейского парламента и Совета о предотвращении использования финансовой системы в целях отмывания денег или финансирования терроризма, вносящая изменения в Регламент (ЕС) № 648/2012 Европейского парламента и Совета и отменяющая Директиву 2005/60/ЕС Европейского парламента и Совета от 20 мая 2015 года о предотвращении использования финансовой системы в целях отмывания денег или финансирования терроризма. Директива Европейского парламента и Совета и Комиссии 2006/70/ЕС [6].

В 2018 году вступила в действие 5-я директива ЕС по борьбе с отмыванием денег (5th Anti-Money Laundering Directive 2018/843 (AMLD5), в соответствии с которой криптообменники и провайдеров кошельков включены в сферу действия директивы по борьбе с отмыванием денег, обязывая их регистрироваться.

Если говорить о правовом регулировании цифровых денег в странах азиатского региона, то следует отметить Китай, в котором с 2020 года действует пилотный проект электронных платежей в цифровой валюте (Digital Currency Electronic Payment (DCEP) - цифровой юань.

С 2021 года в Китае проводится повсеместное регулирование криптовалют (Regulations on Cryptocurrency, запрещающее все криптовалютные транзакции и майнинг [7].

24 июня 2004 года в Японии был принят Закон о платежных услугах (Payment Services Act (PSA) [8], в соответствии с которым криптовалюты признаются как законное средство платежа и требует от обменников криптовалют регистрироваться в Агентстве финансовых услуг Японии (FSA).

В Южной Корее действует Порядок представления и использования указанной информации о финансовых операциях (Act on Reporting and Using Specified Financial Transaction Information). В соответствии с данным Порядком

криптообменники обязаны регистрироваться в Комиссии по финансовым услугам (FSC).

В Сингапуре действует Закон о платежных услугах (Payment Services Act (PSA)), который регулирует различные виды платежных услуг, включая услуги по обмену криптовалют. Закон устанавливает требования по регистрации и соблюдению требований для криптовалютных компаний.

В 2017 году Валютно-кредитное управление Сингапура (Monetary Authority of Singapore (MAS)) разработало Рекомендации по размещению цифровых токенов (Guidelines on Digital Token Offerings). В них определены условия, при которых цифровые токены могут считаться ценными бумагами и подлежат регулированию в соответствии с Законом о ценных бумагах и фьючерсах.

Эти нормативные правовые акты и руководящие принципы составляют основу регулирования цифровых денег в различных юрисдикциях, отражая различные подходы к регулированию и контролю за использованием цифровых активов.

Следует отметить, что и в странах СНГ ведется работа правовому регулированию цифровых денег. Так, в России в 2021 году вступил в силу Федеральный Закон «О цифровых финансовых активах и цифровой валюте». Центральный Банк России проводит исследования и разрабатывает концепцию цифрового рубля. Определяет правовой статус цифровых финансовых активов, включая криптовалюты, и регулирует их обращение.

В ноябре 2020 года Национальный банк Республики Казахстан (НБ РК) объявил о начале реализации исследовательского проекта по внедрению цифровой валюты. Тестирование цифрового тенге началось в 2021 году. 14 августа 2023 года НБ РК объявил о запуске цифрового тенге с целью дальнейшего развития и модернизации национальной платежной системы в ответ на новые внешние вызовы. Цифровой тенге представляет собой новую форму денег, эмиссию которых будет осуществлять НБ РК. Он не предназначен для замены наличных или безналичных денег, а будет использоваться параллельно с ними.⁵ Казахстан:

На сегодняшний день Национальный банк Украины исследует возможности внедрения цифровой гривны и регулирует криптовалютный рынок.

На основе проведенного анализа можно сказать, что цифровые деньги представляют собой многообразную и динамичную форму денег, которая развивается вместе с технологическим прогрессом. Они включают как децентрализованные криптовалюты, так и цифровые версии традиционных валют, выпущенные центральными банками. Определения цифровых денег различаются в зависимости от контекста и авторов, но все они подчеркивают важность безопасности, эффективности и инноваций, которые цифровые деньги приносят в современную экономику.

Обзор международных норм и стандартов в области цифровых денег демонстрирует, что регулирование этого сектора находится в стадии активного развития и совершенствования. В различных юрисдикциях наблюдаются

различные подходы к правовому регулированию цифровых активов, что отражает многообразие экономических, культурных и правовых условий.

В странах Европейского Союза, США и азиатского региона реализуются комплексные нормативные и законодательные инициативы, направленные на обеспечение прозрачности, безопасности и устойчивости криптовалютного рынка. Европейский Союз, с его амбициозным законопроектом MiCA, стремится установить стандартизированные правила для всего региона, создавая тем самым благоприятные условия для инноваций и роста, одновременно минимизируя риски, связанные с незаконной деятельностью. США акцентируют внимание на защите потребителей и предотвращении финансовых преступлений, активно применяя существующие финансовые регуляторы для надзора за криптовалютами. В азиатском регионе наблюдается значительное разнообразие подходов: от жестких запретов в Китае до прогрессивных регуляторных рамок в Японии и Сингапуре.

Одним из ключевых аспектов успешного внедрения цифровых денег является баланс между поддержкой инноваций и необходимостью обеспечения финансовой стабильности и защиты потребителей. Международные стандарты и нормы, такие как директивы ЕС по борьбе с отмыванием денег и рекомендации ФАТФ, играют важную роль в формировании глобального подхода к регулированию криптовалют и других цифровых активов.

В заключение, развитие международных норм и стандартов в области цифровых денег является неотъемлемой частью процесса интеграции цифровых технологий в мировую экономику. Дальнейшие исследования и международное сотрудничество необходимы для создания более гармонизированной и эффективной системы регулирования, которая сможет адаптироваться к быстро меняющимся условиям цифрового мира.

Список использованных источников:

1. David Chaum Blinde signatures for untraceable//https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4757-0602-4_18
2. Don Tapscott, Alex Tapscott Blockchain revolution// https://itig-iraq.iq/wp-content/uploads/2019/05/Blockchain_Revolution.pdf
3. Что такое e-gold?// https://mjknnet.ru/e_gold.shtml
4. Satoshi Nakamoto Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System//https://www.usssc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf
5. Что такое MiCA (законопроект о регулировании рынков криптоактивов)?// <https://academy.binance.com/ru/articles/what-is-mica-markets-in-crypto-assets-regulation>
6. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC

(Text with EEA relevance)// <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849>

7.Xinyu Liu, Fan Lu, Wanlu Shan, Jiayuan Zhang The Progress of Digital Currency Electronic Payment// <file:///C:/Users/hp/Downloads/125965904.pdf>

8.Payment Services Act// <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3965/en#:~:text=Article%201The%20purpose%20of,the%20clearing%20of%20exchange%20transactions>,

Ерікқызы Ә.

магистрант юридического факультета
Казахского национального университета
имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан.
e-mail: yerikkyzy.anel@bk.ru;

Научный руководитель: **Абайдельдинов Т. М.**,
к.ю.н. кафедры гражданского права и
гражданского процесса, трудового права
КазНУ им.аль-Фараби.

ПРОЦЕДУРЫ РАССМОТРЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация. Автор рассматривает процедуры рассмотрения трудовых споров.

Индивидуальные трудовые споры в Республике Казахстан рассматриваются согласительными комиссиями, а по вопросам, не урегулированным согласительной комиссией, судами, за исключением субъектов малого предпринимательства и руководителей исполнительного органа юридического лица. В статье объясню процедуру рассмотрения индивидуальных трудовых споров с учетом изменений, внесенных в Комитет по труду в мае 2020 года.

Ключевые слова: Трудовые споры, представители работодателей, согласительная комиссия, индивидуальные споры, крупные предприятия.

Аннотация. Автор еңбек дауларын шешу тәртіп мәселелерін қарастырады.

Қазақстан Республикасындағы жеке еңбек дауларын – шағын кәсіпкерлік субъектілерін және заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларын қоспағанда, келісім комиссиялары, ал келісім комиссиясы шешпеген мәселелер бойынша – соттар қарайды. Бұл мақалада 2020 жылдың мамыр айында Еңбек комитетіне енгізілген өзгерістерді ескере отырып, жеке еңбек дауларын қарау тәртібін түсіндіремін.

Түйінді сөздер: Еңбек даулары, жұмыс берушілер өкілдері, келісім комиссиясы, жеке даулар, ірі кәсіпорындар.

Abstract. The author examines the procedures for resolving labor disputes. Individual labor disputes in the Republic of Kazakhstan are considered by conciliation commissions, and on issues not settled by the conciliation commission, by courts, except for small businesses and heads of the executive body of a legal entity. In the article, I will explain the procedure of consideration of individual labor disputes taking into account the changes made to the Labor Committee in May 2020.

Key words: Labor disputes, employer representatives, conciliation committee, individual disputes, large enterprises.

Трудовой кодекс предусматривает, что урегулирование индивидуального трудового спора в согласительной комиссии является обязательным. И только по нерешенным вопросам или в случае неисполнения решения согласительной комиссии спор может быть рассмотрен судом. Согласительная комиссия рассматривает все споры, за исключением споров с руководителями исполнительного органа юридического лица и с работниками малых предприятий.

Вопрос о компетенции комиссий по рассмотрению споров: какие споры комиссия имеет право рассматривать и выносить решения, по каким спорам обращение в комиссию будет обязательным до судебного разбирательства, а по каким нет. Возникают вопросы и у судов при решении вопроса о принятии/возвращении исков о защите социально-трудовых прав. Если вы следуете букве закона, то в этом вопросе следует исходить из следующего. Согласительная комиссия имеет право на разрешение; рассмотрите любые индивидуальные споры по поводу работы. Определение индивидуального трудового конфликта в Трудовом кодексе не содержится. Согласно п. 16 ст. 1 ТК РК - споры между работником (работниками) и работодателем (работодателями) по вопросам применения трудового законодательства Республики Казахстан, исполнения или изменения условий договоров, трудовых и (или) коллективных договоров, актов работодателя. На мой взгляд, Трудовой кодекс содержит важный пробел в консолидации понятия трудовых конфликтов. Законодатель пошел по пути общего закрепления в законодательстве понятия "трудовой конфликт". Однако в Трудовом кодексе никогда не существует такой юридической категории, которая была бы установлена нормативными актами. Пункт 16) статьи 1 является по существу бессмысленным стандартом, не несущим никакой смысловой нагрузки. Трудовой кодекс регулирует две категории "индивидуального трудового конфликта" и "коллективного трудового конфликта" в полном соответствии с конституционной нормой, которая признает право на индивидуальные и коллективные трудовые конфликты с использованием установленных законом методов их разрешения (пункт 2 статьи 24 Конституции Республики Казахстан). Таким образом, то, что понимает законодатель, разработчик индивидуальных и коллективных трудовых споров, может только догадываться, полагаем, что согласительным комиссиям и судам трудно определить: какие конкретные трудовые конфликты они в принципе допускают, в первом случае, и в качестве органа,

который рассматривает вопрос о разрешении трудовых споров. обработка без предварительного разрешения, во втором.

Чтобы определить компетенцию комиссий по урегулированию трудовых споров, следует законодательно определить: что на самом деле понимается под ними, кто их субъекты, какие отношения (исключительно трудовые или непосредственно с ними связанные, что, кстати, требует уточнения определения из последних связей с общественностью). Полагаем, что наилучшим решением будет прописать в законодательстве признание трудовыми отношениями спора разногласий между работодателем и лицом, ранее находившимся в трудовых отношениях с этим работодателем, а также у лица и желания заключить трудовой договор с работодателем, а также желание заключить трудовой договор с работодателем в случае отказа работодателя заключить такой договор.

Далее рассмотрим проблемы в организации деятельности Комиссии. В этой области мы сразу сталкиваемся со сложностью: процедура создания согласительной комиссии в Трудовом кодексе четко не регламентирована. Кодекс гласит, что комиссия создается на совместной основе из равного числа представителей работодателя и работников. Количественный состав членов согласительной комиссии, порядок ее работы, содержание и процедура принятия решения согласительной комиссией, срок полномочий согласительной комиссии, вопрос об участии омбудсмена устанавливаются в письменном соглашении между работодателем и представителями согласительной комиссии. сотрудников или в коллективном договоре. Цитируемый стандарт кодекса оставляет желать лучшего в организации работы комиссий, а анализ его содержания позволяет подытожить, что до создания комиссии должно быть заключено письменное соглашение между работодателем и представителями работников (согласно ст. 44 ТК РК),

Комитет по труду не содержит определения «представителей работодателя» что затрудняет работодателю выбор лиц, участвующих в работе комиссии, а также заранее создает правовое условие для признания решения комиссии незаконным как органа, созданного комиссией в нарушение закона. Так, в Трудовом кодексе есть определение "представители работодателей" - это физические лица и (или) юридические лица, уполномоченные на основании учредительных документов и (или) доверенностей представлять интересы работодателя или группы работодателей. В этом смысле актуально законодательное определение категории «представители работодателя», к которому следует отнести не только лиц, уполномоченных представлять работодателя на основании учредительных документов, доверенностей, трудовых инструкций, но и названных таковыми на основании учредительных документов, доверенностей, трудовых инструкций, актов работодателя.

Список использованной литературы

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>

2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
3. Павленков В. А. Рынок труда / В. А. Павленков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2018.–364 с.
4. Рофе А. И. Экономика труда: учеб. / А. И. Рофе. – М.: КНОРУС, 2018. – 400 с.
5. Слезингер Г. Э. Труд в условиях рыночной экономики : учеб. пособие / Г. Э. Слезингер. – М. : Институт труда Минтруда РФ, 2017. – 336 с.

Заң ғылымдарының докторы, профессор И.В. Әмірханованың ғылыми - педагогикалық қызметіне және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің 90 жылдығына арналған *«Бала құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық аспектілері»* тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ